

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Din Eğitimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ 6, 7 VE 8. SINIF DERS
KİTAPLARINDA ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ**

Abdulahit KAMALI
11924003

Danışman
Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Din Eğitimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ 6, 7 VE 8. SINIF DERS
KİTAPLARINDA ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ**

Abdulahit KAMALI
11924003

Danışman
Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (6-8) Ders Kitaplarında Allah-İnsan İlişkisi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanması için verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

01/03/2019

Abdolvahit KAMALI

T.C
DİCLE UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
DİYARBAKIR

Abdolvahit KAMALİ tarafından yapılan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6, 7 ve 8. Sınıf Ders Kitaplarında Allah-İnsan İlişkisi” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı’nda **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı
Adı Soyadı

Başkan : Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN

Üye: Dr. Öğr Üyesi Yusuf YAĞIR

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Tuncay KARATEKE

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 01/03/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.
.../...../2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜR

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Allah ile insan arasındaki iletişim ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in yaratılmasıyla başlamış ve bugüne kadar gündemden hiç düşmemiş önemli bir konudur. Hatta Allah tarafından gönderilen elçi ve kitapların öncelikli görevlerinin bu ilişkiyi düzenlemeye yönelik olduğu söylenebilir. Allah, insana çok geniş kabiliyetler ve donanımlar yükleyerek onu en güzel bir surette yaratmakla, ona akıl ve düşünme yeteneği vermekle, onu yeryüzünü tanzim edebilecek, diğer varlıkların hayat alanlarına müdahale edebilecek üstün bir kapasitede yaratmakla birlikte, onu bu kutsal görevinde yalnız bırakmayıp, görevinin ağırlığı ve sorumluluğunun büyüklüğü ile orantılı olarak, gerektiği her zaman gönderdiği peygamberlerle desteklemiş ve onu yalnız başına bırakmamıştır.

İşte insan yaratılış gayesini bilip ona göre davrandığında yeryüzünün halifesi olur. O, kendisinden beklenen kulluğun şuuruna vardığında Allah'a en yakın bir duruma yükselir. Bu gayeye uygun davranışlar sergilemediği zaman ise varlıkların en alt seviyesine iner ve Allah ile olan iletişimi zayıflar ve yok olmaya başlar.

Bu araştırma, Allah-insan arasındaki ilişkiyi, bu ilişkinin boyutlarını, şekillerini ve nasıl olduğunu, ayrıca bu ilişkinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarındaki işleniş şeklini ve nasıl ele alındığını belirlemeyi amaç edinmiştir.

"İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi (6-8) Ders Kitaplarında Allah-insan ilişkisi" başlıklı bu çalışmamız, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın problemi, amacı, önemi, sınırlılıkları ve yöntemi üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölüm'de, ilişki kavramı üzerinde durulmuş ve Allah-insan ilişkisinin ontolojik, hidayet, ahlaki, ibadet boyutları ele alınmıştır.

İkinci bölüm'de ise çalışmanın asıl konusu olan "Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Allah-İnsan İlişkisi" ele alınmıştır. Konuyla ilgili kitaplardaki bütün üniteler bir bir incelenmiş, değerlendirmeler yapılmış, konuyla ilgili kazanımlar ve ayetler tablo şeklinde gösterilmiştir.

Sonuç kısmında ise, elde edilen bulgulardan hareketle genel bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Bu çalışmada, konunun belirlenmesinden çalışmanın tamamlanmasına kadar bana rehberliklerinden ve fikirlerinden istifâde etme imkânı tanıyan ve her türlü kolaylığı sağlayan başta danışman hocam Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN'a olmak üzere bütün hocalarıma teşekkürü bir borç bilir, bu mütevâzi çalışmanın hayırlara vesile olmasını Yüce Allah'tan niyaz ederim.

Abdolvahit KAMALİ
Diyarbakır 2019

ÖZET

Bu çalışma, Allah ve insan arasındaki ilişkiyi, bu ilişkinin boyutlarını, şekillerini ve nasıl olduğunu, ayrıca bu ilişkinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında nasıl ele alındığını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Eğitim, Din Eğitimi, Kelam, Genel Psikoloji, Din Psikolojisi konusunda yapılan çalışmalarla ilgili kaynaklarla sınırlandırılan bu çalışmada Allah-insan ilişkisinin yanı sıra bu ilişkinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (6-8) ders kitaplarında nasıl işlendiği üzerinde duruldu. Çalışmada 6, 7, ve 8. sınıf DKAB ders kitapları incelendi ve temel olarak literatür taraması yöntemi kullanıldı.

Araştırmada Allah-insan ilişkisinin ilk olarak Allah Teâla'nın insanoğlunu takdir etmesi ve yaratmasıyla başladığı, onları türlü kabiliyet ve meziyetlerle donattıktan sonra terk etmediği ve kendi haline bırakmadığı, bilakis kendini bulup bilmesi ve ayetlerini idrak etmesi için de onlara akıl, his ve duygular gibi işlerine yol bulmaya ve gayelerine ulaşmaya imkân veren güçleri bahsettikten sonra onlara elçiler ve kitaplar gönderdiği tespit edilmiştir. Yani Allah Teâla insanoğluyla sırası ile ontolojik, hidâyet, ibâdet ve ahlaki ilişki içinde olmuştur.

Ayrıca Allah-insan ilişkisinin insanın Allah'a ibadet ve dua etmesiyle, Allah'ın da bu ibadet ve duaya icabet etmesiyle karşılıklı bir ilişkiye dönüştüğü ve aynı zamanda DKAB ders kitaplarında da, konuların genel itibariyle Allâh-insan ilişkisinin hidâyet, ibadet ve ahlaki boyutuyla ilgili olduğu saptanmıştır.

Anatar Kelimeler

Allah, Ahlak, Din Kültürü, Dua, İbadet, İlişki, İnsan, İslam, Yaratılış.

ABSTRACT

This study was carried out with the purpose of presenting the relationship between Allah and the person, dimensions, types and forms of this relationship, and additionally, how this relationship is discussed in textbooks of the Religious Culture and Ethics Course. This study, which was restricted by sources related to studies on Education, Religious Education, Kalam, General Psychology and Religious Psychology, focused on the Allah-person relationship and how this relationship is discussed in textbooks of the Religious Culture and Ethics Course (6th-8th grades). The study examined the RCE textbooks of the 6th, 7th and 8th grades and mainly used the method of literature review. It was determined in the study that the Allah-person relationship first started by the appreciation and creation of man by Allah, He did not abandon them or left them alone after equipping them with various skills and characteristics, on the contrary, after endowing them with strengths that allow them to achieve their work and reach their goals such as intellect, feelings and emotions that are supposed to help them find themselves and comprehend Allah's verses, He sent them messengers and books. Hence, the relationship of Allah with mankind took place in ontology, the true path, prayer and ethics.

Moreover, it was seen that the Allah-person relationship turned into a bilateral one by man serving and praying to Allah and Allah corresponding to this service and prayer, and it was observed that these issues were discussed in RCE textbooks in this relationship's ontology, the true path, prayer and ethics dimensions.

Keywords

Allah, Ethics, Religious Culture, Prayer, Servitude, Relationship, Humanity, Islam, Creation.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLO LİSTESİ	IX
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	2
B. ARAŞTIRMANIN AMACI	4
C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	7
D. SINIRLILIKLAR.....	7
E. YÖNTEM	8
F. TEZLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

İLİŞKİ KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ.....	15
1.1.1. Allah'tan İnsana İlişki Türü	15
1.1.2. İnsan'dan Allah'a İlişki Türü	18
1.2. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİNİN ONTOLOJİK BOYUTU.....	25
1.2.1. İnsanın Yaratılışı	25
1.2.1.1. İnsanın Yaratılış Gayesi	28
1.2.1.2. Halife Olarak Yaratılması	30
1.2.1.3. İbadet İçin Yaratılması	32
1.2.2. İnsanın Kaderi	34
1.2.3. İnsanın Ölümü	38

1.3. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİNİN HİDAYET BOYUTU	40
1.3.1. Hidayet'in Sözlük Manaları	40
1.3.2. Hidayetin Terim Manaları	41
1.3.3. Allah'ın İşaretleri (Umumi Hidayet)	41
1.3.3.1. Akıl	42
1.3.3.2. Duygu	44
1.3.3.3. Duyu	45
1.3.4. Allah'ın Nebi ve Kitap Göndermesi	46
1.3.5. Allah'ın Kullarını Muvaffak Kılması (Tevfik)	51
1.3.6. Allah'ın Vahiy Ve İlham Göndermesi (Hususi Hidâyet)	52
1.4.6.1. Vahiy	53
1.4.6.2. İlham	57
1.4. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİNİN İBADET BOYUTU	60
1.4.1. İbadet	60
1.4.2. Allah'a İbadet	62
1.4.3. İbadet Türleri	66
1.4.3.1. Namaz	66
1.4.3.2. Zekât	69
1.4.3.3. Oruç	71
1.4.3.4. Hac	73
1.4.3.5. Salih Amel	76
1.4.3.6. Dua	79
1.4.3.7. İcabet	82
1.2. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİNİN AHLAKİ BOYUTU	85
1.2.1. Allah'ın İnsanla Ahlaki İlişkisi	85
1.2.1.1. Rububiyet Ve Terbiye	85
1.2.1.1.1. Rab Kelimesi	85
1.2.1.1.2. Rububiyet	86
1.2.1.1.3. Terbiye	87
1.2.1.2. İbtıla' Ve Bela'	89
1.2.1.2.1. Allah-İnsan İlişkisi Açısından İbtıla ve Bela	89
1.2.1.3. Ceza	91

1.2.1.3.1. Allah-İnsan İlişkisi Açısından Ceza	91
1.2.1.3.2. Mükâfat Anlamında Dünyada Ceza	92
1.2.1.3.3. Ukubat Anlamında Dünyada Ceza	93
1.2.1.3.4. Mükâfat Anlamında Ahirette Ceza.....	94
1.2.1.3.5. Ukubat Anlamında Ahirette Ceza	94
1.2.1.4. Rahmet.....	95
1.2.1.5. Adalet	98
1.2.2. İnsanın Allah İle Ahlaki İlişkisi	100
1.2.2.1. İman.....	100
1.2.2.2. İslam	102
1.2.2.3. Takva	103
1.2.2.4. İbadet.....	104

İKİNCİ BÖLÜM

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ (6-8) DERS KİTAPLARINDA ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ

2.1. 6. SINIF DERS KİTABININ ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	107
2.1.1. 6. Sınıf 1. Ünite: "Peygamberlere Ve İlahi Kitaplara İnanç" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi	107
2.1.2. 6. Sınıf 2. Ünite: "Namaz İbadeti" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi.....	114
2.1.3. 6. Sınıf 3. Ünite: "Son Peygamber Hz. Muhammed" Ünitesinin Allah- İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi	118
2.1.4. 6. Sınıf 4. Ünite: "Kur'an'ı Kerim'in Ana Konuları" Ünitesinin Allah- İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi	123
2.1.5. 6. Sınıf 5. Ünite: "İslam'ın Sakınılmasını İstedığı Bazı Davranışlar" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi	129
2.2. 7. SINIF DERS KİTABININ ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	138
2.2.1. 7. Sınıf 1. Ünite: "Melek Ve Ahiret İnancı" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi.....	138

2.2.2. 7. Sınıf 2. Ünite: "Oruç İbadeti" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi.....	149
2.2.3. 7. Sınıf 3. Ünite: "Bir İnsan Ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi	155
2.2.4. 7. Sınıf 5. Ünite: "Din Ve Güzel Ahlak" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi.....	166
2.3. 8. SINIF DERS KİTABININ ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	179
2.3.1. 8. Sınıf 1. Ünite: "Kaza Ve Kader" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi.....	179
2.3.2. 8. Sınıf 2. Ünite: "Zekât, Hac Ve Kurban İbadeti" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi.....	191
2.3.3. 8. Sınıf 3. Ünite: "Hz. Muhammed'in Hayatından Örnek Davranışlar" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi	200
2.3.4. 8. Sınıf 4. Ünite: "Kur'an'da Akıl Ve Bilgi" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi.....	211
2.3.5. 8. Sınıf 5. Ünite: "İslam Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi	217
SONUÇ	223
KAYNAKÇA	228

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 6. Sınıf 1. Ünite: "Peygamberlere Ve İlahi Kitaplara İnanç" Ünitesindeki Konular Ve Kazanımları:	108
Tablo 2: 6. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayetler:	109
Tablo 3: 6. Sınıf 2. Ünite: "Namaz İbadeti" Ünitesindeki Bazı Konular Ve Kazanımları:	114
Tablo 4: 6. Sınıf 2. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	116
Tablo 5: 6. Sınıf 3. Ünite: "Son Peygamber Hz. Muhammed" Ünitesindeki Bazı Konular Ve Kazanımları:	119
Tablo 6: 6. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayetler:	121
Tablo 7: 6. Sınıf 4. Ünite: "Kur'an'ı Kerim'in Ana Konuları" Ünitesindeki Bazı Konular Ve Kazanımları:	123
Tablo 8: 6. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayetler:	125
Tablo 9: 6. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayetler:	125
Tablo 10: 6. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	126
Tablo 11: 6. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	128
Tablo 12: 6. Sınıf 5. Ünite: "İslam'ın Sakınılmasını İstedığı Bazı Davranışlar" Ünitesindeki Konular Ve Kazanımları:	129
Tablo 13: 6. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	131
Tablo 14: 7. Sınıf 1. Ünite: "Melek Ve Ahiret İnancı" Ünitesinde Geçen Bazı Konular Ve Kazanımları:	139
Tablo 15: 7. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	142
Tablo 16: 7. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayetler:	144
Tablo 17: 7. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayetler:	146
Tablo 18: 7. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	147
Tablo 19: 7. Sınıf 2. Ünite: "Oruç İbadeti" Ünitesinde Geçen Bazı Konular Ve Kazanımları:	149
Tablo 20: 7. Sınıf 2. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	154
Tablo 21: 7. Sınıf 3. Ünite: "Bir İnsan Ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed" Ünitesinde Geçen Bazı Konular Ve Kazanımları:	155
Tablo 22: 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	157
Tablo 23: 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	159
Tablo 24: 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	160
Tablo 25: 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	162
Tablo 26 : 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Ve Etkinliklerde Geçen Ayet Ve Hadisler:	164

Tablo 27: 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	166
Tablo 28: 7. Sınıf 5. Ünite: "Din Ve Güzel Ahlak" Ünitesinde Geçen Bazı Konular Ve Kazanımları:	167
Tablo 29: 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	169
Tablo 30 : 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	171
Tablo 31: 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	172
Tablo 32 : 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	173
Tablo 33 : 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	174
Tablo 34: 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	175
Tablo 35: 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	176
Tablo 36: 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	177
Tablo 37: 8. Sınıf 1. Ünite: "Kaza Ve Kader" Ünitesinde Geçen Bazı Konular Ve Kazanımları:	183
Tablo 38: 8. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayetler:	186
Tablo 39: 8. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	188
Tablo 40: 8. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayetler:	189
Tablo 41: 8. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	190
Tablo 42: 8. Sınıf 2. Ünite: "Zekât, Hac Ve Kurban İbadeti" Ünitesinde Geçen Bazı Konular Ve Kazanımları:	191
Tablo 43: 8. Sınıf 2. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	195
Tablo 44: 8. Sınıf 2. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	199
Tablo 45 : 8. Sınıf 3. Ünite: "Hz. Muhammed'in Hayatından Örnek Davranışlar" Ünitesinde Geçen Bazı Konular Ve Kazanımları:	200
Tablo 46: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	201
Tablo 47: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	202
Tablo 48: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Hadisler:	203
Tablo 49: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	204
Tablo 50: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	206
Tablo 51: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	207
Tablo 52: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayetler:	208
Tablo 53: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	209
Tablo 54: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	210
Tablo 55: 8. Sınıf 4. Ünite: "Kur'an'da Akıl Ve Bilgi" Ünitesinde Geçen Bazı Konular Ve Kazanımları:	211
Tablo 56: 8. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	214
Tablo 57: 8. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	216
Tablo 58: 8. Sınıf 5. Ünite: "İslam Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar" Ünitesinde Geçen Bazı Konular Ve Kazanımları:	217
Tablo 59: 8. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	218
Tablo 60: 8. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet Ve Hadisler:	220

KISALTMALAR

Ank.	Ankara
A.ş.	Anonim şirketi
At. ÜİL	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
At. ÜİLD.	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derisi
AÖF Yay.	Açık öğretim Fakültesi Yayınları
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	Bin
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
c.c.	Celle Celâlühû
Çev.	Çeviren
ÇÜİFY	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
DEM	Değerler Eğitim Merkezi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DEÜİFD	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Dğr.	Diğerleri
DKAB	Din Kültürü Ahlak Bilgisi
Ed.	Editör
Enst.	Enstitü
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İst.	İstanbul
İSAM	İslam Araştırma Merkezi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
MÜ.	Marmara Üniversitesi
MÜİFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Md.	Madde, maddesi
Nşr.	Neşriyat
No.	Numara
s.	Sayfa
S.a.v	Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem
Sy.	Sayı
Tahk.	Tahkik
TDK	Türk Dil Kurumu
TDKY	Türk Dil Kurumu Yayınları
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	Tercüme
ts.	Tarihsiz

<i>U.Ü.İ.F.D.</i>	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>Vhy</i>	Vahiy
<i>vd.</i>	Ve diğerleri
<i>Yay.</i>	Yayın

GİRİŞ

Allah ile insan arasındaki ilişki, ilk insan ve peygamber Hz. Âdem döneminden bu yana kadar tazeliğini korumuş, gündemden hiç düşmemiş önemli bir konudur. Hatta Cenab-ı Allah tarafından gönderilen peygamberlerin ve kitapların en önemli görevlerinin, bu ilişkiyi düzenlemeye yönelik olduğu söylenebilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinde peygamberlerin, insanları Allah'a ve ulûhiyet konusunda sıhhatli bir inanca çağırdıkları gerçeği vurgulanır.¹ Dolayısıyla konu büyük bir önem arz etmektedir. Bu öneminden dolayı konu pek çok kez farklı boyutlarla ele alınmış ve incelenmiştir. Konuyla ilgili Büşra Özkan'ın 2006 yılında yaptığı "Allah-İnsan İlişkisi Açısından İbadet Fenomenolojisi", Nail Karagöz'ün 2004 yılında hazırladığı "Kelam Ekollerinin Allah Tasavvurunda İnsan Unsuru" adlı yüksek lisans tezleri ve Hidayet Aköz'ün "Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi" adlı Doktora Tezi çalışmaları mevcuttur. Toshihiko İzutsu tarafından yazılan ve Prof. Dr. Süleyman Ateş tarafından çevrilen "Kur'an'da Allâh ve İnsan" kitabı da bu alanda yazılmış önemli bir eserdir.

Yukarıda isimlerini verdiğimiz bu eserler konuya ışık tutması açısından son derece önemlidir. Gerek çalışmamızın konusu gerekse içeriği açısından bu çalışmaların bize engel teşkil etmediğini, bilakis çalışmamızda bize yardımcı olacaklarını gördük ve bu eserlerden de faydalanarak çalışmamıza devam ettik. Çalışmamızın yukarıda bahsettiğim eserlerden farkı ve özgünlüğü Allah-İnsan

¹"Andolsun ki, biz her kavme "Allah'a ibadet edin, Tağut'a kulluk etmekten kaçınin" diye (Tebliğat yapması için) bir peygamber göndermişizdir" (Nahl: 16/38.) Hz. Nuh (a.s.)'un kavmine: "Şayet (davetimden, tebliğimi kabulden) yüz çevirerseniz, ben sizden bir ücret istemedim. Benim ücretim Allahû Teâlâ (c.c.)'den başkasına ait değildir. Ben Müslümanlardan olmakla emrolundum" (Yunus: 10/72.) şeklinde hitap etmiştir. Hz. Yakub (a.s.)'ın oğullarına: "Ey Oğullarım, Allah sizin için İslâm dinini beğenip seçti, o halde siz de ancak müslümanlar olarak can verin"(Bakara, 2/132.) şeklinde nasihat ettiği sabittir. Hz. Musa (a.s.)'ın kavmine: "Ey kavmim, eğer siz gerçekten Allah'a iman ettiyseniz, O'na samimi olarak teslim olmuş Müslümanlar iseniz, artık O'na (Allah'a) güvenip dayanınız" (Yunus, 10/84.) tebliğini yapmıştır. Hz. İsa (a.s.)'ın havarilerinin kendisine hitaben: "... Biz Allah'ın (Dininin) yardımcılarıyız. Sen şahid ol ki (Ey İsa) biz hiç şüphesiz Müslümanlarız (dediler)" (Âl-i İmrân, 3/52.) mealindeki ayetler bu durumu açık bir şekilde ifade etmektedir.

ilişkisinin yanı sıra bu ilişkinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında nasıl ele alındığıdır. Kaynak taraması yanında bir de nitel anlamda DKAB ders kitaplarını inceledik. Bunu seçmemizin amacı bu ders kitaplarında işlenmiş olan Allah-İnsan ilişkisinin nasıl ele alındığını belirlemektir.

Çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde ilişki kavramı ve Allah-insan ilişkisinin boyutları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise çalışmamızın asıl konusu olan "Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Allah-İnsan İlişkisi" ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise, elde ettiğimiz bulgulardan hareketle genel bir değerlendirmede bulunulmuştur.

A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

İnsan, fitratı gereği kendisini yaratan varlığa karşı sorumluluklarını yerine getirme duygusu taşır. İlahî kitaplarda verilen bilgiler ve bugüne kadar yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır ki² insanlığın başlangıcıyla Allah-insan ilişkisinin varlığından söz etmek mümkündür.

Allah Teâlâ, yüce kelimasında, yeri, göğü ve ikisi arasındaki şeyleri boş yere yaratmadığını³, göklerde ve yerde bulunan bütün şeyleri insanın emrine verdiğini⁴, insanlara maddi ve manevi, görülen ve görülmeyen, bilinen ve bilinmeyen nice nimetlerini bol bol verdiğini⁵ belirtmiştir. Her şeyi insanlar için⁶, insanları da kendisine ibadet etmeleri için yarattığını⁷, kullarını değişik durumlarda değişik şeylerle imtihan ettiğini⁸, ve edeceğini⁹, imtihanı kazananlara değişik mükâfatlar vereceğini ve en büyük mutluluğun da bunlar olduğunu¹⁰ bildirmiştir. Yine insanın kendisine hedef

² Bkz. Hidayet, Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, İst, 2000, s.12; Toshiko Izutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, (çev.) Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2011, s.139.

³ Sad, 38/27.

⁴ Lokman, 31/20.

⁵ Lokman, 31/20.

⁶ Bakara, 2/29.

⁷ Zariyât, 51/56.

⁸ Hud, 11/7, Mülk, 67/2.

⁹ Bakara, 2/155.

¹⁰ Tevbe, 9/72.

olarak gösterilen bu “en büyük mutluluğa” aynı zamanda davet de edildiğini¹¹, bu davete icabette ve bu hedefe ulaşmada kendi haline terk edilmediğini haber vermiştir. İnsan bir zamanlar hiçbir şey değilken¹² yoktan var edilmiş, çeşitli yaratılış aşamalarından geçirilip türlü kabiliyet ve meziyetlerle donatılmış, yol gösterilerek desteklenmiş, bunlara ilaveten kendisine merhamet edilmiştir. Yoktan var edilışinden, en büyük saadete erişmesine kadar, her zaman ve her yerde, her hal ve mahalde, söz dinleyip nasihat kabul etmişse, üzerine düşeni yapmaya çalışıp çaba sarf ederek, yapabildiğini yapıp yapamadığından af dilemişse, Allah’ın rahmetine mazhar olacağı, onun yardımından yararlanacağı, onun izni ve yardımı ile rızasına nail olacağı haber verilmiştir.¹³ Böylece onun “en büyük saadet”e ereceği, bütün bunları yapmadığı takdirde ise, felaketten felakete sürüklenerek o en güzel nimetleri kaybetmenin yanında bir de en acıklı azaba duçar olacağı bildirilmiştir.¹⁴

Allah (c.c), emanetini yüklenen insanı hiçbir zaman kendi haline terk etmemiş ve yalnız bırakmamıştır.¹⁵ O, en şerefli varlık olarak yarattığı insanla, şartlarına ve kurallarına uyulduğu takdirde sürekli ilgilenmiş ve iletişim halinde olmuştur.

Yukarıdaki bilgilerden ve değerlendirmelerden hareketle araştırmanın problemi Allah-insan ilişkisinin şekilleri, boyutları ve bu ilişkinin nasıl olduğu şeklinde belirlenmiş ve bu şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin amacı sağlıklı bir Allah-insan ilişkisini ortaya koymak ve çocuklarda sağlıklı bir Allah tasavvurunun oluşmasını sağlamaktır. Dolayısıyla "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarındaki Allah-İnsan İlişkisi" ve bu ilişkinin ele alınış biçimi, boyutları bu amaca ne kadar hizmet etmektedir? DKAB ders kitaplarında sağlıklı bir Allah-insan ilişkisi ortaya konmuş mudur? Bu sorular çerçevesinde konu ele alınmıştır. Kişinin yaratılışı ile başlayan, hidayet ve imanı, ibadet ve duası ile devam eden, terbiyesi ve cezasıyla son bulan çizgisi üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın problem cümlesini Allah-insan ilişkisinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

¹¹ Bakara, 2/221.

¹² Meryem, 19/67.

¹³ bkz. Bakara, 2/207, Bakara, 2/209, Mümin, 40/60, Nahl, 16/96-97, Yunus, 10/26.

¹⁴ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.XIV. (Ayrıca, bkz. İbrâhim, 14/7, Al-i İmrân, 3/91)

¹⁵ Kiyâmet, 75/36.

ders kitaplarında nasıl ele alındığı oluşturmaktadır. Bu konu nitel anlamda incelemeye çalışılmıştır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Yaratan-yaratılan ilişkisi, bu ilişkinin boyutları ve sınırları Kur'an'ın insanlara yol gösterdiği ana konulardandır. Daha çok imanla ilgili olan bu konular felsefe, ahlak, kelâm ilmi, psikoloji ve din psikolojisi sahasına da girmektedir. Dolayısıyla hem felsefe hem de din alanında Allah-insan arasındaki ilişki pek çok kez farklı boyutlarla ele alınmış ve incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda Allah-insan arasındaki iletişimin değişik şekillerde ve değişik boyutlarda sağlandığı ortaya çıkmıştır.

Allah-insan ilişkisi ilk olarak insanın yaratılmasıyla başlamıştır. Yaratma eylemi Allah-insan ilişkisinde çok önemli bir yere sahiptir. Burada genel manada Allah ile tüm kâinat arasında yaratan ve yaratılan ilişkisi söz konusu iken özel olarak Allah ile insan arasında bir de mabud-abid ilişkisi vardır.

Allah-insan ilişkisi yaratılıştan sonra hidayet ilişkisi olarak devam etmiştir. Hidayet, yüce Allah'ın kullarına rububiyetini ikrar etmeleri için kendini bilmenin yolunu göstermesi ve tarif etmesidir.¹⁶ Evet, O, kullarına rububiyetini ikrar etmeleri için, elçiler ve kitaplar göndermiş, onlara birtakım vecibeler düştüğünü ifade etmiştir. İşte bu vecibeler kulun gönderilen o peygambere ve kitaba iman etmesi Allah'a rücu etmesi, O'nu tanıması ve O'nun vermiş olduğu sayısız nimetlerine şükretmesi, Ona boyun eğmesi, nehiyelerinden imtina etmesidir.

Allah, insan ve görünen âlemi yarattıktan sonra onu desteksiz bırakmak istememiştir. Bu yüzden insana sözsüz ayetleri olan tabiatı, kendi varlığının açık belgeleri olarak sunmayı yeterli görmeyerek ona sözlü mesajını (vahyini) de göndermiştir. Gerçi insan vahye muhatap olmadan, vahiy verileri karşısında görmeden de sorumludur. En azından yaratıcısını bulmakla ve temel ahlaki ilkeleri tespit etmekle

¹⁶ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.75.

yükümlüdür. Ancak Allah, onun, bu yükümlülüğünün daha kolay yerine getirebilmesi için vahyini indirmiştir.¹⁷

Vahyin amacı, insana dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. O insanı, yaratıcısı ile aracısız, doğrudan bir ilişki içine sokarak onu, sarsılmaz ve sağlıklı bir ruh-beden uyumuna ve bütünlüğüne kavuşturmak, ona dünya görüşü kazandırıp bu olgunluk içerisinde Allah'ın razı olacağı sağlıklı bir toplum meydana getirme gayesindedir.¹⁸ Nitekim Kur'an'da yer alan şu evrensel söz vahyin amacını ortaya koyar. *“Doğrusu biz, yol gösterici ve nur olarak tevrat'ı indirdik...”*¹⁹ Demek ki vahyin asıl hedefi doğru yolu göstermek ve o yolu aydınlık bir hale koymaktır. Vahiy bir taraftan insanı, ilahi birliğe dayanan bir dünya görüşü kazandırarak ihtiyaçlarını giderme görevi üstlenirken, diğer taraftan Allah'a nasıl ulaşacağının yollarını da göstermektedir.²⁰

İbadet, insana kendi varlık bütünlüğünü kazandıran, diğer varlıklardan onu ayıran bir davranış olarak insanın yaratıcısı ile kurduğu bir iletişimdir. Allah-insan ilişkisi açısından dar manada belli davranışları, geniş manada hayatın tümünü kapsayan ibadet unsuru insan için imandan sonra Allah ile iletişime geçmenin bir yolu ve yöntemidir.²¹

İnsanın Allah'a imandan sonra O'na yönelik atacağı adımın, ancak ibadet etmek olduğu aşikârdır. İbadet Allah'ın huzuruna ermenin, O'nu tanımanın, Onu bilmenin yolunu oluşturmakta ve bu yol, nefislerin itminanı, gönüllerin sükûnu ve sadetlerin nihayeti olmaktadır. Yani, arzu edilen rahmeti bulmak, o rahmeti bilmek ve o rahmete ermek ancak ve ancak ibadetle meydana gelen bir durumdur.²²

İbadetin özü olarak kabul edilen ve Allah ile insan arasındaki iletişimi sağlayan bir başka unsur da duadır. Dua; insanın, Yüce Allah'a seslenmesi, ondan dilekte bulunması, sevincini, üzüntüsünü onunla paylaşması, iletişim kurması ve ona

¹⁷ Halis Albayrak, **Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi**, İstanbul, 1993, s.260.

¹⁸ Muhsin Demirci, **Vahiy Gerçeği**, İstanbul, 1996, s.122.

¹⁹ Mâide, 5/44.

²⁰ Ahmed Hamdi Akseki, **İslâm Dîni**, 1972, Ankara, s.21.

²¹ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.196.

²² Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.196.

sığınmasıdır. Dua; kulu bütün benliğiyle Allah Teâlâ'ya yönelerek, ondan istek ve dilekte bulunması ve bu maksatla yerine getirilen ibadet şekilleridir.²³

İnsan, kendi çaresizliğinin, güçsüzlüğünün farkına vardığı her anda güçlü, yüce bir varlığa durumunu sunma ve ondan yardım isteme ihtiyacı duyar. Böyle durumlarda sonsuz bir güç ve sevgiyle evreni ihata eden Yüce bir varlığın olması onu mutmain eder. Hiçbir endişe ve korku taşımadan her türlü isteğini ona bildirir. Bu bakımdan dua, Yüce Allah ile kurulan bir iletişim, bir diyalogdur. Sınırlı, sonlu bir varlık olan insanın, özel bir iletişimle sınırsız ve sonsuz kudret sahibi Yüce Allah'a durumunu, isteklerini sunmasıdır. Yani dua eden insan Allah'a durumunu bildirirken onunla konuşmakta, aracısız doğrudan, kendi durumunu bizzat kendisi anlatmaktadır. Dolayısıyla bu da Allah-insan iletişimini sağlayan bir unsurdur.

Kısacası Allah'ın takdir edip yaratmasıyla başlayan Allah-insan ilişkisi, kullarına nimet verip yaşatmasıyla peygamberler ve kitaplar göndererek onları irşat etmesiyle, kalplerini ve gönüllerini ferahlatıp hidayet etmesiyle, dualarına icabet edip onları mükâfatlandırması, işledikleri hatalara mukabil bazen de cezalandırmasıyla devam etmektedir.

Amacı, yukarda ifade edilen Allah-insan ilişkisinin her evresinin müspet olmasını sağlamak olan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi; öğrencilerin, temel dinî ve ahlaki sorulara cevap verebilmelerini, inanma ve yaşama özgürlüklerinin bilincine varmalarını, dinî kavramları doğru anlayıp kullanmalarını, doğru dinî bilgiler ile batıl inanç ve hurafeleri ayırt etmelerini, İslam'ın iman, ibadet ve ahlak esaslarını tanımalarını, aklın, dinî sorumluluğun temel şartı olduğunu; kendi inancı ile mutlu ve barışık olmalarını, toplumsal olarak yaşanan dinî ve ahlakî davranışları tanımalarını, ahlaki değerleri bilen ve bunlara saygı duyan erdemli kişiler olmalarını, öğrenilen ahlakî değerleri içselleştirmelerini, inanç ve ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisini kavramalarını, evrensel insani değerlerin İslam'ın insani değerleri ile örtüştüğü bilincine ulaşmalarını sağlamak istemektedir.

²³ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Ankara, 1996, s.211.

Özetle araştırmanın amacı; sağlıklı bir Allah-insan ilişkisini ortaya koymak ve çocuklarda sağlıklı bir Allah tasavvurunun oluşmasını sağlamaktır.²⁴ Dolayısıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarındaki Allah-insan ilişkisi ve bu ilişkinin ele alınış biçimi, boyutları bu amaca ne kadar hizmet etmektedir? DKAB ders kitaplarında sağlıklı bir Allah-insan ilişkisi ortaya konmuş mudur? Bu sorular çerçevesinde konu ele alınmış ve araştırmanın amacı, Allah ve insan arasındaki ilişki, bu ilişkinin boyutları, şekilleri ve nasıl olduğu, ayrıca bu ilişkinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders kitaplarındaki işleniş şekli ve nasıl ele alındığı şeklinde belirlenmeye çalışılmıştır.

C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Varlığın başlangıcından itibaren ölümümüze varıncaya kadar, tüm varlığımızı kapsayan, çocukluğumuzu, gençliğimizi, yaşlılığımızı, hastalığımız ve sağlığımızı kısaca yaşadığımız ve yaşayacağımız tüm hallerimizi bilen yüce Allah, hiçbir zaman ilgisini ve yardımını bizden esirgememiş, her zaman farklı boyutlarla bizimle iletişim halinde olmuştur. Hatta Allah tarafından gönderilen elçi ve kitapların öncelikli görevlerinin bu ilişkiyi düzenlemeye yönelik olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın Allah (c.c.)'nin kullarıyla olan bu iletişim çeşitlerini ve boyutlarını belirleme ve ortaya koyma açısından önemli bir çalışma olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Din Kültürü ve Ahlak bilgisi ders kitaplarında Allah-insan ilişkisinin işleyiş niteliklerini belirleme ve daha sonra bu konuda araştırma yapacak araştırmacılara yön göstermesi açısından önemlidir.

D. SINIRLILIKLAR

Çalışmada Allah-insan ilişkisinin yanı sıra bu ilişkinin 2009-2015 yılları arasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (6-8) ders kitaplarında nasıl işlendiği üzerinde duruldu. DKAB (6-8) ders kitapları incelendi. Çalışma; Eğitim, Din Eğitimi, Kelam,

²⁴ Bkz. İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 Ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı Ve Kılavuzu, Ankara, 2010, s.12-13.

Genel Psikoloji, Din Psikolojisi konusunda yapılan çalışmalarla ilgili kaynaklarla sınırlandırıldı.

E. YÖNTEM

Çalışmada temel olarak literatür taraması yöntemi kullanıldı. Konu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders kitaplarında Allah-insan ilişkisi olduğu için Kelam, Din Eğitimi, Psikoloji, din psikolojisi alanında literatür taraması yoluna gidildi. Bu konuyla ilgili eserler incelendi. Ayrıca (6-8) DKAB ders kitaplarının konuyu ele alış şekli de nitelik yönünden incelendi. Bu anlamda ders kitaplarında Allah-İnsan ilişkisinin nasıl olduğu ve nasıl ele alındığı ortaya konulmaya çalışıldı. Bütün kitaplar ünite ünite incelendi. Ünite ve etkinliklerde geçen ayetler, konular ve kazanımlar tablolar şeklinde gösterilmeye çalışıldı. Konuyu okuyucuya ulaştırma açısından gerekli öğretim yöntem ve teknikleri kullanıldı. Veriler danışman hocaya danışıldıktan sonra kaleme döküldü.

F. TEZLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Bu çalışma için bu alanda daha önce müstakil bir çalışma yapıp yapılmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için ilgili literatür taranmış ve daha önce bu konuda müstakil bir çalışma yapılmadığı, sadece Allah-insan ilişkisi kapsamında bu konuya değinildiği tespit edilmiştir.

Bunlardan 1999 tarihli tez, doktora tezi olarak Hidayet Aköz tarafından, "Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi" adıyla hazırlanmıştır. Yapılan tez çalışmasında, Allah-insan ilişkisiyle ilgili durum araştırılmıştır. Yazar çalışmasında araştırmasının en önemli yönünün, "Allâh-Kul (insan) İlişkisi"nin Kur'ânda geçen kurallarını ve biçimlerini belirlemek olduğunu ifade etmiştir. Bu ilişkide ele alınan konular ve belirlemeye çalışılan kurallar insanın bireysel olarak Allah ile olan ilişkisi yönünde olmuştur. Yani, kişinin yaratılışı ile başlayan, hidayet ve imanı, ibadet ve duası ile devam eden, terbiyesi ve cezası ile son bulan çizgisi üzerinde olmuştur. Çalışma bir giriş bölümü ile üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde "ilişki" kavramı üzerinde durulmuştur. İlişki nedir? Allâh-kul ilişkisi deyince ne anlaşılıyor? Kur'an'daki bu ilişkiden maksat nedir? İlişkinin ilk başlangıcı sayılan Allah'ın kuluna

olan ilgisi sonucu onu yaratması, yaratan Allah ile yaratılan kul arasındaki münâsebetin Kur'ân'daki boyutları nelerdir? gibi sorularla konu ele alınmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, hidâyet ve îmân ilişkisi üzerinde durulmuştur. Yaratılmada hiçbir fonksiyonu olmayan insanın hidâyet ve îmân ilişkisindeki fonksiyonu ve gayreti, Allah'ın, kulun bu gayretine nasıl karşılık verdiği ve bunu Kur'ân'ın nasıl açıkladığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Yazar ikinci bölümde, ibadet ilişkisini ele almıştır. Bu ilişkide Allah ile kul arasındaki karşılıklı bağların nasıl tecelli ettiğini, ibadet ve dua ile Allah'a yaklaşan kulun ulaştığı ve elde ettiği sonuçların neler olduğunu ve Kur'ân'ın bunu nasıl anlattığını belirlemeye çalışmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümde ise Allah'ın kulu ile olan “rubûbiyyet” ilişkisini açıklamıştır. Bir ismi de “Rabb” olan Allah'ın terbiye edici vasfının kulları ile olan ilişkisi nelerdir? Allah bunu Kur'ân'da bize nasıl açıklamıştır? Allâh-kul ilişkisinin en son noktası olan Allah'ın kullarına olan ebedî mükâfatını, cennet, nimet, sevgi, muhabbet, rıza ve saadetini Kur'ân'ın açıklamalarıyla anlatmaya çalışmıştır.²⁵

Toshihiko Izutsu tarafından yazılan ve Prof. Dr. Süleyman Ateş tarafından çevirilen "Kur'an'da Allah ve İnsan" kitabı da bu alanda yazılmış önemli bir eserdir. İzutsu'nun eseri Kur'an'ın semantiğine yönelik bir araştırmadır. Tanrı ve İnsan arasındaki özel ilişkiyi merkeze alarak birtakım terimlerin de semantiğini kimini yüzeysel kimini de ayrıntılı olarak incelemiştir. İlk bölümde Semantik ve Kur'an başlığı altında izleyeceği metodu ve genel hatlarıyla Arapların ve Kuran'i dünya görüşünün altyapısını incelemeye, değerlendirmeye almıştır. Özellikle yine bu kısımda değindiği kelimenin temel ve ilişkisel anlamını, bir kelimenin nerede, ne anlama geldiğini, hangi mahiyette kullanıldığını ""kitab" örneği üzerinden açıklamıştır. Kitapta kelimelerin semantik yapısı açıklanırken tablolardan bolca faydalanmıştır. İlk bölümde özetle uygulayacağı metodolojiyi ve Kur'an'ın semantik yapısını tarif ve tahlil etmeye çalışan İzutsu, ikinci bölümde Tarihte Kur'ani Anahtar

²⁵ Hidayet Aköz, **Kur'an'da Allah-kul (insan) ilişkisi**, Marmara Üniversitesi, 1999, Doktora Tezi.

Terimler bahsine giriş yapmış ve Kur'an'da kullanılan terimlerin cahiliyye toplumunda nasıl bilindiğini nasıl algılandığını Kur'an'ın ne demek istediğini örnekler üzerinden giderek açıklamaya çalışmıştır. 3. bölüm kitab'ın ana gövdesini oluşturan Kur'ani dünya görüşünün temel yapısının incelenmesidir. Özellikle bu bölümde Kur'an'ı anlamak için, yapısını ortaya koymak için Kur'an sonrası çağlarda her biri kitabı kendi özel konularına göre yorumlamaya çalışan Müslüman düşünürlerce geliştirilip olgunlaştırılan düşüncelerin içinden okumaktan kaçınmak gerektiği vurgulanarak bir giriş yapılıyor. Tanrı ve İnsan zıtlığı üzerine devam eden bölümde aralarında 4 farklı iletişim biçimi olduğunu vurgulamıştır.

1. Ontolojik ilişki: Yaratıcı yaratılan ilişkisi

2. İletişimsel ilişki: Tanrı ve insanın karşılıklı iletişim yolları.

Tanrıdan insana şifahi olan vahiy, insandan tanrıya dua.

3-Rab-kul ilişkisi

4-Etik ilişki

Bu bölümde başka bir zıtlık olarak gayb ve şehadet alemine dikkat çekmiş ve insanın sadece şehadeti bileceğini Allah'ın ise her ikisini de bileceğini ayrıntısıyla işlemiştir. Zıtlık olarak devam eden bölümde cennet-cehennem kavramlarına da değinmiştir. Sonraki bölümlerde ise Allah kavramını açıklamış ve Tanrı ile insan arasındaki ontolojik, iletişimsel ilişkiyi, dilsel ve dilsel olmayan ilişkiyi ayrıntılı olarak incelemiştir. Özellikle yukarıda belirtilen şifahi ve şifahi olmayan yollar üzerine genişçe bilgi vermiş, semantik yapısı ve cahiliyye araplarının algılayışı üzerine durmuştur. Sekizinci bölümde Cahiliyye ve İslam genelinde Cehl ve Hilm kelimelerinin etimolojik ve semantik anlamlarını ayrıntısıyla incelemiş, bu kelimelerin cahiliyyede de farklı anlamlara gelebildiğini ama genel olarak hangi anlamlarda kullanıldığını ve Kur'an'daki kullanımın özelliklerini ifade etmeye çalışmıştır. Son bölümde ise Tanrı tasavvurlarını yine merhamet-gazap zıtlığı çerçevesinde açıklamaya çalışmış ve Mu'tezile'nin esaslarından olan Va'd ve Vaid kaidesine kelam tartışmalarına girmeden değinip kitabı sonlandırılmıştır.

Nail Karagöz'ün 2004 yılında hazırladığı "Kelam Ekollerinin Allah Tasavvurunda İnsan Unsuru" adlı yüksek lisans tezi de bu alanda yazılmış önemli bir eserdir. Yazar Allah tasavvurunu bir kelamcının en belirgin özelliği olarak gördüğünden, onun insanla ilgili düşüncelerini bu görüş ışığında incelemiştir. Bu itibarla insana yapılan vurguyu kelamcılarının Allah tasavvurlarında aramıştır. Kur'an'ın Allah'ı ve insanı nasıl tanıttığını ele almış ve yeri geldikçe Kur'an ve kelamcılarının görüşlerini karşılaştırmıştır. Yazar, eserin giriş kısmında çalışmanın amacını, konunun hangi kapsamda incelendiğini ve takip edilen metodu açıklamıştır. İkinci bölümde ilk olarak Kur'an'ın Allah'ı nasıl tanıttığını ele almış, daha çok Allah'ın insanla ilgili yönlerine değinmiştir. Yine Kur'an'ın insana bakışını değerlendirmeye çalışmıştır. Üçüncü bölümde kelam ekollerinin Allah tasavvurlarını ve bunların nasıl olduğuna vuru yapmıştır. Daha sonra bu oluşan tasavvurlar karşısında kelamcılarının, beşeri özellikler bakımından bulundukları konumu ele alıp söz konusu tasavvurlar açısından insana bakışlarını belirlemeye çalışmıştır. Ayrıca insanların fiilleri ile ilgili konulardan önemli gördüğü başlıkları da yine Allah tasavvurları ile ilişkileri yönünden değerlendirmeyi ihmal etmemiştir. Bütün bunları, kelam ekollerinin liderleri çerçevesinde yapmış ve bu noktada daha çok Cebriye, Mu'tezile, Eş'arilik ve maturidiliği, yeri geldikçe Müşebbihe ve Mücessimeyi incelemiştir.

Konuyla ilgili Büşra Özkan'ın 2006 yılında hazırladığı "Allah-İnsan İlişkisi Açısından İbadet Fenomenolojisi" adlı yüksek lisans tezi de bu alanda yazılmış önemli eserlerden biridir. Araştırmacı, çalışmada ibadetin sırf şekli ve taklidi olarak değil, özüne bağlı kalınarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaya çalışmış, bu bağlamda günümüz insanının ibadet kavramına farklı bir bakış açısıyla bakabilmesini hedeflemiştir. Yazar çalışmasında, Tanrı'nın varlığı, "Mutlak Varlık" olarak ele alınışı, sıfatları, insanın temel vasıfları ve diğer varlıklardan farklı kendisinde bulunan düşünme yeteneği ile akıl sahibi bir varlık olarak "varlık sahnesine" çıkışını, ibadet fenomeni ile ilişkilendirerek ele almıştır. İbadet çeşitleri ve temel ibadet prensiplerinden farklı olarak ibadetin öz anlamı ve ilkeleri üzerinde de yoğunlaşmıştır. İnsanın Tanrı'yla kurduğu ilişkinin bir başka şekli olan duaya da, ibadetin özü olduğu düşüncesiyle, çalışmasında kısaca değinmiştir. Tıpkı ibadette olduğu gibi duanın da Tanrı'yla kurulan iletişimin bir aracı olduğunu, duada da aslolanın içtenlik ve

samimiyet ilkeleri olduğunu tespit etmiştir. Duanın sayı, rakam ve şekle yahut sşrekli tekrar edilen metinlere indirgenmesi gerekmediğini, her nasıl yapılrısa yapılsın, gşnşlden ve kalpten isteyerek edilen duanın őze uygun olduğuna vurgu yapmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLİŞKİ KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Konuyla ilgili olan temel kavramlardan biri olan ilişki kavramının önce sözlük ve terim anlamı sonra da konuyla ilgili olan yönü üzerinde durulacaktır.

İlişki kavramı (ilişmekten ilişki) olarak kullanılan Türkçe bir kavramdır. Manası iki şey arasındaki karşılıklı ilgi, bağ, münasebet, temas demektir.²⁶ Osmanlıca'da nisbet ve münâsebet anlamında kullanılmaktadır.²⁷ Bu anlamda kişi veya kişileri birbirine bağlayan bağ, ilgi, bağlantı demektir.²⁸ Dostluk bağı, iş ilgisi, aile ilişkileri gibi.²⁹

Yeni bir kelime olan “ilişki” kavramının karşılığı eski dildeki nisbet (münâsebet) kelimesidir.

Münâsebet: (Arapça nisbet'ten münâsebet). Münâsebet kelimesi Arapça'da NSB maddesinden müfâ'ale babından mastardır. İki şey birbirine uydu, benzeşti. Neseb'de ortak oldu, yakîni oldu, yaklaştı gibi manalara gelmektedir.³⁰

Münâsebet kavramı; iki ya da daha fazla şey arasındaki bağ, yakınlık, ilgi, alâka veya bireyler yahut topluluklar ya da devletler arasındaki karşılıklı ilişki, bağ, ilinti, anlamındadır. Ayrıca neden, sebep cinsel ilişki gibi anlamlar da taşımaktadır. Münâsebet almak demek, uygun düşmek demektir. Münâsebet kurmak demek, ilişki kurmak, demektir.³¹

²⁶ Türkçe Sözlük, Gendaş A.Ş., İstanbul, 2005, s.442.

²⁷ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1970, s.866, 1006.

²⁸ Türkçe Sözlük, TDKY, s.367-368.

²⁹ Okyanus Ansiklopedik Sözlük, İstanbul, 1972, c.3, s.1197.

³⁰ Râğıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Şam, 1412/1992, s.801.

³¹ Büyük Larousse, İstanbul, ts. (1-24) c.XVI / s.8452.

İlişki kavramının terim anlamı da sözlük anlamına yakın bir anlam taşımaktadır. “Birbirleriyle ilgili iki ya da daha çok şey arasında yahut bireyler ve topluluklar arasındaki karşılıklı bağımlılıklar ve etkileşimlerle belirginleşen “bağ, bağıntı, bağlantı, ilgi, alâka, temas ve münâsebet” demektir. Bu anlamların, ilişki kavramının kullanıldığı bilim dallarında da geçerli olduğunu görüyoruz. Anatomi, fizyoloji, sosyoloji, iktisat, istatistik, müzik, uluslararası hukuk, halkla ilişkiler gibi bilim dallarında yapılan tanımlamalardaki “terim anlamı” hep sözlük anlamı ile bağlantılı olmuştur. Örneğin; anatomi: organlar arasındaki ilişki; organlar arasındaki karşılıklı bağımlılıklarla, etkileşimlerle belirginleşen bağ olarak tarif edilmiştir. Bu bağlamda ilişki kavramı tamlamalar oluşturmaktadır. İlişki organları gibi. Organlar arasındaki ilişkiler, örneğin duyu organları, sinir sistemi ve kaslar arasındaki ilişkiler, birbirleriyle ilgili bağ, bağıntı, bağlantı, ilgi, alaka, temas ve münâsebet anlamında kullanılmışlardır.³²

İlişki kelimesinin Sosyoloji'deki anlamına örnek olarak personelle ilişkileri verilebilir. Personelle ilişkiler; bir işletmenin personeli ile yöneticileri arasında belirli bir ölçüde kendiliğinden kurulan ve iş örgütlenmesindeki katılığı dengeleyeceği düşünülen resmi olmayan ilişkiler sistemidir.³³

İlişki kelimesinin kullanıldığı sahalardan biri de halkla ilişkiler olduğu belirtilmiştir. "Halkla ilişkiler, karşılıklı olarak tatminkar seviyede iki yönlü iletişime dayalı iyi bir karakter ve sorumlu bir performans aracılığıyla planlı olarak kanaati etkileme çabasıdır."³⁴

Bu kavramının kullanıldığı bilim dallarından birisi de iktisattır. İktisat'ta, halkla ilişkiler; kamuoyunu, her türden kuruluşun gerçekleştirdiği işler konusunda, bu kuruluşun ününü artırıp pekiştirecek biçimde haberdar etmek ve böylece dışarıda ona

³² Büyük Larousse, İstanbul, ts. (1-24) c.XI / s.5641

³³ Büyük Larousse, İstanbul, ts. XI/5641.

³⁴ Cutlip S. M., **Effective Public Relations**, Englewood cliffs, NJ, Prentice Hall. Center A. H,: 1978, s.16.

karşı bir yakınlık havası yaratmak, içerde ise çalışanlar arasında iyi ilişkileri özendirmek amacını güden profesyonel etkinliklerin tümüdür diye tarif edilmiştir.³⁵

İlişki kavramının kullanıldığı alanlardan biri de müziktir: Bir akor (accord)³⁶ dizisinde, akorlardan biriyle bir başkasının aralıkları arasındaki bağıntı veya iki ses arasındaki melodik ilişkidir,³⁷ denmiştir.

Yukarda ifade edilen tüm bu tanımlardan hareketle İlişki kavramı Yüce Allah'ın kuluna karşı ilgisi, kulun Allah'a karşı ilgisi ve karşılıklı olarak Allâh-kul ilişkisi, Allah ile insan arasındaki bağ, bağlantı, ilgi, alâka, münâsebet, irtibat, insan açısından duygu, his, Allah açısından sevgi, dostluk, yardım, yakınlık vb. kurmaktır denilebilir.³⁸

1.1. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ

Allah-insan ilişkisi “Allah'tan İnsana İlişki Türü” ve “İnsandan Allah'a İlişki Türü” şeklinde ele alınacaktır.

1.1.1. Allah'tan İnsana İlişki Türü

Yüce Allah yeri, göğü ve yer ile gök arasındaki hiçbir şeyi fuzuli yaratmamış³⁹ göklerde ve yerde bulunan her şeyi insanların emrine müsahhar kılmış⁴⁰ ve her şeyi insanlar için var etmiştir.⁴¹

İnsan gerek maddi, gerek manevi yönleriyle Allah'ın ikramına mazhar olmuş, kendisine önemli ölçüde değer verilmiş olan şerefli bir varlıktır.⁴² Cenab-i Allah insanı en güzel biçimde yaratmış⁴³ ona kendi ruhundan üflemiş⁴⁴ isimleri öğretmiş⁴⁵ onu

³⁵ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**. s.7.

³⁶ Bk. Tahsin Saraç, **Grand Dictionnaire Français-Turc**, İstanbul.1990, c.3, s.31.

³⁷ Büyük Larousse, İstanbul, ts. c.XI, s.5641.

³⁸ Aköz, **Kur'anda Allah-Kul İlişkisi**, s.9.

³⁹ Sad, 38/27.

⁴⁰ Lokman, 31/20.

⁴¹ Bakara, 2/29.

⁴² Şah Veliyullah Dihlevi, **İnsanın Yaratılışındaki Hikmetler**, (çev.) Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1995, s.90.

⁴³ Tin, 95/4.

⁴⁴ Hicr, 115/29.

⁴⁵ Bakara, 2/31.

yeryüzüne halife kılmış⁴⁶ göklerde ve yerde bulunan her şeyi onun emrine sunmuş⁴⁷ ve onun için yaratmıştır.⁴⁸ Göklerde ve yeryüzünde yaratılanların, insanın hizmetine verilmesi ve insan için yaratılmış olması, insanın yaratılışının önemli bir amacı olduğunun göstergesidir. Bu amaç Kur'an'da: "*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*"⁴⁹ ayetiyle ifade edilmiştir. İnsanın yaratılış amacı Allah'ı bilmek, tanımak ve O'na kulluk görevini yerine getirmektir. Dolayısıyla Kur'an'ın en temel konusu; Allah'ın bilinmesi ve insanın kurtuluşudur. Bunun gerçekleşmesi, Allah-insan arasındaki iletişimin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁵⁰

Allah'ın insan tarafından tanınması, Allah'ın kendini insana bildirmesiyledir. Kur'an'daki âyetler incelendiğinde birçok âyetin ulûhiyyet konusuyla yakından ilgili olduğu görülür.⁵¹ Allah'ın insanla olan iletişiminde kulun her durumunun Allah tarafından bilinmesi Allah-insan ilişkisinin temel noktalarından birini oluşturur.⁵² Dolayısıyla insanın Allah ile ilişki kurması ve bu ilişkinin doğurduğu bilinci kesintisiz olarak yaşama, hal ve kemâli dinin özünü oluşturmaktadır.⁵³

Kur'an'a göre Allah ile insan arasında gerçekleşen iletişim iki yönlüdür. Birincisi, Allah'tan insana doğru gerçekleşirken, ikinci ise insandan Allah'a doğru gerçekleşir. Bu iki yönlü haberleşme iki şekilde gerçekleşir: Birincisi sözlü; her iki taraf da insan dilini kullanarak meramını anlatır. İkincisi ise sözsüz; Allah tabiat âyetlerini (işaretlerini), insan da bedeninin hareket ve işaretlerini kullanarak istek ve arzularını anlatır.⁵⁴

Allah, insanla konuşmak isterse bir takım âyetler (işaretler) gönderir. Sözlü işaretler ile sözsüz işaretler arasında bir ayırım yoktur; her ikisi de Allah-insan ilişkisini gerçekleştiren unsurları içerir. Vahiy, Allah ile insan arasındaki konuşmanın

⁴⁶ Bakara, 2/30.

⁴⁷ Lokman, 31/20.

⁴⁸ Bakara, 2/29.

⁴⁹ Zâriyât, 51/56.

⁵⁰ Süleyman Gümrükçüoğlu, **Kur'an'da Allah Ve İnsan Arasındaki İletişim Kodları**, International Journal of Social Science, 2013, s.843.

⁵¹ Bakara, 2/116-117; 163Al-i İmrân, 3/2; 5-6, 18; Mâide, 5/17, 72-76; Enâm, 6/73; Yûnus, 10/18; 66,68; Ra'd, 13/2, 16, 33;İsrâ, 17/22, 39,42; Hac, 22/18; Ankebût, 29/61, 62; Tegâbün, 64/1-4.

⁵² En'âm, 6/73; Enfâl, 8/47; Ra'd, 13/9; Fussilet, 41/54.

⁵³ Gümrükçüoğlu, **Kur'an'da Allah Ve İnsan Arasındaki İletişim Kodları**, s.843.

⁵⁴ İzutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, s.155.

yalnız bir bölümüdür. Fakat sözlü olan âyetler vahiy kelimesiyle belirlenmiş çok özel bir sınıf oluşturdıkları; mahiyet ve yapı itibarı ile sözsüz âyetlerden ayrı bir önem taşıdığı için sözlü vahiy, bir konuşma münasebetidir.⁵⁵

Kur'an-i Kerim'deki ayetlerden yola çıktığımız zaman insanın varlığı, yüce Allah'ın ona olan ilgisiyle başlamıştır. İnsanın yokluk karanlığından varlık aydınlığına çıkışı sırf Allah'ın ilgisi sonucu yaratılması ile olmuştur. Yaratılması için kendisinin ne isteği ve ne de iradesi söz konusudur. Kendisi olmayınca iradesinin de olamayacağı ortadadır.⁵⁶

Kuran-i Kerim, Allah-insan ilişkisinin başlangıcı olan Allah'ın insana olan ilgisini gerek ilk insan Hz. Âdem'in ve gerekse her insanın yaratılmasının takdiri⁵⁷ ve yaratılması ile başladığını ifade etmektedir.⁵⁸

*“Bir zamanlar, rabbın meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti.”*⁵⁹ Allah, bu sözünü yerine getirmiş, Hz Âdem'i yaratmış ve cennete koymuştu.

*“Dedik ki: Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyeceksiniz, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Derken şeytan onları(n ayağını) kaydırtdı, içinde bulundukları (nimet yurdu)ndan çıkardı. (Biz de) dedik ki: Birbirinize düşman olarak inin. Size yerde bir zamana kadar bir konaklama ve nasip alma, faydalanma var. Derken Âdem, rabbinden birtakım kelimeler aldı, yalvardı. O da tövbesinin kabul buyurup ona yine baktı. Gerçekten tövbeleri çokça kabul eden ve çokça bağışlayan O'dur.”*⁶⁰

Yukarıdaki ayetlerde de ifade edildiği gibi Hz Âdem hata işledi fakat Cenab-ı Allah onu terk etmedi, yalnız bırakmadı. Ona birtakım kelimeler öğreterek ilgisini

⁵⁵ Gümrükçüoğlu, **Kur'an'da Allah Ve İnsan Arasındaki İletişim Kodları**, s.845.

⁵⁶ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul İlişkisi**, s.13.

⁵⁷ Bakara, 2/30.

⁵⁸ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.13.

⁵⁹ Bakara, 2/30.

⁶⁰ Bakara, 2/35, 36, 37.

devam ettirdi. Hz Âdem de bu kelimelerle Allah'a yalvardı, tevbe etti, Allah da tevbesini kabul buyurdu. Bu şekilde Hz. Adem'in tövbe etmesi ve Allah'ı Teala'nın onun tevbesini kabul buyurması karşılıklı ilgi ve ilişkiye dönüşmüş oldu.⁶¹

1.1.2. İnsan'dan Allah'a İlişki Türü

Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın insanı yaratmış olduğu, onu başta akıl olmak üzere çeşitli hisler (duygular) ve duyular gibi umumî manada hidayete erdirici türlü kabiliyet ve meziyetlerle donatmış olduğu görülmektedir. Bunlar akıl, duygu ve duyulardır. Özürlüler dışında dereceleri farklı da olsa hemen her insana bunlar lütfedilmiştir.⁶²

Allah'ın bütün mahlûkatına lütfettiği umumî hidayet cümlesinden insana verilen kabiliyet ve özelliklerin başında akıl gelmektedir. Akıl, sözlükte yasaklamak, engellemek, devenin ayağını bağlamak, sığınmak, korunmak, tutmak ve istemek gibi anlamlara gelir.⁶³

Akıl, insanı, diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesidir.⁶⁴ Başka bir ifadeyle akıl, "varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cever; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç" anlamındadır.⁶⁵

Kur'an'ı Kerîm'e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır.⁶⁶ İnsanoğlu Allah'ın kendisine vermiş olduğu bu akıl gücü ve yeteneği sayesinde hayatı anlamlandırmaya çalışır.

İnsanoğlunun hayatı anlama ve anlamlandırmasına vesile olan diğer hususlar da duyu ve duygulardır. Allâh-insan ilişkisi açısından Allah'ın özürsüz ve sakatlar gibi bir kısım müstesna kimselerin haricinde her insana verdiği bu duyuların olmaması halinde

⁶¹ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.12.

⁶² Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.75.

⁶³ İbni Manzûr, "A.K.L.," **Lisanü'l-Arab**, c.11, s.458-459.

⁶⁴ Mustafa Namık Çankı, **Büyük Felsefe Lügati**, İstanbul, 1954, c.III, s.23.

⁶⁵ Süleyman Hayrı Bolay, "Akıl", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1989, c.2, s.238.

⁶⁶ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.77

insanın hiç bir şeyi göremeyeceği, işitemeyeceği, tadıp koklayamayacağı ve buna bağlı olarak hiçbir şeyden haberinin olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Böyle olduğu halde insan yaratılışını unuttuğu ve durumunu düşünmediği üstelik Allah'a ve âyetlerine karşı "*apaçık bir hasım kesildiği*"⁶⁷ Kur'an'da vurgulanmaktadır.⁶⁸

Yukarda ifade edilen bütün bu hususlara rağmen Allah insanı, kâinatı ve kâinattaktleri yaratıp, onları türlü kabiliyet ve meziyetlerle (akıl, duygu ve duyular gibi) donattıktan sonra onu kendi başına bırakmamıştır. İnsanın hayatın anlamını ve varoluş gerçeğini ve aynı zamanda kendisini bulup, bilmesi için evrendeki sözsüz âyet olan kâinatı (kevni), kendi varlığının açık belgeleri olarak sunmayı yeterli görmeyerek ona sözlü mesajını (vahyi) da göndermiştir.⁶⁹

İşte insanın gerek sözel âyetlere gerekse kevni âyetlere karşı tavrı ve cevabı yaratan ile olan ilişkisinin temelini oluşturmaktadır. Kur'an'a göre bu mesajlara iki cevaptan biri verilebilir ki; kabul imanı, red inkârı gerektirir.⁷⁰

Allah'ın bilinmesi, varlığının ve uluhiyyetinin tanınması demektir ve imanı gerektirir. Bu nedenle iman; Allah'ın mevcudiyetini ve uluhiyyetini bilmek, tanımaktır. Böylece iman, yaratmanın gayesinin hem özü, hem de çerçevesidir. Yalnız iman, sadece bir bilme, bir zihni hal değil, bununla beraber bir yaşayış halidir. Yaşayışa ve davranışa dönüşmüş iman, Allah'a karşı saygı ve sevgi olarak gerçekleşir.⁷¹

İmanla birlikte insan, Allah ile ilişkisinin ilk basamağını gerçekleştirirken, inkârla da bütün bağlarını koparmaktadır.⁷²

İnsan, varoluşundan beri kendisine ve hayatına hâkim olan gizli bir kuvvetin varlığını fitri olarak hissedip, iman etmiş, ihtiyacı olduğu zaman ona sığınmış, dara

⁶⁷ Nahl, 16/4.

⁶⁸ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.79.

⁶⁹ Halis Albayrak, **Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi**, s.260.

⁷⁰ Gümrükçüoğlu, **Kur'an'da Allah Ve İnsan Arasındaki İletişim Kodları**, s.851

⁷¹ Hüseyin Aydın, **İlim, Felsefe ve Din açısından Yaratılış ve Gayelilik**, DİB Yay., Ankara, 1991, s. 181.

⁷² Gümrükçüoğlu, **Kur'an'da Allah Ve İnsan Arasındaki İletişim Kodları**, s.852

düştüğü zaman ondan yardım dilemiştir.⁷³ Allah’a iman duygusu insanoğlunda ta yaratılıştan beri vardır. İlk yaratıldığı andan itibaren var olan bu duygu, hayat unsuru anadan doğan yavru ile birlikte doğmuş, asırdan asıra, nesilden nesile geçerek yer yer değişik şekillerde tezahür etse de günümüze dek devam ede gelmiştir. Değişik zamanlarda insanların kâinatın yaratıcısı konusundaki düşüncesi medeniyetlerin ve fikir hareketlerinin akışına farklılık arz etmiştir. Firavunlar zamanında yaşayanlar dâhil insanlar genelde yüce bir kudrete inanmışlar, ancak hakikatten uzaklaştıkça kendi hayallerinde kendilerine mahsus bir ilah şekli canlandırmışlar ve ona tapınmışlardır. Yeryüzünde puta, aya, güneşe, ateşe, öküze tapan bu insanların bu hareketi hep fitratlarında mevcut olan üstün kudrete yönelme duygusunun, yanlış yönelişlerinin tezahürleridir.⁷⁴ Müşriklerin taştan, tahtadan, bademden yapılmış timsallere, yontulmamış taşlara, ağaçlara, hayvanlara, gök cisimlerine tapınmalarının sebepleri, kaynakları nelerdir? Sırf maddeleri için mi onlara ibadet ediyorlardı, yoksa bunlar sembol değeri mi taşıyorlardı? Çağdaş Dinler Tarihçilerinin çoğu, kesin bir şekilde, “Kâinattaki hiçbir varlığa, sırf kendisi için tapıldığına rastlanmaz.” görüşündeler.⁷⁵

Yaratılıştan var olan ve zamanla farklı iç ve dış etkenlerle tahrif olmuş ve özünü kaybetmiş olan bu fitratın, insanın varlığını ve ferahını devam ettiren tüm fiziki şartların kalmadığı anlarda zuhur ettiğini Kur’an bize haber vermektedir.:

“Sizi karada ve denizde gezdiren O’dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri ve yolcular bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar ve dini yalnız Allah’a has kılarak: Eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız, diye Allah’a yalvarırlar.”⁷⁶ “İnsanların başına bir sıkıntı gelince rablerine yönelerek O’na yalvarırlar. Sonra Allah, katından onlara bir rahmet tattırınca bakarsınız ki onlardan bir grup rablerine ortak koşarlar.”⁷⁷ “Dağlar gibi Dalgalar onları kuşattığı

⁷³ En’âm, 6/63, 64.

⁷⁴ Abdurrezzak Nevfel, **Allah ve Modern ilim**, çev. Akif Nuri Karcıoğlu, İstanbul, 1974, s.108-109.

⁷⁵ Suat Yıldırım, **Kur’an’da Uluhiyyet**, İstanbul, 1997, s.5

⁷⁶ Yunus, 10/22.

⁷⁷ Rum, 30/33.

*zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar.*⁷⁸ Dolayısıyla refah ve rahatlık dönemler, bir anlamda fitrat'ı perdeleyen haller olurken, "kriz anları" diye niteleyebileceğimiz daha güzel durumlarda daha özel durumlar da, "fitratullâh"ın tezahürüne, kulluğa geçişe, kendini yeniden bulmaya, aslî hale dönmeye vesile olurlar.⁷⁹ Böyle durumlarda, en katı putperestlerin bile taptıkları tanrılarını unutarak, Allah'ın yardımına sığındıkları görülür. Aynı şekilde en inatçı ateistler çaresizlik anında kurtuluş için ister istemez Allah'a yalvarırlar. Onların bu durumu, insanın kalbinin derinliklerinde yatan Allah'a ibadet ihtiyacına açık bir delildir. Bu ihtiyaç ve eğilim gaflet ve cehaletle perdelenebilse de, zaman zaman musibetlerin etkisiyle yüzeye çıkmaktadır.⁸⁰ Nitekim Kur'an-ı Kerîm bu noktaya da dikkat çekmektedir. Bir sıkıntıya uğranıldığı zaman;

*"O'na (aşikâr ve) gizli yalvararak, eğer bizi bundan kurtarırsan, andolsun şükredenlerden olacağız, diye dua edersiniz."*⁸¹ buyrulmuştur. Bir örnek olarak, İslâm'ın baş düşmanlarından Ebû Cehl'in oğlu İkrime, Mekke'nin fethinden sonra Cidde'ye kaçar, oradan da Habeşistan'a geçmek için bindiği gemi şiddetli bir fırtınadan batma tehlikesiyle karşılaşınca bütün yolcular inandıkları putlarına yalvarmaya başlarlar. Fakat fırtına daha da şiddetlenir. Bu sefer hep bir ağızdan; "Şimdi Allah'tan başkasına yalvarmanın zamanı değil, bizi ancak O kurtarabilir." diye bağışırlar. Bu olay İkrime'nin kalbini sarsar: "Eğer burada bize Allah'tan başka yardım edecek yoksa bir başka yerde nasıl olabilir, Muhammed (s.a.)'nin yirmi yıldır bize öğretmeye çalıştığı, bizim de kabul etmeyip savaştığımız gerçek bu" diyerek "Eğer bu fırtınadan kurtulursam doğruca Muhammed (s.a.)'e gideceğim ve onun izleyicisi olacağım" der. Ve fırtınadan kurtulur, ahdini yerine getirerek Müslüman olur.⁸²

⁷⁸ Lokman, 31/32.

⁷⁹ Sadık Kılıç, **Fıtrat'ın dirilişi**, İstanbul, 1991, s.28.

⁸⁰ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.16.

⁸¹ En'âm, 6/63.

⁸² Mevdudî, **Tefhimü'l -Kur'ân** (Çev: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İst. 1996, 1/549; M. Asım Koksall, **Hız. Muhammed ve İslâmiyet**, İst. 1978, c. VII s.317. Ayrıca bk. Hâkim, **Müstedrek**, III, 241; İbn-i Esîr, **Üsdülğâbe**, c.IV s.71.

Bilinçli her insanın önce kendi varlığından başlayarak, evrenin bütününe sonra göklerde ve yerlerde var olan şeylerin her birini, bunların nereden, niçin ve nasıl geldiklerini ibretle ve dikkatle düşünmesi, bunları yaratıp var eden Allah'ın varlığını ve birliğini anlamasına ve bilmesine yetecektir. Kendi nefsinin ve kâinatı iyi düşünebilen her akıllı, kendi varlığından başlayarak görmekte olduğu bu muazzam ve akıllara hayret veren şu evreni yaratan idare eden, bütün bu varlıklar üzerinde dilediği gibi hükmünü yürüten kudret sahibinin varlığını ve birliğini anlayacak ve bilecektir. Ve bu mesele ile ilgilenecektir. Bu her insan için bir vecibe ve bir farizadır.⁸³ Bu husus Kur'an'ın da bizzat emridir.⁸⁴

Şüphesiz insan fikir sahibidir. Kendini ve evreni düşünecek olursa evrende hâkim olan tek kudretin varlığına ve birliğine iman edecek ve onunla ilgilenecektir. Evreni ve içindekileri yaratıp idare eden yüce Yaratıcıya karşı vazifemiz, O'nu bilmek ve O'na karşı kulluk yapmaktır.⁸⁵

İbadet duygusunun bütün insanlarda var olan minnettarlık duygusundan kaynaklandığı görülüyor. Minnettarlık duygusunun da fitrî olduğu bir hakikattir. Hangi inançtan olursa olsun bütün insanların yapılan bir iyilik karşısında minnettar kalmamaları mümkün değildir. İnsan kendine yapılan iyiliklerin en büyüğü olarak hayatının kurtarılmasını görür. Biraz düşünülecek olursa herhalde hayatın hiç yoktan verilmesi, kurtarılmasından öncedir. Öyle ise, özellikle inanan insan kendisini yaratana elbette minnettar kalacak, ilgi duyacak ve ona ibadet edecektir.⁸⁶ Nitekim bu husus Kur'an'da da açıkça belirtilmiştir. *“Ben niçin beni yaratana ibadet etmeyeyim? Siz de hep O'na döndürüleceksiniz.”*⁸⁷

Yüce Allah ile kulu arasında var olan bağ ancak insanın hal ve durumunun ve onu var edenin sıfatlarının bilinmesi ile daha iyi anlaşılır. İlgi her zaman sıfata dayanır ve ondan meydana gelir. İki taraf arasındaki bağ ve ilgi, ancak her birinin sıfatlarının aralarındaki fark ve üstünlüklerinin birinin diğerine ne derece muhtaç olduğunun,

⁸³ Akseki, **İslâm Dîni**, s. 62.

⁸⁴ bk. A'râf: 7/185, Yûnus: 10/101; Kaf: 50/6, 7, 8.

⁸⁵ Ahmed Hamdi Akseki, **Ahlâk Dersleri**, 1968, İst., s. 281.

⁸⁶ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.18.

⁸⁷ Yâsîn, 36/22.

muhtaç olunan yüce kudretin muamelesinin bilinmesi ile anlaşılır. Bundan dolayıdır ki ilahî kitaplar ve dinler, Allah'ın kulları ile olan bağ ve ilişkilerinin sınırını çizmeden, farzları koymamışlar ve ibadetlere davet etmemişlerdir. Önce sıfatları ısrarla zikretmişler, bunun arkasından farzları koymuşlar ve ibadetlere davet etmişlerdir. Bundan dolayı bütün dinlerde îmân ve itikad esasları ibâdet ve muamelâtta önce gelmiştir. Allah'ın Kerîm sıfatları, Esmâ-i Hüsnâ'sı, şaşılabacak fiil ve tasarrufâtı, kuvvet ve kudreti, eşsiz yaratıcılığı, lütuf ve rahmeti, sevgi ve ra'feti, cûd ve keremi, afv ve müsamahası, ı'tası ve men etmesi, zarar ve fayda vermesi, ilim ve marifeti, yakınlığı, ihatası, kulunun dualarına cevap vermesi... Bütün bunlar, Allah'ı cemâl ve celâlde, kemâl ve ikramda en yüce örnek kılabilecek şekilde Kur'ân'da mevcuttur.⁸⁸

“Göklerde ve yerde en yüce sıfatlar O'nundur. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir.”⁸⁹

İşte bu hususların bilinmesi insanı Allah'a bağlayacağı için *"Ey İnsan, seni engin Kerem sahibi Rabb'ine karşı aldatıp isyana sürükleyen nedir? O ki seni yarattı, seni düzenledi, sana ölçülü bir biçim verdi. Seni(n organlarını) dilediği şekilde birbirine ekledi"* ⁹⁰ Şüphesiz Rabb'in, işte üstün O'dur. Merhamet eden O'dur." ⁹¹ buyrulmuştur.

Yüce Allah yaratmış olduğu kulları ile daima irtibat halindedir.⁹² Kulun da Allah'n bu ilgisine karşılık vermesi Allah kul ilişkisinin temelini oluşturmaktadır.⁹³

Allah-insan ilişkisinde insanın bütün hal ve hareketlerinin yaratıcı tarafından bilinmesi Allah-insan iletişiminin temel noktalarından birini teşkil eder. İnsanlar için ulaşılmazlıkla ifade edilebilecek göklerin erişilmezliğinde, yerin dipsizliğinde saklanan şeyleri ⁹⁴, karalarda ve denizlerde olup bitenleri ⁹⁵, yere gireni ve ondan

⁸⁸ Ebu'l-Hasan En-Nedvî, **Dört Rükün**, (terc. İsmet Ersöz), 1969, Konya, s. 9-11.

⁸⁹ Rum, 30/27

⁹⁰ İnfitâr, 82/6-8.

⁹¹ Şuarâ, 26/68.

⁹² Ahzâb, 33/51; Muhammed, 47/19.

⁹³ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s. 20

⁹⁴ Hucurât, 49/18.

⁹⁵ En'âm, 6/59.

çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni⁹⁶, gökte ve yerde bulunan her bir sözü⁹⁷ bilen varlık, bulunduğumuz her hali, Kur'ân'dan okuduğumuz her yeri, içine daldığımız her bir işi mutlaka şahit olarak bildiğini, yerde ve gökte hiç bir şeyin O'ndan gizli kalmadığını, her şeyi aşikâr bir Kitapta kaydetmiş olduğunu⁹⁸ haber vermiştir.⁹⁹

Kulun iflah olması ancak o Yüce yaratıcıyı tanınması ile mümkün olacaktır.¹⁰⁰

Kulun Rabb'inin tanınması, O'nunla ve O'nun için yaşamasıdır. Dinin şekli bu ilişkiyi sağlıklı bir şekilde kurmak ve sürdürmek için gerekli bulunan ibadetler, formüller, kaideler ve pratiklerdir.¹⁰¹

Allah ile insan arasındaki iletişim, peygamberler aracılığı ile gerçekleşmiş ve bu iletişim neticesinde ilahî kitaplar teşekkül etmiştir. Bu iletişimin en son teşekkülü ve formu Kur'an'dır. Nitekim Kur'an'ın bir adı da hablullah (Allah'ın ipi)dır.¹⁰² Kur'an, Allah'tan insana uzatılan bir ip, Allah ile insan arasında bir bağ, Allah ile kul, kul ile Allah arasındaki karşılıklı ilgi ve ilişkiyi sağlayan bir vasıta. Hatta Allah tarafından gönderilen elçi ve kitapların öncelikli görevlerinin bu ilişkiyi düzenlemek olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰³

Kısacası, Allah'ın insanla iletişimi onu, takdir edip var etmesi ile başlamış, peyamber ve kitap göndermesi ile devam etmiştir. İnsanın, peyamber ve kitaba dolayısıyla Allah'a iman etmesiyle karşılıklı olan bu ilgi ilişkiye dönüşmüştür. Kul Allah'a iman edince Allah da onun bu imanına karşılık vermiş, onun kalbine etki etmiş

⁹⁶ Hadîd, 57/4.

⁹⁷ Enbiyâ, 21/4.

⁹⁸ Yûnus, 10/61.

⁹⁹ Yıldırım, **Kur'an'da Uluhiyyet.**, s.145:

¹⁰⁰ Yunus Vehbi Yavuz, **Çalışma Hayatı ve İslâm**, İst, 1992, s.263.

¹⁰¹ Hayrettin Karaman, **Yeni Şafak**, 04-07-1999, s. 2, sütunlar.

¹⁰² Ali İmrân, 3/103.

¹⁰³ Gümrükçüoğlu, **Kur'an'da Allah Ve İnsan Arasındaki İletişim Kodları**, s.844.

ve hidayetini arttırmıştır. Nitekim “*Kim Allah’a iman ederse Allah onun kalbine hidayet verir.*”¹⁰⁴ ayetinde de bu duruma vurgu yapılmıştır.¹⁰⁵

Şimdi Allah ile insan arasında gerçekleşen ve insanın yaratılmasıyla başlayan ilişkinin bu boyutları üzerinde durmaya çalışalım.

1.2. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİNİN ONTOLOJİK BOYUTU

1.2.1. İnsanın Yaratılışı

Allah ile insan arasındaki ontolojik ilişkiye gelince, bu noktada “Dini ve felsefi düşünce sisteminde oluş ve insanın varlığı konusu en büyük problemidir.” denilebilir.¹⁰⁶ “İnsan nereden geliyor, insanın bu dünyada var oluşunun sebebi nedir? İçinde yaşamakta olduğumuz alemin özellikleri ve genel yapısı nedir? Bu kâinatın yaratılışında esaslı ve değişmez unsur nedir? Bununla ne gibi ilişkiler içindeyiz? Bu evrendeki yerimiz nedir ve hareketlerimiz bulunduğumuz mevkîye uygun mudur?”¹⁰⁷ türünden sorular daima sorula gelmiştir. Kur’an ise biraz önce zikredilen ayetler ışığında bu sorulara cevap verir. Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğunu, her türlü oluşun O’na ait olduğunu, her şeyi kuşattığını, “*Göziünü aç! Allah gerçekten her şeyi çepeçevre kuşatandır.*”¹⁰⁸ insanla Allah arasında “yaratan yaratılan varlık” ilişkisinin olduğunu, insanın da yaratılmışlar içinde en üstün ve en şerefli varlık olduğunu söyler. “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*”¹⁰⁹

İslam dini (Kur'an ve sünnet) insanın diğer varlıklardan tamamen farklı olarak, kendisine akıl ve ruh verilebilecek bir konumda yaratıldığını haber vermektedir. Kur'an ve hadislerin kesin olarak haber verdiği bir diğer husus da, insanın tesadüfen tarih sahnesine çıkmadığı meselesidir. Kur'an ve sahih hadislerin bildirdiğine göre ilk

¹⁰⁴ Teğâbun, 64/11.

¹⁰⁵ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.23.

¹⁰⁶ Vahdettin Başcı, **Gazali'de İbadet Kavramının Felsefi Bir Tahlili**, AÜİF Yayınları, Erzurum, 1994,s.6.

¹⁰⁷ Muhammed İkbal, **İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, Çev: Ahmet Asrar, İstanbul, 1984. s.17.

¹⁰⁸ Fussilet, 41/543.

¹⁰⁹ Tin, 95/43.

insan Hz Âdem topraktan yaratılmıştır. Bu süreç, belli bir süre içerisinde Allah'ın yaratması ile gerçekleşmiştir. Tabii bir tekâmül değildir.¹¹⁰

İnsanın yaratılışı ile ilgili ayetlerden bir kısmı insanın maddi varlığının ve bedeninin hangi malzemelerden ve ne aşamalardan geçerek yaratıldığına değinmektedir. Kur'an'ın ilk inen ayetlerinde, insanın yaratılmış olduğuna vurgu yapılarak, *“Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı bir alaktan yarattı”*¹¹¹ buyrulmuştur.

İnsanın yaratılışında hem maddi hem manevi yönleri mevcuttur. Özellikle maddesi itibariyle insan bedeninin nelerden yaratıldığına hangi aşamalardan geçerek bu hale geldiğine dair Kur'an ayetlerinde detaylı anlatımlar mevcuttur. Kur'an-ı Kerim insanın topraktan¹¹², çamurdan¹¹³, yapışkan çamurdan veya hakir bir sudan¹¹⁴ yaratılmış olmasına değinir. Bu anlatımla, insanın maddesi ile kendisi arasındaki uçurum göz önüne serilerek, insana yönelik Cenab-ı Hakk'ın lütfünün, rahmetinin hatırlanması istenilir. İnsanın yaratılışı, Allah'ın sonsuz kudretini açık bir şekilde akıllara gösteren ve devamlı olarak tekrarlanan eşsiz bir mucizedir.¹¹⁵

Bir cisim olarak yaratılan insanda canlılık ancak ruhun üflemesiyle başlamıştır. Bu bakımdan ruhun üflenmesi her şeyden evvel Allah'ın kula bir değer vermesini gösterir. Hâsılı insana asıl değer veren de Allah'ın insana üflediği ruhtur. Ruh; emir âleminden olup beden ülkesini yönetmesi için kendisine müstakil bir varlık verilen bir kanundur. Bedenden ayrılınca da varlığını devam ettirebilen latif bir cisimdir.¹¹⁶

İnsanın yaratılışında en önemli unsur ve taşıdığı özelliklerin başında ruhu gelir. Bu sayede insan ilim, irade, adalet, rahmet gibi Yüce Allah'a ait sıfatlara cüzi bir

¹¹⁰ Mustafa Erdem, **Kur'an'da İlk İnsan**, IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu, Fecr Yayınları, Ankara, 1998, s.221.

¹¹¹ Alak, 96/1-2.

¹¹² Âl-i İmran, 3/59.

¹¹³ Secde, 32/7.

¹¹⁴ Necm, 53/46

¹¹⁵ Veysel Güllüce, **Kur'an-ı Kerim'de Ahiret İnancının Temelleri**, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001, s.188.

¹¹⁶ Mehmet Sarı, **Kur'an Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi**, (Yüksek Lisans Tezi) s. 19, Erzurum, 2011.

şekilde sahip olur. Bu ruh sayesinde insan, maddi şeylerden mücerred manalara yükselir, batınî manaları idrak eder. Yüce Allah bu yüzden meleklerin Âdem (a.s.)'e hürmet ve tazim etmelerini ancak ruhun nefhedilmesine bağlamıştır.¹¹⁷

Kur'an'da ruh kelimesi vahiy¹¹⁸, Cebrail (a.s.)¹¹⁹ ve Kur'an¹²⁰ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Üç kavramın ortak noktası, bunların, Allah-insan münasebetinin kilit kavramları olmalarıdır. Cebrail (a.s.) Allah-insan münasebetinde elçi durumundadır. Vahiy, bu münasebetin yolu, yöntemi; Kur'an ise neticesi durumundadır. Bu üç kavram da asıl itibarıyla normal insan idrakinin üstünde, onun kavrayış sınırlarının ötesindedir. Ruhun mahiyeti hakkında kıt bilgimiz dikkate alınırsa, yukarıdaki kavramların ruh olarak nihayetindeki inceliği kavramak mümkün olur.¹²¹

İnsan, fiziki yönüyle varlığı, göklerde ve yerde bir zerre denmeyecek kadar küçüktür. Fakat ruhî yönüne gelince “içine ruhumdan üflediğim vakit”¹²² izafesi ile şerefendirilmiş ve “de ki ruh rabbimin emrindendir”¹²³ açıklamasıyla yüceltilmiş olan insan ruhu, âlemlerin yani canlı, cansız varlıkların sahip olamadığı bir kapsamlılığa sahip kılınmıştır.

Böyle ruhen ve bedenen mükemmel bir yapıya sahip olan insanın görevi ise, yeryüzünde ifa edeceği ilahi emaneti yüklenmek ve onun gereğini yerine getirmektir. Bu manayla bakılırsa insan, Allah'a nispeti yönüyle büyük bir kemal ifade eder. İnce düşünen insanın inceliklerindeki sırlarında nazarlarını dolaştıran herkes görür ki insan gayb ve şehâdet âleminin birleştiği yer, ifade ve istifade feleğinin ışığı, nüsha-i camia¹²⁴; ilâhî isimlerin tecelli nakışlarını gösteren en büyük nakıştır.

¹¹⁷ Sâd, 38/71-72.

¹¹⁸ Nahl, 16/2; Mümin, 40/15.

¹¹⁹ Bakara, 2/87, 253; Mâide, 5/110; Nahl, 16/102; Meryem, 19/17; Şuarâ, 26/193; Meâric, 70/4; Nebe, 78/38; Kadir, 97/4.

¹²⁰ Şura, 42/52.

¹²¹ Nail Karagöz, **Kelam Ekollerinin Allah tasavvurunda İnsan Unsuru**, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2004, s.34.

¹²² Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

¹²³ İsrâ, 17/85.

¹²⁴ Sadık Kılıç, **Benliğin İnşası**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s.68.

Kur'an'ın anlatmış olduğu insanın yaratılış safhaları ve ona ruhun üflenmesi gibi konular gösterir ki; insan diğer varlıklardan farklı, onlardan daha değerli bir mahlûktur. Bu kadar değer verilen bir mahlûk, elbette belli bir maksat ve gaye için bu dünyaya gönderilmiştir. İşleyeceği amelin değerine göre ceza veya mükâfat görecektir.¹²⁵

1.2.1.1. İnsanın Yaratılış Gayesi

İnsan, Allah'ın bizzat kendi eliyle yaratarak¹²⁶ ruhundan nefhettiği,¹²⁷ maddî ve manevî organ ve cihazlarını düzgün ve dengeli bir şekilde düzenleyerek¹²⁸ en güzel sureti verdiği,¹²⁹ değerli kılıp mahlûkatın pek çoğuna üstün tuttuğu,¹³⁰ göklerde ve yerde olan varlıkları onun için yaratarak¹³¹ bütün bu varlıkları kendisine teshir ettiği en şerefli mahlûkudur.¹³²

İnsanın sahip olduğu bu yaratılış özellikleri ona gelişi güzel verilmiş değildir. O belli gayeyle yaratılmış, Allah'ın seçkin varlığıdır. Bu gaye *"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklemekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir."*¹³³ ayetinde ifadesini bulmaktadır.

Allah yeri, göğü ve ikisi arasındakileri her şeyi insana musahhar etmiş¹³⁴ her şeyi insanlar için yaratmıştır.¹³⁵ Göklerde olanın insanın hizmetine sunulması, yerde olanların da insan için yaratılması, insanın yaratılışının önemli bir gayesi olduğunu gösterir. *"Sizi boşuna yarattığımızı, huzurumuza dönüp hesap vermeyeceğinizi mi sandınız?"*¹³⁶ Müfessirler bu ayete, "yani sizi birbirinizle vakit geçirip eğlenmek için

¹²⁵ Sarı, **Kur'an Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi**, s.21

¹²⁶ Sâd, 38/77.

¹²⁷ Hicr, 15/29; Sâd,38/72.

¹²⁸ İnfitâr, 82/7.

¹²⁹ Tîn, 95/4.

¹³⁰ İsrâ, 17/70.

¹³¹ Bakara, 2/29.

¹³² İsrâ, 17/70.

¹³³ Ahzap, 33/72.

¹³⁴ Lokmân, 31/20; Câsiye, 45/13.

¹³⁵ Bakara, 2/29.

¹³⁶ Mü'minun, 23/115.

yaratmadık. Sizi ancak ibadet etmeniz için yarattık.¹³⁷ Haklarında mükâfat ve ceza söz konusu olmaksızın, hayvanları yarattığımız gibi, sizi de böyle yaratmış olduğumuzu mu zannediyorsunuz?” gibi manalar vermişlerdir.¹³⁸ “*yoksa insan başıboş bırakılacağını mı sanır?*”¹³⁹ Yani hayvanlar gibi ihmal edilmiş ve faydasız bırakılacağını mı zanneder?¹⁴⁰ Süddî (ö. 127/745) bu ayetin “Yoksa insan tekrar diriltilemeyeceğini mi sanır?” anlamına geldiğini bildirir. Mücâhid (ö. 103/721), Şafî (ö. 204/820) ve Abdurrahmân İbn Zeyd (ö. 71/690), bu ifadenin, kendisine emir ve yasaklar konmayacağını mı sanır? anlamında olduğunu söylerler. İbn-i Kesîr (ö. 774/1373) bu görüşleri naklettikten sonra kendisi şöyle bir açıklamada bulunur; “Ayetin zahiri her iki hali de ihtiva etmektedir. Yani dünyada başıboş bırakılıp hiç bir emir ve yasak verilmeyeceğini mi sanır? Kabrinde de başıboş bırakılıp diriltilemeyeceğini mi sanır? Aksine o, dünyada hem emirler ve nehiylere muhataptır, hem de ahiret diyarında Allah’ın huzuruna getirilecektir. Burada asıl kastedilen şey, öldükten sonra dirilmenin ispatı ve bunu inkâr eden cehalet, inat ve sapıklık ehline rettir.”¹⁴¹ Ayetin ibaresindeki sūdâ kelimesi; boş bırakılmış, bir şey yapmakla yükümlü tutulmamış, başıboş, kendi keyfine bırakılmış, ilişkisiz demektir. Deve için bu manada kullanılır.¹⁴²

Kısacası yukarıdaki ayetlere bakıldığında yaratılan her şeyin bir gayesinin olduğu anlıyoruz. Nitekim Allah Kur’an’da yeri, göğü ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadığını¹⁴³ yeryüzünde olan her şeyi insanlar için yarattığını¹⁴⁴ yine göklerde ve yerde bulunan her şeyi insanın emrine musahhar kıldığını insanları da yeryüzünde halife olarak, sırf kendisine ibadet etmeleri için yarattığını açıkça bildirmiştir. Her şey insan için, insan da Allah’a kul ve halife olmak için yaratılmıştır.¹⁴⁵

¹³⁷ Ebu Abdillâh Muhammed b.Ömer Fahreddin er- Râzî, **Mefatihü'l-Gayb**, (Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, c.XVI, s.471-472.

¹³⁸ Kurtubî, **el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an**, Buruç Yayınları, c.XII, s.248-249.

¹³⁹ Kıyâmet, 75/36.

¹⁴⁰ Kurtubî, **el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an**, c.XII, s.248.

¹⁴¹ Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, İbn Kesir, **Tefsitu'l Kur'ani'l Azim, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, (Çev. Bekir Karlıağa, Bedrettin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986, c.XIV, s.8204.

¹⁴² Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Yayınevi, İstanbul, t.s. c.VIII, s.448.

¹⁴³ Sad, 38/27.

¹⁴⁴ Bakara, 2/29; Lokman, 31/20.

¹⁴⁵ Veli Ulutürk, **Kur'an-i Kerimde Yaratma Kavramı**, İstanbul, 1995, s.146.

1.2.1.2. Halife Olarak Yaratılması

Hilâfet kelimesi, sözlükte “birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁶ Kur’anî ıstılahta ise halife; daha önce yeryüzünde bulunan melek veya cinlerin yerine, yeryüzünde yaşamak ve yeryüzündeki bütün varlıklara hükmetmek, istediğinde onları kullanmak, yeryüzü sarayının sultanı olmak için yaratılmış olan ve artık kendisinden sonra da başka bir canlı türünün yaratılmayacağı son tür olan insanın vasfıdır.¹⁴⁷

Cenab-ı Allah, Hz Âdemi yaratmadan önce meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Rabbin meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dediği vakit onlar: 'Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz sana devamlı hamd ederek ibadet yapıp, Sen'i tenzih etmekteyiz' dediler. Allah: 'Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim' buyurdu."*¹⁴⁸

Burada insanın yaratılışına gerekçe olarak "yeryüzünde bir halife" var etme gösterilmektedir. Allahın insana yeryüzünde hilafet vererek onu halife olarak yaratması, insana bahsettiği şeref lütuf ve üstün değeri ortaya koyar.¹⁴⁹ Allah her türlü kabiliyete sahip olarak yarattığı insana teklifte bulunmuş ve yeryüzüne onu halife olarak göndermiştir. *"Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi imtihan etmek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur"*¹⁵⁰

Demek ki Allah (c.c), kendi iradesinden, kudret ve sıfatlarından insana bazı selahiyetler vermiş ki, kendisine izafeten, ona nâib ve vekil olarak, mahlûkatı üzerinde bîr takım tasarruflarda bulunsun, Allah (c.c)'nin ahkâmını icra ve infaz eylesin, kanunlarını yürütsün, nesilden nesle de aldıkları bu emaneti birbirine devrederek idâme etsin. İnsan, bu hilâfet görevinde kendisini asla asıl kabul etmeyecek, kendi zatı

¹⁴⁶ Casim Avcı, "Hilâfet", **DİA**, c. XVI, s.539.

¹⁴⁷ Veysel Güllüce, **"İnsan Allah'ın Halifesi midir?"**, At.. İFD, Erzurum 2001. Sayı, 15. s.208.

¹⁴⁸ Bakara, 2/30.

¹⁴⁹ Şerafettin Gölçük, **Kur'an ve İnsan**, Konya, 1996, s.13.

¹⁵⁰ Enâm,6/65.

ve şahsı namına ahkâm yürütmeyecektir.¹⁵¹ Yani hiçbir zaman insan kendisini Allah'tan müstağni ve bağımsız hissetmeyecektir. İnsanları cüz'î ihtiyarlarına aldanarak, ayaklarının kaydığı bir nokta da burasıdır. İnsanlara tevdi' edilen bu hilâfet görevi Allah (c.c)'nin insanlara bir nevî emanetidir.¹⁵² Nitekim Allah (c.c): *“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, onun sorumluluğundan korktular; onu insan yükledi; (bununla beraber onun hakkını tam yerine getirmede), doğrusu o, çok zâlim, çok câhildir”*¹⁵³ buyurmaktadır.

Mevdûdî (ö. 1399/1979), insanın Allah (c.c)'nin halifesi olması görüşünü, İslami bir görüş olarak kabul eder. Fakat onun, “Allah (c.c)'nin halifesi” ile kastettiği mana; daha çok kulluk, memuriyet, ahde vefa, emanete riayet gibi manaları çağrıştırmakta, bazılarının yaptığı gibi, insanı büyültüp ilahlaştırma yerine, onun omuzlarına büyük mesuliyetler yüklemektedir. Mevdûdî, insanın Allah’a halife olmakla yüklendiği mesuliyeti şu misalle izah eder: Bir kimse, bir başkasını mülküne naib (vekil) tayin etse, şu dört durum söz konusu olur: birincisi, o vekil olan kimse, mülkün asıl sahibi ve maliki değildir. İkincisi, vekil kılınan kimse, mal sahibinin emrettiği ve tarif ettiği şekilde o mülkte tasarruf edebilir. Üçüncüsü, vekilin bağlılık sözünü bozup, hareket alanı için çizilmiş alan sınırlarını aşması doğru değildir. Dördüncü olarak da o vekile lazımdır ki, o mülkteki işleri mülk sahibinin istediği şekilde yapsın, yerine getirsin. Mevdûdî’ye göre bu dört şartın tamamı niyabet kelimesine dâhildir. Bunlardan biri dahi yapılmasa vekillik vazifesi yapılmamış olur. Bu dört şey hilafet kelimesinin tasavvurunda da mündemiçtir. Yani insanın Allah’ın halifesi olması bu manaya gelir. Bu manadaki hilafet herkese şamildir. Belli bir grup ve kimselere has değildir. Aksine imanı olan ve hilafet kelimesinin taşıdığı bu manaları yerine getirmeye istidadı olan herkese şümüllü kıldığını belirtir.¹⁵⁴

¹⁵¹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul, 1960, c.I, s.299.

¹⁵² Veli Ulutürk, **Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, s.74.

¹⁵³ Ahzâb, 33/72.

¹⁵⁴ Bkz. Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, Riviş-i Zindeğî der İslam, **el-İttihadu'l-İslamiyyu'l Alf**, s.30 vd. (Güllüce, **İnsan Allah'ın Halifesi midir?**, s.181)

Mevdûdî'ye göre (ö. 1399/1979), halife kavramı şümullü bir manaya sahiptir. Yani bu kavram, herkesin kulluk konumunu aşmadan üzerine düşen görevi yerine getirmesi, Allah'a karşı takati nispetinde vazifesini ifa etmesi anlamına gelmektedir.

İnsan için, “yeryüzünde Allah (c.c)'nin halîfesi” deyimini yanlış bulanlar, “halîfe” kelimesini, başkasının yerine geçen, onun kullandığı yetkiyi ya da yaptığı işi devralan manasına takılıp kalmışlar, “Allah (c.c)'nin benzeri yok ki yerine geçilebilsin ve Allah (c.c)'nin yaptığı iş devralınabilsin” demişlerdir. Ayrıca “halîfe olmak” yerine halîfe olunan kişinin yokluğu ya da işlerinin üstesinden yalnız başına gelememesi durumunda söz konusu olur gibi Allah (c.c) hakkında mümkün olmayan te'vîllere sapsmışlardır. Bu gibi te'vîllere sapanlar da sonuçta şu gerçeği benimsemişlerdir: birinin emirlerini biri adına yerine getiren o kimsenin halîfesi olmaz. Olsa olsa hizmetçisi ya da kölesi veya kulu olur ki insanın Allah karşısındaki konumu ise ancak kulluktur.¹⁵⁵

Elbette insanın Allah (c.c) karşısındaki konumu yalnız kulluktur. Ancak Allah'ın emir ve yükümlerini uygulayan, Hakk'ı ikâme eden, Allah adına eşyaya tasarrufta bulunan, adını bizzat Allah (c.c)'nin koyduğu halife olarak kulluktur. En geniş anlamıyla yeryüzü yönetiminden sorumlu olmaktır. Halife olmanın bir anlamı da budur. O halde insan kendi toplumuna huzur ve adaleti hâkim kılma görevinin yanı sıra yeryüzünde yaşayan diğer canlıların hayatlarını devam ettirmelerinden, yeryüzündeki bitki örtüsüne kadar benzeri şeylerden de sorumludur.¹⁵⁶

1.2.1.3. İbadet İçin Yaratılması

Allah (c.c) Kur'an-ı Kerimde *"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım ben onlardan rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum. Şüphesiz rızık veren, güç ve kudret sahibi ancak benim."*¹⁵⁷ buyurmuştur.

¹⁵⁵ bkz. M. Sait Şimşek, *Yaratılış Olayı*, İst. 1998, s.24.

¹⁵⁶ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, s.121.

¹⁵⁷ Zariyât, 51/56–58.

Yani onlara muhtaç olduğum için değil sadece onlara "bana ibadet etmelerini" emretmek için yaratmışımdır.¹⁵⁸

Bu ayette “Bana ibadet etsinler diye” manasını verdiğimiz (liya’budûnî) ibaresini tefsir bilginleri farklı şekillerde anlamışlardır; İbn Cüreyc (ö. 150/767), bu ayetten maksadın, “*Ben cinleri ve insanları ancak beni tanımaları için yarattım.*” manasında olduğunu zikretmiştir. Mücahid de (ö. 103/721), “beni tanısinlar” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Sa’lebî de (ö. 427/1035) bu mananın güzelliğine vurgu yaparak “Allah cinleri ve insanları yaratmasaydı Onun varlığı, birliği bilinmezdi” diye ifade etmiştir. Bu yorumuna delil olarak da (Yunus, 10/31; Ankebut, 29/61-63; Lokman, 31/25; Zümer, 39/38; Zuhuruf, 43/9.) ayetlerini sıralar.¹⁵⁹

İbn Abbas (r.a)’dan rivayetle Ali bin Ebi Talha: "bana kulluk etsinler diye yarattım." kısmını şöyle açıklar: İsteyerek veya istemeyerek bana ibadeti kabul etsinler diye yarattım. İbni Cerir de bu açıklamayı tercih ediyor.¹⁶⁰

Öncelikle bu ayet-i kerime, iki önemli konuya vurgu yapar: Birincisi; bu ayet insanların başıboş yaratılmadığını, ibadete emredilip imtihana tabi tutulacağını ifade eder.¹⁶¹ İkinci olarak da; Allah’tan başkasına ibadeti caiz görenlere kesin bir rettir. Yani ben onları başkasına değil bana ibadet etsinler diye yarattım. ‘*Biz onlara, bizi ancak Allah’a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz*’¹⁶² diyenlere ve bunu kendilerine Allah’ın emrettiğini söyleyenlere kesin olarak ret niteliğinde bir cevaptır.¹⁶³

Kur’an-ı Kerim’de, Allah’a ibadetten bahseden ayetlerdeki ibadet kavramı, genel olarak tevhit, itaat, dua, Allah’ı bilmek, boyun eğmek, iman etmek ve salih amel işlemek anlamlarını ifade eder.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.33.

¹⁵⁹ Kurtubî, **el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an**, c. XVI, s.383-388; Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân, an Te'vili Ayeti'l Kur'an**, Beyrut, 1412/1992, c.VII, s.567-568.

¹⁶⁰ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân, an Te'vili Ayeti'l Kur'an**, c.XI, s.476.

¹⁶¹ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b.Mahmud es-Semerkindî Mâturûdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an** (tahk. Muhammed Masum Vanlioğlu), Mizan Yayınları, İstanbul 2009. XIV, 155.

¹⁶² Zümer, 39/3.

¹⁶³ Mâturûdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, c.XIV, s.156.

¹⁶⁴ İsmail Karagöz, **Kur'an'da İbadet Kavramı**, Şule Yayınları, İstanbul, 1997, s.27.

Allah’a ibadet, O’nu bir tek ilâh olarak tanıyıp iman etmeyi, yaratıcı, terbiye edici, rızık verici ve mâbud olarak sadece O’nu kabul edip emir ve yasaklarına itaat etmeyi, razı olacağı fiilleri yapmayı, salih amel ve hayırlı iş işlemeyi, O’na dua etmeyi, huzur ve sükûn içinde tam bir edep ve vakarla hükmüne boyun eğmeyi, sözle, amelle, kalp ve vücut azalarıyla O’na saygı göstermeyi, teslimiyeti izhar etmeyi, büyülenmeyi ve başkaldırmayı terk etmeyi, sadece O’na kulluk etmeyi, O’nu bütün noksan sıfatlardan tenzih edip O’na secde etmeyi, O’nu yüceltmeyi, İslâm’ın helâl ve haram, emir ve yasak bütün hükümlerini uygulamayı, nimetlere şükretmeyi, musibetlere sabretmeyi, insanların haklarına riayet edip onlara şefkat ve merhamet etmeyi, iman, ahlâk, namaz, hac, zekât, oruç, cihad, evlenme-boşanma, miras, ticaret, ahde vefa, yemin keffaret gibi Kur’an’ın başından sonuna kadar hükümlerini uygulamayı ve ilâhî sınırlara riayet etmeyi ifade etmektedir.¹⁶⁵

Netice itibariyle Allah, mükemmel biçimde yarattığı ve yeryüzünde halife yaptığı, bütün yarattıklarından üstün kıldığı, göklerde ve yerde ne varsa hepsini hizmetine sunduğu ve sayısız nimetler verdiği insanı, kendisine ibadet etmesi için yaratmıştır. İnsanın bu görevini yerine getirebilmesi için ona akıl, fikir ve kabiliyet vermiş ve ayrıca Peygamberler ve kitaplar göndermek suretiyle de, bu görevini nasıl yapacağını bildirmiştir. Allah, insanı ibadet etmekte zorlamamakla birlikte ısrarla kendisine ibadet etmeyi emretmiş, ibadet edenlere mükâfat, etmeyenlere ise ceza vaat etmiştir.¹⁶⁶

1.2.2. İnsanın Kaderi

"Kader" kelimesi sözlükte; takdir, hüküm, icab, ilzam, yaratmak, bildirmek, bir şeyin miktarını ve değerini açıklamak, hikmete göre yapmak¹⁶⁷ gibi anlamlara gelir. İstılahta ise, "olacak olan şeylerin zaman ve mekanını, nitelik, özellik ve ayrıntılarını Cenab-ı Hakk'ın bilip ezelde takdir ve tahdid etmesi"¹⁶⁸ şeklinde tanımlanır. Kader, evrendeki ölçü ve düzenin genel adıdır. Bu kavramın üretildiği "قدر" fiili Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın kainatı bir düzene (ölçüye) göre yarattığını ifade etmek için

¹⁶⁵ İsmail Karagöz, **Kur’ân’da İbadet Kavramı**, s.54.

¹⁶⁶ Sarı, **Kur’an Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi.**, s.61.

¹⁶⁷ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, c.17, s.186-189.

¹⁶⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, İst., 1339-1342, 315-316.

ontolojik bir bağlamda kullanıldığı halde¹⁶⁹ daha sonraki dönemlerde özellikle Emevi iktidarı döneminde kendi siyasal tasarruflarını meşrulaştırmak için insan özgürlüğü ile ilgili olumsuz bir içerik yüklendi.¹⁷⁰ Daha sonra da insanın işlediği bütün fiillerin Allah tarafından önceden tayin edildiği, insanın fiilinde hiçbir payı olmadığı görüşü şeklinde bir mezhep haline geldi. (Cebriye)¹⁷¹

Eş'ari ekolünün kurucusu Ebu'l-Hasan el-Eş'ari (ö. 324/935) sorunu adeta-tamamen olmasa da (Cebr-i mutavassıt) Emevilerin ve cebriyenin anladığı anlamda Allah'ın ilmini ve kudretini ispat etmek için hadislerin de desteğini alarak ispat etmeye çalışırken¹⁷² Mu'tezile önceden beri var olan bu tutuma karşı çıkmış ve insanın fiillerinin Allah'ın takdiri ile değil kendi özgür iradesiyle oluştuğunu ispat etmeye çalışmıştır.¹⁷³ Maturidilik ise kavrama daha dengeli bir anlam yüklemeye çalışmıştır. Kader, Allah'ın insanın kendi iradesi ile işleyeceği fiilleri ezeli ilmiyle tavsifi olarak (takdiri olarak değil) bilmesidir.¹⁷⁴

İnsan fiillerinin yaratılması konusunda Eş'arilik ve Maturidilik birbirine yakın görüşler taşımaktadır. Eş'arilere göre fiilin yaratıcısı Allah'tır. Çünkü Allah'tan başka halık, kasıp ve fail yoktur.¹⁷⁵ İnsanın kendi fiilindeki rolü sadece kesbedici olmasıdır. Eş'ari'ye göre kesbin tanımı şöyledir: "Bir şeyin onu kesbeden tarafından hadis bir kudretle meydana getirilmesidir."¹⁷⁶ Bu tanımdaki 'hadis kudret'e hem kişinin irade gücü hem de fiil için lüzumlu olan güç de girmektedir. Dolayısıyla insanın fiilinde benim diyebileceği hiçbir şey kalmıyor. Onlara göre 'benim' demek Allah'a şirk

¹⁶⁹ bkz. Kamer, 54/49, Zuhurf, 43/11, Furkan, 25/2.

¹⁷⁰ Montgomery Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara, 1987, s.99.

¹⁷¹ Hüseyin Atay, **Ehli Sünnet ve Şia**, Ankara, 1983. İrfan Abdulhamid, **İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları**, çev. M.Saim Yeprem, İstanbul, 1981. s.283.

¹⁷² Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, **el-İbane an-Usuli'd-Diyane**, Kahire, 1986, s.225; Ebu'l-Hasan. el-Eş'ari, **Kitabü'l-Lum'a**, Beyrut, 1952, s.37.

¹⁷³ Ebu Abdullah b.Ahmet Kadı Abdulcebbar, **Usul'u'l-Hamse**, Kahire, s. 770; Montgomery Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, (Çev. Ethem Ruhi Fırlalı) Ankara, 1987. S. 291.

¹⁷⁴ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Maturidi, **Kitabu't-Tevhid**, İstanbul, 1979, s.305.

¹⁷⁵ Eş'ari, **el-Lum'a**, s.39.

¹⁷⁶ Eş'ari, **el-Lum'a**, s.42; M.Said Yazıcıoğlu, **Maturidi ve Nese'fi'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, Ankara, 1988. s.52.

koşmakla aynı anlama gelir. Eş'ari Ekolu bu izahı Allah'ı tenzih etmek amacıyla yapmaktadır.¹⁷⁷

Maturidi'ye (ö. 333/944) göre de fiilin yaratıcısı Allah'tır. Fakat Maturidiler Eş'arilerden farklı olarak fiilde 'yönler' teorisiyle meseleyi çözümlemeye çalışırlar. Fiilde iki yön vardır. Fiil kesb yönünden kişiye aittir. Yaratma yönünden ise Allah'a aittir. Kesb için zorunlu olan cüzi irade Allah tarafından yaratılmamıştır. Yalnız fiil için zorunlu olan güç (istitaat) fiil ile aynı anda Allah tarafından yaratılır. Böylece fiil Allah ile insanın ortak ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁸

Mu'tizele'ye göre, kişinin fiilinde Allah'ın rolü, sadece fiil için zorunlu olan gücün (istitaat) fiilden önce insanda yaratmasıdır. Bunun dışında fiilin ortaya çıkarılması için gerekli olan tüm unsurlar (halk, kesb) insana aittir. Dolayısıyla kişi fiiline rahatça 'benim' diyebilir ve bununla da Allah'a herhangi bir saygısızlıkta veya şirk koşmada bulunmaz. Zira fiil için gerekli gücü Allah yaratmaktadır.¹⁷⁹

Görüldüğü gibi Mutezile ve Maturidiliğin yaklaşımları, insanı Allah ile ilişkiye girebilecek 'güçte' ve 'bağımsızlık'ta' bir varlık olarak görmeye yönelik olduğu halde Eş'arilik, Allah'ın gücünü ispat etme gayreti ile insana bir şey bırakmamaktadır. Bu görüşe göre, insan kendinden Tanrı'ya ne kadar çok şey verirse Tanrı'nın gözüne o kadar fazla girmektedir.¹⁸⁰

Kelam disiplininde Allah ile insan arasındaki (ahlaki) ilişkinin tartışıldığı sorunlardan biri de ecel ve ömür konusudur. Sorun bilindiği gibi insanın yaşam süresinin (ömrünün) veya ölüm anının tespiti meselesidir. Eş'ari ve Maturidi ekollerinin ortak görüşüne göre her bireyin yaşam süresini, ömrünü, ecelini Allah tayin eder.¹⁸¹ Mu'tezile'de ise sorun ihtilafıdır. Kimi Mutezili bilginler (örneğin Ebu Huzeyl

¹⁷⁷ Gölcük, **Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri**, Ankara, 1990, s.197.

¹⁷⁸ Maturidi, **Kitabu't-Tevhid**, s. 221; Yazıcıoğlu, **Maturidi ve Nesefi'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, 52 vd; Gölcük, **Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri**, s.170.

¹⁷⁹ Kadı Abdulcebbar, **Usul'u'l-Hamse**, s.321; Yazıcıoğlu, **Maturidi ve Nesefi'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, s.54, 78, 79.

¹⁸⁰ İlhami Güler, **Allah-İnsan İlişkisinin Ahlaki Boyutu (Biz Allah'ın Kulları Mıyız?)**, AÜİF İslami Araştırmalar, Ankara, 1991, c.5. Sayı: 3, s.202.

¹⁸¹ Sa'dettin Mesud b. Ömer Taftazâni, **Şerhu'l-Akaid**, (Çev. Süleyman Uludag, İst. 1980. s.222; Muslihi'd-Din Mustafa Kastelli, **Haşiye ala Şerhu'l-Akaid**, İst. 1320. s.125.

Allaf (ö. 235/49-50)) Eş'ari ve Maturidilerle aynı kanaattedir. Fakat Mu'tezile'nin Bağdat Ekolüne göre ölüm süresini Allah tayin etmez. Bunlara göre katil maktulu öldürmeseydi maktul kesinlikle yaşardı. Yani maktulun tabii ecelini katil kısaltmıştır. Diğer bir deyimle ahlaki ve hukuki bir fiil işlemiştir, sorumludur, suçludur. Kadı Abdulcebbar'ın (ö. 415/1025) görüşü ise bu kişi öldürülmeseydi yaşayabilirdi de öldürülebilirdi de.¹⁸² Sonuç itibariyle bu görüş de Bağdat ekolünün görüşüyle aynı neticeyi doğurur.¹⁸³

Tabii ölümün dışındaki ihmal sonucu veya kasten öldürme olayları ahlaki ve hukuki neticeler doğurduğu için hesabının sorulması gerekir. Tabii olanın dışında her ecel tayin etme zorunlu olarak ölüm nedenini yani şeklini de tayin etmektir. Tabii olmayan bireysel ecelleri Allah tayin ediyorsa o zaman şekillerini de o tayin ediyor demektir. Bu durumda da insanın özgürlüğü ortadan kalktığı için ahlaki açıdan sorumlu, ölüme görünüşte neden olan değil (kendi veya diğer insanlar) Allah olacaktır. Hâlbuki bu görüş Kur'an'ın tasvir ettiği adil Allah anlayışına taban tabana zıttır. Kur'an, Allah'ın tarihte kimi insanların veya toplumların ölümüne karar verdiğini bildirmektedir.¹⁸⁴ Fakat her defasında bu infazların ahlaki gerekçelerini açıklamaktadır. Yine Müslümanlara öldürme emri verilirken kesinlikle ahlaki ve hukuki gerekçeleri göstermektedir.¹⁸⁵

Allah ile insan arasındaki ilişkinin tartışıldığı sorunlardan biri de rızık konusudur. Canlıların yaşamları için faydalandıkları her şey anlamına gelen rızıkın yeryüzünde Allah tarafından yaratıldığı, hazırlandığı, bu rızıkın asıl mülkiyetinin Allah' ait olduğunda kelam ekolleri arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Yalnız haram olan şeylerin rızık olup olmadığı konusunda Ehlisünnet ile Mu'tezile arasında bir ihtilaf vardır ki¹⁸⁶ bu bizi ilgilendirmemektedir. Bizi asıl ilgilendiren, yeryüzünde mülkiyet olarak insanların sahip oldukları rızıkın reel dağılımını kimin gerçekleştirdiğidir. Kur'an-ı Kerim'e göre rızık dağılımında Allah'ın rolü vardır.¹⁸⁷ Fakat bu gerçek, güneş,

¹⁸² Kadı Abdulcebbar, **Usul'u'l-Hamse**, s.780.

¹⁸³ Güler, **Allah-İnsan İlişkisinin Ahlaki Boyutu (Biz Allah'ın Kulları mıyız)?**, s.204.

¹⁸⁴ Hud, 11/40-44; Şuarâ, 26/64, 67, 138-139.

¹⁸⁵ Bakara, 2/191; Nisa, 4/92; Mâide, 5/32-33, 95.

¹⁸⁶ Taftazani, , **Şerhu'l-Akaid**, s.226; Kastelli, **Haşiye ala Şerhu'l-Akaid**, s.128.

¹⁸⁷ Bakara, 2/212; Talâk, 65/3.

hava, su gibi şeylerin dışındaki bütün reel rızık (mal, mülk) dağılımlarının Allah tarafından gerçekleştirildiği ve Allah'ın müdahalelerinin ahlaki gerekçelere dayanmadığı anlamına gelmez.

1.2.3. İnsanın Ölümü

Allah-insan ilişkisi açısından ölüm olayı da yaratılma kadar önemli bir yere sahiptir. Hatta hayatı anlamada insan açısından öneminin daha fazla olduğu söylenebilir. Çünkü insanın yokluktan varlığa geçiş hali çok güzel görünmekte, fakat aslında yokluk olmadığı halde, sanki yok olmuş gibi görünen ölüm hali ise çok kerih görünmektedir. Kur'an'da insanları yaratanın Allah olduğu gibi öldürenin de Allah olduğunu görüyoruz. Nitekim yaratılışla ilgili ayetlerden sonra *"sonra siz bunun ardından öleceksiniz"*¹⁸⁸, *"yaşatan ve öldüren odur."*¹⁸⁹, *"Allahın izni olmadan hiçbir kişi ölmez"*¹⁹⁰ ve *"her nefis ölümü tadacaktır."*¹⁹¹ ayetlerinin geldiğini görüyoruz.¹⁹²

Ölüm insanoğlunun değişmez kaderidir. Hiç şüphesiz ölüm, mutlak yokluk değildir. Hayat da ölüm de imtihan için yaratılmıştır. *"O, hanginizin daha güzel davranacağını denemek için ölüm ve hayatı yarattı. O, azîz'dir, bağışlayıcıdır."*¹⁹³ Ölümünden kurtuluş yoktur. *"Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır. Sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile."*¹⁹⁴

Ölüm, kendisinde çok güzel veya çok korkunç rüyalar olan derin bir uyku gibi midir? Yoksa daha başka bir hâl midir? Her ne kadar uykuya küçük ölüm, ölüm'e de büyük uyku¹⁹⁵ denmişse de, gerek âyetlerde gerekse hadislerde geçen haberlerden anladığımız kadarı ile uykudan farklı yönlerinin olduğu muhakkaktır.¹⁹⁶

Kur'an bize Allah-insan ilişkisi açısından ölüm halini şöyle haber vermektedir: *"Can boğaza geldiğinde, onu geri döndürsenize! Oysa siz o zaman bakıp durursunuz."*

¹⁸⁸ Müminun, 23/15

¹⁸⁹ Mümin, 40/68.

¹⁹⁰ Ali İmrân, 3/145.

¹⁹¹ Ali İmran, 3/185.

¹⁹² Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.61.

¹⁹³ Mülk, 67/2.

¹⁹⁴ Nisa, 4/78.

¹⁹⁵ İsfahâni, **Müfredat**, s.781.

¹⁹⁶ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.40.

Biz ise ona sizden daha yakınız. Fakat siz göremezsiniz."¹⁹⁷ buyrulmuştur. Başka bir âyette de: *"Ne zaman ki can, köprücük kemiklerine dayanır."*¹⁹⁸ ve etrafında olanlar artık bu hastanın bu haline *"çâre bulacak kim? derler."*¹⁹⁹ Artık her insan yaratani ile baş başadır. *"Ve (can çekişen insan) bunu hakiki bir ayrılık olduğunu anlar."*²⁰⁰ *"Bacak da bacağa dolaşmıştır. İşte o zaman sevk yalnız Rabb'inedir."*²⁰¹ ve Allah (c.c), kendisine iman ve itaat edenleri yalnız bırakmayacağını haber vermiştir. *"Rabb'imiz Allah'tır, deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara korkmayın, üzülmeysin, size vaad olunan cennetle sevinin! (derler)"*²⁰² ve melekler devamla, *"Biz dünya hayatında da âhirette de sizin dostlarınızız. Gafur ve Rahîm olan Allah'ın İkrâmı olarak orada (cennette) sizin için canlarınızın çektiği her şey var. Ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır."*²⁰³ (derler)

Kısacası bir yönden Allah'a iman ve kulluk edenlerin hali böyle iken, öbür yönden kâfirlerin hali nicedir. Bu hususta da *"Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve «Tadın yakıcı cehennem azabını» (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!."*²⁰⁴ buyrulmuştur. *"YineYa melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken durumları nasıl olacak!"*²⁰⁵ buyrulmuştur. Bu gibi ayetler de Allah'a inanmayanların ölüm anında çektikleri acı ve sıkıntılara dikkat çekmektedir.

¹⁹⁷ Vakıâ, 56/83–85.

¹⁹⁸ Kıyâmet, 75/26.

¹⁹⁹ Kıyâmet, 75/27.

²⁰⁰ Kıyâmet, 75/28.

²⁰¹ Kıyâmet, 75/29, 30.

²⁰² Fussilet, 41/30.

²⁰³ Fussilet, 41/31, 32.

²⁰⁴ Enfâl, 8/50.

²⁰⁵ Muhammed, 47/27.

1.3. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİNİN HİDAYET BOYUTU

Allah-insan arasındaki ilişki türlerinden bir tanesi de hidayet ilişkisidir. Allah (c.c) insanları yarattıktan sonra başıboş bırakmamış hidayeti bulmaları için peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bizim Rabbimiz, her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir,"*²⁰⁶.

Hilkat kalıpları ve bedenleri terkeb etmektir. Hilkatten sonra hidayet ise cisimlerde idrak ve hareket kuvvetini meydana getirmektir.²⁰⁷ Yaratılış, hidayetten öncedir. Bunun içindir ki Hak Teâlâ: *"Adem'in yaratılışını tesviye ettiğim bitirdiğimde ona ruhumdan üfledim."*²⁰⁸ buyurmuştur. Binâenaleyh, tesviye kalıba, ruh üfleme de hareket ve idrak kuvvetinin yaratılmasına işarettir, denmiştir.²⁰⁹ Ayetteki tertipten de anlaşılacağı üzere hilkatten sonra hidayetin geldiği görülmektedir.

1.3.1. Hidayet'in Sözlük Manaları

"هداية" kelimesi "هدى- يهدي" fiilinden mastardır. "هدى" kelimesi iki farklı manayı ifade etmektedir. Bu iki manadan biri "yol göstermek için öne geçmek" diğeri ise "hediye sunmak"tır.²¹⁰ Hidayet sözlükte; "yol göstermek; doğru yolu göstermek, açıklamak, öğretmek; doğru yola girmek; doğru yola götürmek vb." anlamlara gelir.²¹¹

Hidayet kelimesi arapçada bazen lazım (geçişsiz) olarak kullanılır. O takdirde "dalal"ın zıddı olup, "istenilene ulaştıracak yolu bulma" anlamına gelir. Bazen de müteaddi (geçişli) olarak kullanılır. Bu takdirde de "idlal"ın karşılığı olup, "istenilene ulaştıracak yolu, doğru yolu gösterme ve buldurma" anlamına gelir.²¹²

²⁰⁶ Tâhâ, 20/50.

²⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c.XXII, s.65.

²⁰⁸ Hicr, 15/29.

²⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c.XXII, s.65.

²¹⁰ İbn Fâris, *Mu'cem'ul-Makâyisi'l-Lüğâ*, Beyrut, 1415/1994, c.VI, s.42

²¹¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c.3, s.787.

²¹² Sa'deddi'n et-Taftazani, *Şerhu'l-Makasid*, Beyrut, Alemlü-Kütüb.Yay., 1409/1989, c.IV, s.310.

1.3.2. Hidayetin Terim Manaları

Hidayet, "Allah'ın, kulda, ihtidayı yaratmasıdır."²¹³ Başka bir deyişle; Allah'ın kullarına rububiyetini ikrar etmeleri için kendini bilmenin yolunu göstermesi ve tarif etmesidir. Ve her yarattığı varlığı devamı ve bekası için gerekli şeylere iletmesidir.²¹⁴

Ayrıca hidâyet kelimesi şu anlamlarda da kullanılmıştır:

Hidâyet, dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak yolu göstermektir.²¹⁵

Hidâyet, istenilen şeye ulaştıracak şeye lütuf ve nezaketle kılavuzluk etmektir ki, yolu sadece gösterivermek veya yola götürüvermek ve hatta sonuna kadar götürüvermek şekillerinden birisiyle gerçekleşebilir.²¹⁶

Allah'ın insana yönelik hidâyetinin dört nevî olduğu söylenmiştir²¹⁷

1.3.3. Allah'ın İşaretleri (Umumi Hidayet)

Umumi Hidayet'in insandaki izlerine baktığımızda açık bir şekilde görmekteyiz. Allah Teâla insanları akıl ve idrak yetenekleri gibi bir takım kabiliyetlerle mücehhez olarak yaratmıştır. Özürlüler dışında dereceleri farklı da olsa da hemen her insana bunlar lütfedilmiştir. Hatta insanın dışında canlı cansız bütün varlıklara fitratlarına uygun tarzda hareket etme kabiliyetleri sağlanmıştır. İnsanların dışındaki varlıklar yaratılışlarında var olan ve kendilerine verilmiş olan bu özelliklere ister istemez uymak zorunda olmuşlardır. Cansız varlık dediğimiz maddeye hâkim olan kanunlar, maddenin fitraten uymuş olduğu prensiplerden başka bir şey olamaz. Bitkiler ve hayvanlar belli şartlarda belli sonuçları sergilemek zorundadırlar. Kur'ân bize Allah'ın yarattığı bütün mahlûkatına, fitratına uygun tarzda hareket etme özelliği verdiğini haber vermiştir. İşte Allah'ın her insana ve her yaratığa verdiği bu kabiliyet ve özellik hidayetin birinci mertebesi olarak nitelendirilmiştir. Bu birinci mer-

²¹³ Nureddin es-Sabuni, **el-Bidaye fi usûli'd-Din**. Thk. Bekir Topaloğlu, Ankara, Diyanet İşleri Başk. Yay., 1979, s.79

²¹⁴ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.75.

²¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Hidâyet", **DİA**, İstanbul, 1998, c. 17, s. 473; Çelebi Topaloğlu, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s.127

²¹⁶ Yazır, **Hak Dini Kurân Dili**, c.I, s.121.

²¹⁷ Isfahani, **Müfredat**, s.835.

hidayet Allah'ın her kişiye lütfettiği akıl ve idrak yetenekleri ile hayatını sürdürmeyi sağlayan zaruri bilgilerdir, denmiştir. Bu çeşit hidâyet dereceleri farklı olsa da her insana lütfedilmiş olduğu²¹⁸ ve bu hidayet çeşidinin umûmî olduğu: “*Bizim Rabbimiz her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da (ona) hidâyet edendir.*”²¹⁹ ayetinde zikredilen hidâyetin, bu çeşit bir hidâyet olduğu açıklanmıştır.²²⁰

Kur'ân'da Allah'ın insanı yaratmış olduğu, onu başta akıl olmak üzere çeşitli hisler (duygular) ve duyular gibi umumî manada hidayete erdirici türlü kabiliyet ve meziyetlerle donatmış olduğu görüyoruz. Bunlar akıl, duygu ve duyulardır.²²¹

1.3.3.1. Akıl

"Akıl", sözlükte mastar olarak "menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak" gibi anlamlara gelir.²²² Istılah olarak "insanın, zihin yorma, düşünme, bilme, iyiyi kötünden ayırma, tehlikelere karşı tedbir alma gücü ve yeteneğine denir ki ahmaklığın, deliliğin zıddıdır." ²²³ Felsefe ve mantık terimi olarak; Varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher, maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç anlamına gelen akıl, bu anlamıyla sadece bir meleke değil özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı gibi akıl ilkelerinin tüm fonksiyonlarını da belirleyen bir yetidir.²²⁴ Aklın felsefedeki tanımı ise; "kendisinin de ilerisinde olan, kendini anlama eylem ve çabasında olan yetidir."²²⁵

Bunlara ilaveten dini bir çerçeve içerisinde akıl, "hak ile bâtılı, güzel ile çirkini birbirinden ayırt eden, bilginin esasını teşkil eden ilahî güç"²²⁶ olarak tanımlanır. Ayrıca insanı, diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesidir.²²⁷ "Akıl" ve "balığ" olma vasfı dinde mükellef olmanın temel şartı

²¹⁸ Isfahani, **Müfredat**, s.835.

²¹⁹ Tâhâ, 20/50.

²²⁰ Isfahani, **Müfredat**, s.835.

²²¹ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.75-76.

²²² İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, s.458.

²²³ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, s.484.

²²⁴ Bolay, "Akıl", **DİA**, c.II, s.238

²²⁵ Ahmet Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s.33

²²⁶ Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, s. 33.

²²⁷ Mustafa Namık Çankı, **Büyük Felsefe Lügatı**, İst. 1954, c. III, s. 23.

sayılmış, nitekim hadiste: "Üç kişiden kalem kaldırılmıştır (sorumlu değildir); ergenlik çağına ulaşınca kadar çocuktan, akli yerine gelinceye kadar mecnundan, uyanınca kadar uyuyandan"²²⁸ buyrulmuştur.

Akıl, insanın her çeşit eyleminde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden ve güzeli çirkinden ayıran en önemli gücüdür. Üstelik akıl, Allah'ın insanoğluna verdiği en yüce bir emanettir.²²⁹ Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'e göre insanı insan yapan, onun her türlü eylemlerine anlam kazandıran ve ilahi emirler karşısında onun yükümlü ve sorumlu tutulmasını gerektiren akıldır.²³⁰ Akıl, Kur'an'da isim olarak değil, fiil olarak kullanılır. Dolayısıyla durağan ya da statik bir konumu değil, aksine işleyen, iş gören, çalışan, aktif olan dinamik bir beşeri yetiyi ifade eder. Kur'an çok kere akla vurgu yapar, akletmeye çağırır.²³¹ Aklını kullanmayanları ise şiddetle yerer.²³² Bu bağlamda Kur'an'da akıl kelimesi biri geçmiş, diğerleri geniş zaman kipinde olmak üzere kırk dokuz yerde fiil şeklinde geçmektedir. Bu âyetlerde genellikle "akletme"nin yani akli kullanarak doğru düşünmenin önemi üzerinde durulmuştur. Kur'an terminolojisinde akıl bilgi edinmeye yarayan bir güç ve bu güç ile elde edilen bilgi, şeklinde tarif edilmiştir. Dinen mükellef olmaya esas teşkil eden akıl birinci anlamdaki akıldır.²³³

Kur'an-ı Kerim: "Ancak bilenlerin akladebileceğini"²³⁴ söyler. Bu gücü ve bu bilgiyi iyi kullanmadıkları için kâfirleri, "... Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; bu yüzden akledemezler."²³⁵ diyerek yermiş, "O (Allah), aklını kullanmayanlara kötü bir azap verir."²³⁶ âyetîyle bütün insanları uyarmış ve akıllarını iyi ve doğru kullananların cehennem azabından kurtulacakları²³⁷ belirtmiştir. Kur'an'ın birçok âyetinde akıl sayesinde kazanılan bilginin gene bu gücün kontrolünde kullanılması

²²⁸ Buhârî, Talak, 11, Hudüd 22; Ebu Dâvûd, Hudud, 17; Tirmizî, Hudüd, 1; Nesâî, Talak, 21; İbn Mace, Talak, 15; Ahmad İbn Hanbel, I, 116, Dârimi Hudud, 1.

²²⁹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, thk.: Bekir Topaloğlu ve dğr., c.II, s.23; Mâtürîdî, **Kitâbu't-Tevhîd**, s.172.

²³⁰ İbrahim Emiroğlu, **Kur'an'da Akıl ve İnsan**, DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, XI, İzmir, 1998, s. 75.

²³¹ Bakara, 2/44, 73, 242; Âli İmrân, 3/65; Enâm, 6/32; Yunus, 10/16.

²³² Yunus, 10/100.

²³³ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s. 77

²³⁴ Ankebût, 29/43.

²³⁵ Bakara, 2/171.

²³⁶ Yunus, 10/100.

²³⁷ bk. Mülk, 67/10.

gerektiği, bunu yapmayanların sorumlu tutulacağı sık sık ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de eşyadaki nizamı anlama gücüne sahip olan akla, aynı zamanda ilâhî hakikatleri sezme, anlama ve onların üzerinde düşünüp yorum yapma görev ve yetkisi de verilmiştir. Nitekim: "*Allah âyetlerini akledesiniz diye açıklamaktadır.*"²³⁸ âyetiyle aklın bu fonksiyonuna işaret edilmiştir.

Akıl, isim olarak kullanıldığında kalp ve gönül manalarına da gelmektedir.²³⁹

Dolayısıyla Kur'an'ın kullandığı fuad, kalp, sadr ve lübb arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Zira Kur'an, kalbin insanın duygu ve bilgi kaynağı olduğuna işaret etmektedir.²⁴⁰

1.3.3.2. Duygu

Duygu, içinde haz ve elem unsuru bulunan her çeşit ruhsal olaylardır. Haz, hoşagiden, elem ise hoşagitmeyen bir haldir. Sevdiğimiz bir kitabı okumak hoşumuza gidebilir. Sevmediğimiz bir yemeği yemek hoşumuza gitmeyebilir. Şefkat, hürmet, utanmak, vicdan azabı, din ve sanat sevgileri, ana-baba sevgileri birer duygudur.²⁴¹

Duygular üç sınıf içinde toplanırlar.

1-Bencil (egoist) duygular: kendini beğenmek, sadece kendi çıkarını düşünmek gibi.

2-Benci-özgeci duygular: Arkadaş sevgisi, hemşerilik, şeref, gurur gibi.

3-İdeal duygular: Din ve ahlak sevgisi, sanat ve eğilim aşkı, millet ve vatan sevgisi gibi.²⁴²

²³⁸ Bakara, 2/242.

²³⁹ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.11, s. 458.

²⁴⁰ Kaf, 50/37; Bakara, 2/97; Şuarâ, 26/194.

²⁴¹ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s. 78.

²⁴² Osman Pazarlı, **Din Psikolojisi**, İstanbul, 1968, s.77,78.

Allah insanları yaratırken ona maddi ve manevi pek çok kabiliyetler vermiştir. Bu kabiliyetlerin en başında akıl ve duyular gelmektedir. Bütün bunlar umumî hidayetini yani hidayetini birinci mertebesinde tezahürleridir.²⁴³

1.3.3.3. Duyu

İslam kelimcilerinin genel olarak kabul ettikleri bilgi edinme yollarından olan beş duyu vasıtasıyla bilgi edinmek Cenab-ı Allah'ın insana verdiği hidayet çeşitlerinden biridir. Duyu, insan ve hayvanların, dış dünyanın etkilerini duyma, yeteneğidir.²⁴⁴ İslam filozoflarından Kindî'ye (Ö.252/866) göre duyu, nefsin duyu organlarından biri aracılığıyla nesnelerin formlarını algıladığı güçtür. Veya nefsin nesneleri algılayan gücüdür.²⁴⁵ İbn-i Sînâ'ya (ö. 369/980) göre duyular iki kısma ayrılır.

1-İç duyular: Bunlar; ortak duyu, tasavvur gücü, tahayyül gücü, vehim gücü ve hatırlama gücüdür.

2-Dış duyular: Dokunma duyusu, tatma duyusu, koklama duyusu, işitme duyusu ve görme duyusudur.²⁴⁶

Allâh-insan ilişkisi açısından Allah'ın özürü ve sakatlar gibi bir kısım müstesna kimselerin haricinde her insana verdiği bu duyuların yokluğu halinde insanın hiç bir şeyi göremeyeceği, işitemeyeceği, “tadıp koklayamayacağı” ve dolayısıyla hiçbir şeyden haberinin olamayacağı açıkça anlaşılmaktadır. Böyle olduğu halde insan yaratılışını unuttuğu ve durumunu düşünmediği üstelik Allah'a ve âyetlerine karşı “apaçık bir hasım kesildiği”²⁴⁷ Kur'ân'da vurgulanmaktadır.

Kur'ân'da umûmi hidayetten insanların payına düşeni aldığı gibi hayvanların ve diğer varlıkların, bitkilerin hatta zerreler, küreler, galaksiler ve göklerde ne varsa

²⁴³ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.79.

²⁴⁴ Türkçe Sözlük, TDKY, s.223.

²⁴⁵ Hayati Hökelekli, Duyu, **DİA**, c.X, s.8.

²⁴⁶ Hökelekli, Duyu, **DİA**, c.X, s.8.

²⁴⁷ Nahl, 16/4: “O, insanı nutfeden (meninin milyonlarca parçasından biri olan spermden) yarattı. Fakat bakarsın ki (insan) Rabbine apaçık bir hasım oluvermiştir.”; Yâsîn: 36/77: “İnsan, bizim kendisini nasıl bir nutfeden (sperm)den yarattığımızı görmedi mi ki, şimdi apaçık bir hasım kesildi?”

hepsinin de nasibini almış olduğu belirtilmiştir. Öyle ya şu koca evren sayısız atomlardan, hücrelerden, maddelerden, zerrelere, kürelerden oluşmuştur. Her atom kımıldıyor, her hücre kıpırdıyor, her varlık diğer varlıklarla karşılıklı ilişki halinde, ortak çalışma içinde varlığını sürdürüyor. Bütün varlıklar gerek tek başına, gerekse öbür varlıklarla birlikte yaratılışlarında ve yapılarında var olan Allah tarafından kendilerine verilen doğal yasalar uyarınca faaliyet gösteriyorlar.²⁴⁸

Umûmî hidâyet ile ilgili zikredilen âyette “*her şeye yaratılışını verip*” derken “şey” kelimesinin tefsirinde önceki âlimler “şey”in manasına behâimî (hayvanları) de kattıkları halde hidâyet'i sırf insana tahsis etmişlerdir. Hatta Rağıb (ö. 503/1109) “şey”n manası hakkında, behâim'in de ötesinde “mevcûd'a ve ma'dûm'a (var olan ve olmayana) verilen isimdir.”²⁴⁹ dediği halde, o da hidâyeti sırf insana tahsis etmiştir. “Şey”in manası hakkında, Asım Efendi (ö. 1235/1819): “Her mevcuda denir.”²⁵⁰ İfadesini kullanmış, İbn Manzûr (ö.711/1311) ise; “kendisinden her haber verilir.”²⁵¹ demiştir. Böyle olunca “umûmî hidâyet”e hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların dâhil edilmesinde isabet olduğu açıkça görülmektedir. Önceki âlimler zamanında zerrelere (atomların veya atomun elektron gibi parçalarının), kürelerin, gök cisimlerinin ve galaksilerin hareketlerindeki nizam ve ahenk, hücrelerin karakteristik özellikleri bugünkü anlamda bilinmediği için Seyyid Kutub (ö. 1966) gibi düşünememede mazur sayılırlar. Öyle ise “umûmî hidâyet” canlı cansız var olan her şeyde mevcuttur.²⁵²

1.3.4. Allah'ın Nebi ve Kitap Göndermesi

Allah, insan ve görünen âlemi yarattıktan sonra onu desteksiz bırakmak istememiştir. Bu yüzden insana sözsüz ayetleri olan tabiatı, kendi varlığının açık belgeleri olarak sunmayı yeterli görmeyerek ona sözlü mesajını (vahyini) de göndermiştir. Gerçi insan vahye muhatap olmadan, vahiy verileri karşısında görmeden de sorumludur. En azından yaratıcısını bulmakla ve temel ahlaki ilkeleri tespit etmekle

²⁴⁸ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, Beyrut, 1405/1985, c. IV, s. 2338.

²⁴⁹ İsfahani, **Müfredat**, s. 471.

²⁵⁰ Asım Efendi, **Kamûs Tercümesi**, İstanbul, 130, c.1 s. 59.

²⁵¹ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.1 s. 104.

²⁵² Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s. 80.

yükümlüdür. Ancak Allah, onun, bu yükümlülüğünün daha kolay yerine getirebilmesi için vahyini indirmiştir.²⁵³

Allah'ın elçiler ve kitaplar göndermesi hidayet in ikinci mertebesini oluşturmaktadır. Hidayet in bu ikinci mertebesi, Allah-İnsan ilişkisi çizgisinde üçüncü merhale yi oluşturmaktadır. Bunlar hilkat, umumî hidayet, elçi ve kitap göndermesidir. Allah insanlara aklî güç, batını hisler ve zahîrî duygular gibi işlerine yol bulmaya ve maksatlarına ulaşmaya imkân veren güçleri lütfettikten sonra onlara bir de elçiler ve kitaplar göndermiştir. Bu durum, ilk insan Hz. Adem'in yeryüzüne indirilişinden, Hz. Muhammed (s.a.v) in gönderilişine kadar devam etmiştir. Allah kullarını peygamberleri ve onlarla gönderdiği kitapları ile irşâd etmiştir.²⁵⁴ Nitekim Hz. Adem'e: “(Bütün neslini temsilen) Hepiniz oradan (cennetten) inin, yalnız size benden bir hidâyet (enbiyâ, resul, beyân)²⁵⁵ geldiği zaman, kim(ler) benim hidâyetime uyarsa artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”²⁵⁶ buyruldu. Bu âyette olduğu gibi daha bir çok âyette indirilen kitaplar ve gönderilen Peygamberler hidâyet vasıtaları olarak takdim edilmişlerdir.²⁵⁷ İrşad nev'inden olan bu çeşit hidâyet gerçekleşmeden yani elçi göndermeden hiç kimseye azab edilmeyeceği Allah tarafından açıklanmıştır.²⁵⁸

Kur'ân âyetlerinde her toplumun mutlaka bir elçi aracılığıyla uyarıldığı şöyle bildirilmektedir: “Muhakkak ki, biz seni gerçek ile hem bir müjdeci, hem bir uyarıcı olarak gönderdik. Hiç bir ümmet de yoktur ki, içlerinden bir uyarıcı geçmiş olmasın”²⁵⁹ Kullarına karşı sonsuz merhamet sahibi olan Allah; her insanı doğru yola elçileri aracılığıyla çağırmakta, hidâyet yolunu bulması için türlü hatırlatmalarda

²⁵³ Albayrak, **Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi**, s.260.

²⁵⁴ El-Merâğî, Ahmet Mustafa (ö. 1364/1945), **Tefsîru'l-Merâğî**, Beyrut, 1394/1974, VII/183.

²⁵⁵ İbn Kesîr, **Tefsîr'ul-Kur'ânı'l-Azim**, Beyrut, 1405/1985, c.1, s.82.

²⁵⁶ Bakara, 2/38.

²⁵⁷ Meselâ: Bakara, 2/2, 159,185; Âl-i İmrân, 3/4, 138; Mâide, 5/44, 46; İsrâ, 17/9; Enbiyâ, 21/73; Şûra, 42/52.

²⁵⁸ İsrâ, 17/15: "Biz elçi göndermedikçe azap edecek değiliz."

²⁵⁹ Fâtır, 35/24.

bulunmaktadır. Her insana öğüt alabileceği kadar vakit verilmekte, doğrular türlü şekillerde anlatılmakta, herkes hak ettiği ile karşılık görmektedir.²⁶⁰

Allah'ın ayetlerini okuyan insanları uyaran elçiler geldikten sonra onlara îmân edip tâbi olmayanlara da artık şiddetli azab edileceği haber verilmiştir. Nitekim; *“İnkarcılar bölük bölük cehenneme sürülürler. Oraya geldikleri zaman cehennemin kapıları açılır. Cehennemin bekçileri onlara içinizden Rabb'inizin âyetlerini size okuyan ve sizi bu gününüzle karşılaşacağınızdan uyaran elçiler gelmedi mi? derler. Onlar da evet geldi derler. Artık azab kâfirlere hak olmuştur.”*²⁶¹

Allah'ın peygamberler göndermesi, insanlığı rehbersiz bırakmaması, Onun insanlığa olan merhametinin kaynağıdır. Zira insanlığın kıstasları aşınıp iyilik ve kötülüğün ölçüleri sarsıldığı sıralarda, bunları yerli yerine koyacak ilahi bir müdahaleye ihtiyaç hissedilir. Zaten Allah'ın peygamber göndermesi insanlığın buhranlı günlerine rastlar.²⁶²

Peygamberlerin görevleri içerisinde en önemlisi Allah'ın varlığını ve birliğini insanlara duyurmaktır.²⁶³ Bu sayede insanlar büyük çabalar harcamadan, Allah'ın varlığını, birliğini ve O'na karşı görevlerini öğrenmiş olmaktadır.²⁶⁴

Peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesi ile gerçekleşen hidayet çeşidi; *“Onlara, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk eden (İnsan)lardı.”*²⁶⁵ ayetiyle *“Gerçekten bu Kur'an en doğru yola iletir. Ve iyi işler yapan mü'minlere kendileri için büyük bir ecir olduğunu müjdeler.”*²⁶⁶ âyetinde kastedilen hidayet'tir.²⁶⁷

²⁶⁰ Ayşe Öztürk, **Allah - Âlem İlişkisinin Somut Tezâhürleri**, (Yüksek Lisans Tezi) Sivas, 2007. s. 26.

²⁶¹ Zümer, 39/71.

²⁶² Kehf, 18/56.

²⁶³ Enbiyâ: 21/25.

²⁶⁴ Nail Karagöz, **Kelam Ekollerinin Allah Tasavvurunda İnsan Unsuru**, s.12.

²⁶⁵ Enbiyâ, 21/73.

²⁶⁶ İsrâ, 17/9.

²⁶⁷ Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, 1/120.

Böylece peygamberler ve kitaplar her zaman insanları hakka ve hakikata ulaştıracak rehber ve vasıta olmuşlardır. Nitekim Allah, İsrailoğulları'nın peygamberlerinden bahsederken; *“Onların her birini sâlih kimseler kıldık. Onları emrimizle insanlara doğru yolu gösteren (Allah'ın izniyle insanları Allah'a çağıran ve kendilerine uyulan) önderler kıldık. Ve onlara hayırlar yapmayı, namaz kılmayı, zekat vermeyi vahyettik. Ve onlar bize kulluk eden (insanlara emrettiklerini bizzat kendileri yapan) kimselerdi.”*²⁶⁸ buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v) hakkında da; *“Şüphesiz sen, doğru yola götürüyorsun”*²⁶⁹ buyurmuştur. Kitaplar için de: *“İşte o kitap (Kur'ân), kendisinde hiç şüphe yoktur. O muttakîler için bir hidâyettir (bir yol göstericidir)”*²⁷⁰ Ve *“Gerçekten bu Kur'ân en doğru yola hidâyet eder (iletir).”*²⁷¹ buyrulmuştur.

Gönderilen peygamberler hem hidayete bir vesile hem de Allâh-insan ilişkisi açısından bir rahmet olarak takdim edilmişlerdir. Nitekim bu hususta âyetlerde:

*“O peygamber sizden inananlar için bir rahmettir.”*²⁷²

*“(Ey Muhammed) biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik.”*²⁷³

*“Çünkü biz Rabb'inin bir rahmeti olarak peygamberler göndermekteyiz.”*²⁷⁴ buyrulmuştur.

Yukarda da ifade edildiği gibi gerek diğer peygamberler ve gerekse Hz. Muhammed (s.a.v) insanlara sırf rahmet olarak gönderilmiştir. Yani Allah insanlara acıdığı için onlara yol göstermek üzere peygamberler göndermiştir ki onların sayesinde insanlar sıkıntılardan kurtulma ve saadete ulaşma yollarını

²⁶⁸ Enbiyâ, 21/73.

²⁶⁹ Şûra, 42/52.

²⁷⁰ Bakara, 2/2.

²⁷¹ İsrâ, 17/9. Ayrıca bk. Bakara, 2/159, 185; Al-i İmrân, 3/4, 138; Mâide, 5/44, 46. Bu âyetlerde de ilâhî kitaplar hidayete vesile olarak gösterilmişlerdir

²⁷² Tevbe, 9/61.

²⁷³ Enbiyâ, 21/107.

²⁷⁴ Duhan, 44/5, 6.

öğrensinler, böylece dünyada ve ahirette Allah'ın azabından kurtulsunlar. İşte Allah Teâlâ insanlara acıdığı için merhameten onlara peygamberler göndermiştir.²⁷⁵

Kitapların bir rahmet olarak gönderildiğini belirten âyetlere gelince, bu hususta da Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap gönderdik.”²⁷⁶

“Bu (Kur’ân) Rabb'inizden gelen basiretler (gönül gözlerini açan nurlar, gerçeğe ileten kanıtlarıdır. Ve inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmettir!”²⁷⁷

“Ey insanlar, size Rabb'inizden bir öğüt, göğüslerde olan sıkıntılara bir şifâ ve inananlara bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir.”²⁷⁸

Netice itibariyle hem peygamberlerin ve hem de ilahi kitapların gönderilişi Allah'tan kullarına bir rahmet olmuştur. Gerek Peygamberler ve gerekse ilâhî kitaplar kendilerine iman edip itaat edenleri hem dünyada huzur ve saadete, hem de ukbada ebedi hayata ulaştırıcı olmuşlardır. Peygamberler ve ilahi kitaplar gönderilmese idi insanlar felaketten felakete sürükleneceklerdi. Allah insanlara acıyıp merhamet ettiği için merhameten onlara bu elçileri ve kitapları göndermiştir.²⁷⁹ Peygamberlerin ve kitapların gönderilişi, Allâh- insan ilişkisi açısından, Allah'ın kullarına merhametinin bir tecellisidir.

Allâh-insan ilişkisi açısından peygamberlerin ve kitapların özellikle Hz. Muhammed (s.a.v)'in ve Kur'ân'ın gönderilişi bütün insanlar için bir hidâyet ve bir rahmet oluşu değişik âyetlerle de vurgulanmıştır. Nitekim aşağıdaki âyetlerde bu husus açıkça belirtilmiştir. “Doğrusu biz seni, gerçekle müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”²⁸⁰

²⁷⁵ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.V, s.3375.

²⁷⁶ A'râf, 7/52.

²⁷⁷ A'râf, 7/203.

²⁷⁸ Yûnus, 10/57. Ayrıca bk. Yûsuf, 12/111; Nahl, 16/64, 89; Neml, 27/77; Kasas, 28/86; Ankebut, 29/51; Lokman, 31/3; Câsiye, 45/20.

²⁷⁹ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân, an Te'vili Ayeti'l Kur'an**, c.V, s.40.

²⁸⁰ Bakara, 2/119.

*“Seni (bütün) insanlara elçi gönderdik.”*²⁸¹

*“Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”*²⁸²

Böyle olduğu halde Hz. Peygamber (s.a.v)in gerekse Kur’ân-ı Kerîm’in rehberliğinden ancak îmân edenler yararlanabilmişlerdir.

1.3.5. Allah’ın Kullarını Muvaffak Kılması (Tevfik)

Hidayetin başka bir mertebesi ise tevfihtir.²⁸³ Hidayetin bu mertebesi söz dinleyip nasihat kabul edenlere, gönderilen peygamberlere ve kitaplara iman edip uyanlara mahsustur. Bu çeşit hidayet iman ile iç içedir.

Tevfik Allah’ın kişiyi hayırda muvaffak kılması ve ona ilham etmesidir. Bu durum Kur’an-i Kerimde de dile getirilmektedir. *“Başarım ancak Allah’ın yardımıyla.”*²⁸⁴ Hidayetin bu çeşidi ihtida edenlere mahsustur. Yani söz dinleyip nasihat kabul eden, gönderilen peygamberlere ve kitaplara iman edip onlara uyan mü'minlere, müslümanlara mahsustur.²⁸⁵ Allah-insan ilişkisi açısından hidayet bu çeşidi, Allah (c.c)’nin kendisine iman edip itaat eden kullarına karşı olan ilgisinin devamıdır. Yani Allah’ın iman ve itaat eden kulları ile ilgilenmesi, onlara karşı ilişkisini sürdürmesidir. Onların iman ve itaatlerine karşılık olarak onlara tevfik (muvaffak kılma) ile muamele etmesidir.²⁸⁶

Râğıb (ö. 505/1109), hidayet üçüncü çeşidi tevfihtir, dedikten sonra delil olarak aşağıdaki âyetleri sıralıyor.²⁸⁷

"Hidayeti kabul edenlere gelince Allah olanların muvaffakiyetini artırmış onlara (ateşten nasıl) korunacaklarını ilham etmiştir."²⁸⁸ Hidayete erenleri, niyetleri

²⁸¹ Nisâ, 4/79.

²⁸² Sebe', 34/28. Ve yine "Ramazan ayı ki insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır. buyurulmuştur. (Bakara, 2/185. Ayrıca bk. Âi-i İmrân, 3/4.)

²⁸³ İsfahani, **Müfredat**, s.835.

²⁸⁴ Hud, 11/88.

²⁸⁵ İsfahani, **Müfredat**, s.836.

²⁸⁶ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.146.

²⁸⁷ İsfahani, **Müfredat**, s. 835; Muhammed, 47/17; Teğâbün, 64/11; Yûnus, 10/9; Ankebût, 29/69; Meryem, 19/76; Bakara, 2/213.

²⁸⁸ Muhammed, 47/17.

hidayet olanları Allah muvaffak kılar da onların hidayetini artırır, onları hidayet üzere sabit kılar. Onlara rüşdlerini olgunluklarını ilham eder, takvalarını verir, imanlarına iman katar.²⁸⁹

Ali b. Ebi Talha (ö. 143/760) İbn-i Abbâs'dan (ö. 68/687) naklen der ki; "Kim Allah'a inanırsa onun kalbini doğruya götürür. Yani kalbini yakîne erdirir."²⁹⁰ Yine Allah buyurmuştur ki: *"Bizim uğrumuzda (kötülüğü emreden nefisle, şeytanla ve din düşmanları ile)"*²⁹¹ mücadele edenler(e gelince) biz onlara elbette yollarımızı gösteririz. *(Onları muvaffak kılarız)"*²⁹² Muhakkak ki Allah iyilik edenlerle beraberdir."²⁹³ Zemahşerî (ö. 538/1143), bu âyetin sonunda şu açıklamayı yapıyor: "Onların hayır yollarına ulaşmalarını ve başarılarını artırırız." Nitekim; *"Hidayeti kabul edenlerle gelince: Allah onların muvaffakiyetini artırmış onlara (ateşten nasıl) kaçınacaklarını ilham etmiştir."*²⁹⁴ Ebu Süleyman Dârânî (ö. 215/830) de mezkur âyeti şu şekilde yorumlamıştır: "Bildikleri hususlarda gayret edenleri bilmediklerine iletiriz". Bazıları da bu âyeti şöyle yorumlamışlardır: "Kim bildiği ile amel ederse Allah bilmediğine muvaffak kılar."²⁹⁵

Netice itibariyle, Allâh-insan ilişkisi açısından hidâyetin üçüncü mertebesi olan tevfiğ, Allah'ın kendisine îmân, itaat, ibadet ve salih amellerle yönelen kullarını hakta ve hayırda muvaffak kılarak, onların gönüllerinde sekînet, itmînân ve sevgi gibi hasletler yaratması, onları dünyada ve âhirette sevgisine ve rızasına kavuşturmasıdır. Bu ise kullar için en büyük saadet ve mutluluktur.

1.3.6. Allah'ın Vahiy Ve İlham Göndermesi (Hususi Hidâyet)

Hidâyetin diğer çeşidi de, Allah'ın kullarının kalplerine vahiy, ilham yahut sâdık rüyalarla bir takım sırları açması ve eşyanın ve olayların hakikatini olduğu gibi

²⁸⁹ Taberî, *Câmiul-Beyân*, c. X[, s. 316; İbn-i Kesîr, *Tefsitu'l Kur'ani'l Azim, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, c. IV, s. 177.

²⁹⁰ Taberî, *Câmiul-Beyân*, c. XII, s. 115,116; İbn-i Kesîr, *Tefsitu'l Kur'ani'l Azim, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, c. IV, s. 375.

²⁹¹ Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucût't-Te'vil Daru'l Fikir*, ts. c.III, s.213.

²⁹² Taberî, *Câmiul-Beyân*, c.X, s.161.

²⁹³ Ankebut, 29/69.

²⁹⁴ Muhammed, 47/17.

²⁹⁵ Zemahşerî, *Keşşaf*, c.III, s.213.

göstermesidir. Ki buna hidayet-i hâssa denilir. Bu kısım, peygamberlere ve evliyaya mahsustur. "Onlar (o peygamberler) Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir."²⁹⁶ âyetinde buyrulmuş olduğu gibi.²⁹⁷ Bu kısım enbiyâya ve evliyaya mahsus olmakla beraber, herkesin velev cüz'î olsun bundan bir hissesi yok değildir.²⁹⁸ "Hidâyet" bu şekilde mertebeleriyle beraber tertip olunup sınırlandırılmış olsa da, sayılamayacak kadar çoktur.²⁹⁹

Allâh-insan ilişkisi, hilkatin takdiri ile başlamış, yaratma ile devam etmiş, insana, aklî güç, bâtınî hisler ve zahirî duygular gibi hisler verildikten sonra peygamberler ve kitaplar gönderilerek değişik bir boyut kazanmıştır. Eğer kul, gelen peygamberlere ve getirdikleri kitaplara îmân edip, îmânın gereğini yapmışsa o zaman, Allâh-İnsan ilişkisi değişik boyutlarda devam etmiştir.³⁰⁰ Başında da belirtildiği gibi hidayetin bu mertebesi Allah'ın kullarının kalplerine vahiy, ilham yahut sadık rüyalarla sırlarını açması, eşyanın ve olayların mahiyetini olduğu gibi göstermesidir. Bu kısım enbiyâya ve evliyaya mahsus olmakla beraber herkesin velev cüz'î olsun bundan bir hissesi yok değildir.³⁰¹ denmiştir.

1.4.6.1. Vahiy

Allah Teâlâ görünen âlemi ve insanı yarattıktan sonra, onu kendi haline bırakmamıştır. Eğer Allah insanı aklıyla baş başa bırakmış olsaydı, o zaman insan, Allah'ın istediği tarzda kulluk formasyonunu elde etmede ciddi sıkıntılara maruz kalabilir ve belki de bunu hiçbir zaman başaramazdı. Bu sebeple olmalıdır ki Allah

²⁹⁶ En'âm, 6/90. Yani kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiği (bk. En'âm, 6/89.) kimselerdir. (Taberi, **Câmiul-Beyân**, c.V, s.261; Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevîl**, Beyrut, ts. 11/441; İbn-i Kesîr, **Tefsiru'l Kur'ani'l Azim**, 11/155.)

²⁹⁷ Beydâvî, **Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil**, c.I, s.30; Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.1, s.120.

²⁹⁸ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.1, s.120.

²⁹⁹ "Muttakîler için hidayettir." (Bakara, 2/2) âyetinde hüden nekre olarak zikredilmiştir. Bu durum mü'minlerin manevî hayatı için her bir mertebenin hidayetini açıklamakta ve her halin hidayetini içine almaktadır. Çünkü bundan sonraki beş âyette vasıfları sayılan muttakîlerden kimi Rabb'lerinden bir keşif üzere, kimi O'nun nurlarından bir nur üzere, kimisi O'nun esranndan bir sır üzere, kimisi O'nun eltâfından bir lütuf üzere, kimisi de O'nun hakâikinden bir hakikat üzere hidâyette olmuş olmaktadır. Allah'ın, bütün enbiyâ ve evliyasına ikram ettiği bu manevî nimetleri, kemal sahibi zat ve sıfatlarına ve sürekli olarak verdiği nimetlerine ve İhsanına nisbetle büyük okyanustan bir damla gibidir. Böyle olunca da sayılamayacak kadar çoktur. (Bursevî, **Ruhu'l-Beyân**, c.1, s.44)

³⁰⁰ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.175.

³⁰¹ Beydâvî, **Envaru't-Tenzil**, c.1, s.30; Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.1, s.120.

Teâlâ, sözsüz âyet olan kevnî (kozmolojik) mucizelerini, insanın gözleri önüne sermekle yetinmeyerek, sözlü mesajını (vahyini) da göndermiştir. Çünkü bu sayede ancak insan, kendi benliğini tanıma imkânına kavuşacak ve nihayet görünmeyen âlemle sıkı bir ilişkide bulunduğu gerçeğini kolayca idrâk etmiş olacaktır. Bu anlamda vahiy, bir şifa, bir rahmet, bir nûr ve bir yol göstermedir.³⁰²

"Vahiy kelimesi Arapça v-h-y kök filinden bir mastardır.³⁰³ Kitap, risalet, ilham manalarına gelmektedir.³⁰⁴ Ayrıca, gizlice söz söylemek, fısıldamak, emretmek, ilham etmek, süratlice îma ve işaret etmek, acele etmek, seslenmek, fısıldamak, mektup yazmak, elçi göndermek gibi manalara gelmektedir.³⁰⁵ Ayrıca bu kavram, genel anlamıyla herhangi bir meseleyi hızlı ve gizlice bildirmeyi kapsayan haber vermedir.³⁰⁶

Yukarıda vahiy kavramının sözlük anlamları üzerinde duruldu. Bu kavramın ıstılah anlamı akında da şu tarifler yapılmıştır: Vahiy; "Allah'ın peygamber ve velilerine gönderdiği ilahi sözlerdir."³⁰⁷, "Yaratıcının peygamberine vahyederek bildirdiği ve kalbine yerleştirdiği, peygamberin de onu metne aktardığı ilahi bir kelimadır."³⁰⁸, "Bir manayı her hangi varlığa gizli ve süratli bir şekilde iletmektir."³⁰⁹, "Allah'ın peygamber'e, insanlara tebliğ edilmek üzere gönderdiği bilgilerdir."³¹⁰ Allah Teâlâ'nın kullarına bildirmek istediği hidâyet ve buyruklarını onların arasından seçtiği peygamberlerine insanların alışık olmadığı gizli ve süratli bir yolla bildirmesi demektir.³¹¹ Bu tariflerde de görüldüğü gibi, lügat anlamlarında vahiy, bütün varlıklarla iletişimi ifade ederken, ıstılah anlamlarında ise tahsise gidilerek sadece

³⁰² Demirci, **Vahiy Gerçeği** s.147.

³⁰³ Vahiy kelimesi, sülâsinin ikinci babı ile mezidlerden ifal kalıbının çekilmiş halidir. Kelime son tahlilde el-İha olarak geçmektedir. İbn Düreyd, Ebu Bekr Muhammed b. El-Hüseyin, **Kitabu Cemberatu'l-Luga**, Beyrut, 1926, c.2, s.198

³⁰⁴ İbn Manzûr, **Lisânü'l Arab**, c.11. s.379.

³⁰⁵ İsfahani, **Müfredat**, s. 858, İbn-i Manzûr, , **Lisânü'l Arab**, c. 17, s.379; Fîruzâbâdî, **Kamus**, s. 1729; Efendi Âsim, **Kamus Tercemesi**, c.IV, s.1212; Subhi's-Sâlih, **Mebâhis, Fî Ulûmi'l-Kur'ân**, İst. ts. s.23, 24.

³⁰⁶ İsfahani, **Müfredat**, "v-h-y" md, s.515.

³⁰⁷ İsfahânî, **Müfredat**, s.515.

³⁰⁸ Suyuti, **el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an**, Kahire-1957, c.1, s.138.

³⁰⁹ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el- Cürçânî, **et-Ta'rîfat**, İstanbul, 1308, s.40.

³¹⁰ Hüseyin Atay, **İslam İnanç Esasları**, AÜİF Yay., Ankara, 1992, s.179.

³¹¹ Muhammed Abdülazim ez-Zerkânî (ö, 1367/1948), **Menâhilü'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut, 1409/1998, s. 1/64; Demirci, **Vahiy Gerçeği**, s.26.

Allah ile peygamberler arasında gerçekleşen iletişim yolu olarak ortaya konmuştur. Söz konusu anlamların ağırlık noktasını bilginin ve mesajın özel bir yolla, gizli ve hızlı bir tarzda bildirilmesi oluşturmaktadır. Bütün bu tanımlar vahyin bir iletişim biçimi olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.³¹²

Kendisinden önceki peygamberlere vahiy gönderilmesine rağmen vahyin en önemli muhatabı Hz. Muhammed olmuştur. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok misaller bulmaktayız.³¹³ Vahyin gerçekleştiğini bize bildiren âyetlerden bazıları da, Hz. Peygamber'den önce diğer bir kısım peygamberlere de vahyedildiğini ortaya koymaktadır: “*Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Yakub'a, esbâtâ (torunlara), İsa'ya, Eyyüb'e, Yûnus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik.*”³¹⁴ “*Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başkasını peygamber olarak göndermedik...*”³¹⁵ gibi âyetler bunlardan bazılarıdır.

“Vahiy bazen bana zil çalar (yahut çingirak sesi) gibi bir sesle gelir. Bu benim için vahyin en ağır olanıdır. O (hal) beni terkedince onun (Cebrail'in) ne dediğini bellemiş olurum.”³¹⁶ Vahyin bu şekilde gelmesi Peygamberimizin gelen âyetlere kendisini bütün varlığıyla vermesi hikmetine dayanmaktadır.

Vahiy olağanüstü, insan aklının kavrayamayacağı metafizik âleme âit esrarengiz bir olaydır. Ve insan bu olayın iç yüzünü kavramak için aklını ve duyularını

³¹² M. Zakyi İbrahim, **Kur'an'da İletişim Modelleri: Allah-İnsan Etkileşimi**, çev: Burhan Sümertaş, DEÜİFD, sy: XXXI/2010, s. 243.; Abdülgaâfar Aslan, **Kur'an'da Vahiy**, Ankara Okulu, Ankara, 2000, s. 46-49.

³¹³ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, Ankara, 1991, s.39. ilgili âyetler: “... *Bu Kur'ân bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu.*” {En'âm, 6/19} “*Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka Tanrı yoktur. Müşriklerden yüz çevir.*” {En'âm, 6/106} “... *De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana uyarım...*” (A'râf, 7/203) “*Elif. Lâm. Râ (Bu Kur'ân) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.* (İbrahim, 14/1) “... *İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamam için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik.*” (Nahl, 16/44) “*Şehirlerin anası (olan Mekke'de) ve onun çevresinde bulunanları uyarmam ve asla şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutmam için, sana böyle Arapça bir Kur'ân vahyettik.*” (Şûra, 42/7)

³¹⁴ Nisa, 4/163.

³¹⁵ Nahl, 16/43. Benzer ifadeli âyetler için bk. Enbiyâ, 21/7, 25; Zümer, 39/65.

³¹⁶ Suyûtî, **İtkân**, c.1, s.128; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s.49; Yakup Çiçek, **Tefsir Usûlü**, Sofya, 1995, s.22.

zorlayarak bu âleme ait bir takım yorumlar yapmaya kalksa tıpkı karanlığı taşıyan insan durumuna düşer. Ne yaptığını bilmeden hareket etmiş olur.³¹⁷

Peygamberlere ve getirdiklerine inanmak bir iman meselesidir. Allah'a iman eden bir insanın Allah'ın peygamber göndermesine, o peygamberiyle irtibat kurmasına itiraz etmediğini, ancak inkârcıların buna itiraz ettiklerini Kur'ân âyetleri ile de müşahade ediyoruz: *“İçlerinden bir adama, insanları uyar ve inananlara, Rab'leri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele, diye vahyetmemiz, insanlara tuhaf mı geldi?”*³¹⁸

Vahiy, Allah ile insan arasındaki ilişkinin bir şeklidir. Allah'tan insana doğru bir harekettir. Tıpkı duanın insandan Allah'a doğru bir hareket olması gibi. İşte bu vahiy, aşılmazı yani yüceliği aşmak için aynı kanuna uygun olarak gerçekleşir. İnsanın ilahi olandan ancak istiare yoluyla bahsedebilmesi gibi, Allah da insana ancak benzetmeler, işaretler, temsiller ve mecazlar aracılığıyla seslenir. İnsan bunları anlamakla yükümlüdür. Bu işaret bir olay, bir tabiat hadisesi, bir insan veya vahiy kitabının bir ayeti olabilir. Bunların hepsi de Allah'ın bizimle konuştuğu dildir.³¹⁹

Allâh-insan ilişkisi açısından vahiy, gerek vasıtalı gerekse vasıtasız olarak Allâh'u Teâlâ'nın, kulları ile ilişki kurması ve onlara mesaj vermesidir. Vahyin verilerini kabullenmek bu mesajla birleşmek demektir. Bu cümleden olarak Hz. Muhammed (s.a.v)'e gelen Kur'ân-ı Kerîm'i okumak bir ibadet, hem de Allah katında ecir ve sevabı en büyük olan ibadetlerdendir. Bu husus âyetlerle, hadislerle teşvik edilmiştir. Örnek vermek gerekirse âyetlerde buyrulmuştur ki: *"Allah'ın kitabını okumaya devam edenler, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak edenler katiyyen kesat bulmayacak bir kazanç umabilirler."*³²⁰ *"Onlar geceleri secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar"*³²¹ Bu husus hadislerle de belirtilmiştir. Nitekim Rasulullah

³¹⁷ Demirci, **Vahiy Gerçeği**, s.62.

³¹⁸ Yûnus, 10/2.

³¹⁹ Mehmet Tözluyurt, **Allah İnsan İlişkisinin Aşamaları**, Doktora Tezi, Ankara, 2014, s.170.

³²⁰ Fâtır, 35/29,30.

³²¹ Âl-i İmrân, 3/113.

(s.a.v) buyurdu ki: "Ey Eba Zer, Allah'ın kitabından bir âyet öğrenmek için sabahleyin evinden çıkman, senin için yüz rekat nafile namaz kılmandan daha hayırlıdır."³²²

Okunması teşvik edilen ilâhî vahiy Kur'ân'ı Allah ile kulu arasında bir rabıta olarak müşahade ediyoruz. Öyle ise vahiy Allah'ın önce peygamberi ve sonra da gönderdiği ilâhî mesajla diğer kulları ile irtibat kurmasıdır. Kur'ân okuyan insan kısmen bu irtibatı kurmuş olabilir. Kur'ân'la birlikte hayat; Allah ile birlikte yaşamaktır. Kur'ân, Allah'ın indirilmiş kitabı ve insanoğluna yöneltilmiş hitabıdır. İnsanın ruhuna, kalbine, kafasına ve nefesine seslenişidir. Kur'ân ile birlikte hayat; sâni yüce Allah ile sürekli bir konuşma ve irtibat kurmadır. Kur'ân; Allah'ı, isimleri, sıfatları ve fiilleri ile tavsif eder ve O'nun mucizevî kudretini, engin ve geniş rahmetini, şümullü bilgisini, zât-ı kibriyasını ve âlem-i ceberûtunu belirterek, insan neslinin kavrayabileceği bütün niteliklerle onu tavsif eder.³²³

1.4.6.2. İlham

Vahiyden sonra, Allah'ın kulları ile ilişki kurduğu yollardan biri de ilhamdır. Kur'ân-ı Kerîm vahye mazhar olmayı sadece peygamberlere has kılmamış bu kavramı cansız varlıklara³²⁴, hayvanlara³²⁵ ve özellikle Allah'ın sâlih kullarından bazılarına da nisbet etmiştir. Hz. Musa'nın annesi³²⁶, Hz. İsa'nın Havarileri³²⁷ ve Meryem hakkında vârid olan âyetler³²⁸ buna örnek olarak gösterilebilir. Müfessirlerin kanaatine göre Allah Teâlâ'nın bu mümtaz şahıslara yaptığı vahiy, nübüvvet vahyi türünden olmayıp, rüyada veya uyanık halde iken onların kalplerine yapılan bir ilhamdır.³²⁹

Sözlükte “içmek, birden yutmak” anlamındaki l-h-m kökünden türemiş olan ilhâm kelimesi “yutturmak” demektir.³³⁰ Ayrıca insanın kalbine doldurulan duygu ve

³²² Âl-i İmrân, 3/113.

³²³ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.184.

³²⁴ bk. Fussilet, 41/12; Zilzâl, 99/5.

³²⁵ bk. Nahl, 16/68.

³²⁶ bk. Tâhâ, 20/38-39.

³²⁷ bk. Mâide, 5/111.

³²⁸ bk. Âl-i İmrân, 3/42, 45.

³²⁹ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.V, s.3719; Demirci, **Vahiy Gerçeği**, s. 65, Aköz, **Allah-Kul ilişkisi**, s. 185.

³³⁰ İbn Manzur **Lisanu'l-Arab**, s. 4088; Isfahani, **Müfredat**, s.1341.

düşünceler, insanı bir şey yapmaya sevkeden güç, esin kaynağı gibi anlamlara da gelmektedir.³³¹

İslam âlimleri, ilham terimini farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Cürcani'ye göre kalbe feyz yoluyla yerleştirilen şey veya kalpte oluşan bilgi,³³² olarak tanımlanan ilham, Taftazani'ye göre ise feyz yoluyla mananın kalbe ilkâsı³³³ şeklinde tarif edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de "ilham" kelimesi, "*sonra da Allah ona (nefse) iyilik ve kötülük kabiliyetini ilham etti*"³³⁴ ayetiyle sadece bir defa kullanılmıştır. Ayette geçen "elham" fiilini, Allah'ın insanoğluna iyilik ve kötülük yapma kabiliyetini öğretmesi şeklinde izah eden müfessirler, bu kabiliyetin doğuştan verildiğini belirtmişlerdir.³³⁵ Ancak bu noktada söz konusu ayet ile ilgili Razi'nin açıklaması ilhamın doğru anlaşılmasına katkı sunacak şekildedir. Razi'ye göre ilham, doğrudan vahiy anlamında, doğuştan insanda iyilik ve kötülük kabiliyetinin onun nefsinde yaratılmasıdır.³³⁶

Delil, istidlal, ikna ve taklîd olmaksızın ve normal bilgi vasıtalarına başvurmadan insanın kalbinde Allah Teâlâ tarafından doğdurulan bilgi³³⁷ özelliği taşıyan ilhamla peygamberlere gelen vahyin şekillerinden biri sayılan ilham arasında kalbe ilka (bırakılan) edilen bilgi bakımından son derece büyük bir benzerlik vardır.³³⁸ Ancak peygamberlere gelen söz konusu ilhamla başkalarına gelen ilham arasında farklar da vardır. Bunlardan bir kısmı şunlardır:

1- Peygamberler ister ilham yoluyla, ister diğer yollarla vahiy alsınlar bunun Allah tarafından gönderildiğini kesin olarak bilirler.

³³¹ Türkçe Sözlük, TDKY s. 697; İsfehani, **Müfredat**, s.1341.

³³² Cürcânî, **et-Ta'rifât**, s.23.

³³³ Sa'duddîn Taftazânî, **Şerhu'l-Akâid**, çev. Süleyman Uludağ, İst. 1991, s.45.

³³⁴ Şems, 91/7, 8.

³³⁵ Zemahşerî, **Keşşâf**, c.IV, s.759; Kurtubî, **el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an**, c.X, s.133-134; Maturidi, **Tevilâtu Ehl-i Sünne**, c.X, s.542- 543; Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't Te'vîl**, c.V, s.315;

³³⁶ Râzî, **Mefâtiḥul Gayb**, c.31, s.177.

³³⁷ Bekir Topaloğlu, **Maturidiyye Akaidi**, Ankara, 1991, s.191.

³³⁸ Demirci, **Vahiy Gerçeği**, s.64.

2- Emir ve yasaklar ancak peygambere gelen vahiy ve ilham ile sabit olur. Bu da nübüvvetin son bulmasıyla nihayete ermiştir.

3- Peygambere gelen vahiy ve ilham, muhataplarının hepsini, şahıslara gelen ilham ise ancak ona mazhar olanı bağlayıcıdır.

4- Şahıslara gelen, ilham yolu ile elde edilen bilgiler birbirini nakzedilebilir. Halbuki Peygamberlere gelen vahiy ve ilhamda kesinlik vardır. Çelişki ve tutarsızlık yoktur.³³⁹

İnsanın Yaratıcısı ile irtibat haline gelmesinin mümkün olan en yüksek derecesi ve insan ile Allah arasındaki irtibatın en emin ve şaşmaz vasıtası vahiydir. Vahyin ve peygamberlerin dışında ilham alanlar en muttaki insanlar bile olsalar bazen farkına varamadıkları enaniyetleri sebebiyle, şeytandan gelen iğvalarla yanılabirler. Cenab-ı Hak onları bu şekilde denemeye tâbi tutabilir.³⁴⁰ Hadiste Rasûlüllâh (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Sizden hiç bir kimse yoktur ki onun cinden ve melekten bir arkadaşı olmasın”. İşitenler:

“Yâ Rasûlüllâh bu sizin için de söz konusu mudur?”

“Evet”, dediler. Ve devamla;

“Ne var ki Allah bana yardım etti de benim ki (cin) müslüman oldu yahut teslim oldu, buyurdular”.³⁴¹

Başka bir hadiste de şöyle buyrulmuştur:

“Şüphesiz şeytan, insanın zihninde damarlarındaki kan gibi dolaşır.”³⁴²

Bütün bu açıklama ve misallerden anlaşılıyor ki vahiy ve ilham olayı, genelde Allah'tan bütün mahlûkatına özelde peygamber ve veli kullarına, cinler ve insanlardan da birbirlerine iletişimi sağlayan gizli ve sureti konuşmak, fısıldamak, imâ ve işaret

³³⁹ Daha fazla bilgi için bk. Demirci, **Vahiy Gerçeği**, s.64-67.

³⁴⁰ Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, (çev. M. Said Mutlu), Salih Tuğ, İst. 1969, s.48.

³⁴¹ Dârimî, Rikak, 25.

³⁴² Buharî, Ahkâm, 21; İtkâf, 11,12; Ebû Dâvud, Savm, 78.

etmek, ilham etmek, emir vermek, vesvese vermek gibi manalara gelen bir iletişim kavramıdır.³⁴³ İslâm terminolojisinde vahiy özel olarak peygamberlere mahsustur ve kesilmiştir. İlham'ın evliyaya ve her insana ait olanı vardır. Ve devam etmektedir. Herkese ilham gelebilir. Kaynağı şeytan³⁴⁴ ve nefis³⁴⁵ ise buna vesvese denilmekte, herkesin görevli meleği vasıtası ile³⁴⁶ veya direk Allah'tan gelirse buna da ilham denilmektedir.

Kısacası insanlar ilham konusunda yanılabirler. Yanılmasalar bile ancak kendilerini bağlamaktadır. Böylece Allâh-insan ilişkisi açısından Allah vahiyyle peygamberleri ile ilhamla da diğer insanlarla ilişki içinde olmuş oluyor.³⁴⁷

1.4. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİNİN İBADET BOYUTU

İnsanın Allah'a imandan sonra ona yönelik olarak atacağı ilk adım ibadettir. Çünkü ibadet onun huzuruna ermenin, onu bilmenin, onu bulmanın, yolunu oluşturmakta ve bu yol, gayelerin gayesi olan nefislerin itminanı ve gönüllerin sükûnu ve saadetlerin nihayeti olmaktadır.³⁴⁸ Bu anlamda ibadet, kişinin Allah'a yönelmesini ve Allah'la irtibat kurmasını sağlar.

İbadet ilişkisini, sözlük anlamı, terim anlamı, Allah'a ibadet, namaz, zekat, oruç, hac ve dua başlıkları altında inceleyeceğiz.

1.4.1. İbadet

Kelime ve kavram olarak çeşitli anlamlara gelen ibadet (worship), sözlük anlamında kulluk, itaat, boyun eğmek, saygı, hayranlık, dini görev, Tanrı'ya karşı saygı anlamlarına gelir³⁴⁹

³⁴³ Daha fazla bilgi için, bk. M. Zeki Duman, **Vahiy Gerçeği**, s.19-40.

³⁴⁴ Şeytan vesvesesi hakkında bk. A'raf, 7/20; Tahâ, 20/120; Nas, 114/5.

³⁴⁵ Nefsin vesvesesi hakkında bk. Kâf, 50/16.

³⁴⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Süleyman Ateş, **İnsan ve İnsanüstü, ruh, melek, cin, insan**, ist, 1995, s. 25-26; Ahmet Saim Kılavuz, **İslâm İncasında Cin**, 1994. s.10.

³⁴⁷ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, 185-190.

³⁴⁸ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.196.

³⁴⁹ Vahdettin Başcı, **Gazali'de İbadet Kavramının Felsefi Bir Tahlili**, Erzurum, 1994, s.12.

Terim olarak da “Allah’a ta’zimde bulunmak, bu amaçla bazı görevleri yaparak O’nun verdiği nimetlere şükran borcunu ödemeye çalışmak,³⁵⁰ Allah’a yakınlaşmak gayesiyle, usulüne uygun olarak yapılmasında sevap olan hareket ve davranışları yapmak,³⁵¹ Allah’a karşı bağlılığı söz ve davranışlarla ifade etmek,³⁵² anlamında kullanılır.

Muhammed İkbâl ise ibadeti şöyle tanımlar: "İbadet manevi bir tecelli vasıtası olarak tabii ve hayati bir fiildir ki, onunla şahsiyetimizin küçücük adası, daha büyük bir Bütün Hayat içinde bulunduğu durumunu birden bir keşfeder. Dua veya ibadet, tabiat âlemini gözlemekle meşgul olan birinin zihni faaliyeti için zorunlu bir tamamlayıcı olarak kabul edilmelidir."³⁵³

İbadet kavramının tanımlanmış bir başka ifadesi de şöyledir: “Sonsuz kudret sahibi olan Varlığa karşı gösterilen tevazu, saygı, itaat ve ta’zimin en yükseğidir. Allah’a en yüksek ihlâs, ta’zim, sevgi ve saygı maksadı ile yapılan bir vazifedir.”³⁵⁴ İbadet, Allah’a gönülden yönelme ve O’na itaat etme demektir. Allah’ın eşsiz büyüklüğü karşısında insanın kendi aczini ve ihtiyacını anlayarak O’na arz etmek ve yardım dilemektir. Her türlü ibadet kendini Allah’ın huzurunda bulma halidir.

İbadet kavramı, kurbet ve itaat kavramının anlamını da içermektedir. Dolayısıyla ibâdet eden insan, hem Allah’a yaklaşmış, tanıyıp kulluk etmiş, boyun eğmiş ve hem de O’na itaat etmiş olur. Meselâ namaz kılan bir insan, Allah’a itaat, ibâdet ve kurbet görevlerini yapmış olur. Namazın kabul olması için de iman, ihlâs ve niyetin bulunması gerekmektedir. Korku ve ümit içinde hem zahir, hem bâtında sonsuz bir tezelzül ile sınırsız bir ta’zimi ihtiva eden ibâdet, kibir ve riya kabul etmemektedir.³⁵⁵

Görüldüğü gibi ibadet kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Ancak bu tanımlarda ortak olan ve dikkati çeken bir yön vardır; o da, ibadet kavramının içinde

³⁵⁰ Başcı, **Gazali’de İbadet Kavramının Felsefi Bir Tahlili**, s.12.

³⁵¹ Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, s.102.

³⁵² Pazarlı, **Din Psikolojisi**, s.189.

³⁵³ İkbâl, **İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, İstanbul, 1984. s.126-127.

³⁵⁴ İkbâl, **İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, s.126-127.

³⁵⁵ Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, c.1, s.102.

Mutlak Varlığa karşı bir sevgi, saygı, şükür, itaat, bağlılık ve O'nu sürekli yüceltme duygusuna yer verilmesidir. Şimdi bu mutlak varlığa ibadetin ne anlama geldiği üzerinde durmaya çalışalım.

1.4.2. Allah'a İbadet

İbâdet, Allâhü Teâlâ'ya saygı ve ta'zim göstermektir. Allâhü Taâlâ'ya karşı yalvarıp kulluğunu göstermenin son derecesidir. İbâdetle hem kalbdeki îmân kuvvet bulur, hem de Allah'a karşı borçlu olduğumuz kulluk vazifesini yapmış oluruz. Belki Yaradan ve bize bunca nimetler veren Allah'ımıza karşı ta'zim ifâde eden hareketlerde bulunmak, verdiği nimetlerden dolayı şükretmek elbette bir vazife ve bir borçtur.³⁵⁶

Başka bir ifade ile İbadet, insana hayat, anlayış, işitme ve görme gibi çeşit çeşit nimetleri bahşeden Allah'tan başkasına yapılması caiz olmayan bir boyun eğıştır. İbadet kavramının esası kişinin yüce bir varlığın yüceliğini kabul edip, O'na baş eğmesi, sonra O'nun karşısında her türlü isyan ve direnişi bırakıp kendi hürriyet ve isteklerinden vazgeçmek suretiyle O'na tam bir teslimiyetle boyun eğmesidir.³⁵⁷

Allâhu Teâlâ birtakım dînî hikmet ve maslahatlar için bize “İbâdet ediniz.” diye emretmiştir. Binâenaleyh, ibâdet ancak dînî bir vazifedir. Allah'a âit bir haktır.³⁵⁸

Kur'an'da Allah'a ibadet, O'nu bir tek ilah olarak tanıyıp iman etmeyi, yaratıcı, terbiye edici,, rızık verici ve mabud olarak sadece O'nu kabul edip emir ve yasaklarına itaat etmeyi, razı olacağı filleri yapmayı, salih amel ve hayırlı iş işlemeyi, O'na dua etmeyi, huzur ve sükun içinde tam bir edep ve vakarla hükmüne boyun eğmeyi, sözle, amelle, kalp ve vücut azalarıyla ona saygı göstermeyi, teslimiyeti izhar etmeyi, büyülenmeyi ve baş kaldırmayı terk etmeyi, sadece ona kulluk etmeyi, O'nu bütün noksan sıfatlardan tenzih edip ona secde etmeyi, onu yüceltmeyi, İslam'ın helal ve haram, emir ve yasak bütün hükümlerini uygulamayı, nimetlere şükretmeyi, musibetlere sabretmeyi, insanların haklarına riayet edip onlara şefkat ve merhamet etmeyi, iman, ahlak, namaz, hac, zekat, oruç, cihad, evlenme-boşanma, miras, ticaret,

³⁵⁶ Akseki, **İslâm Dini**, s.110.

³⁵⁷ Yusuf el-Kardavi, **İbadet, Anlamı–Psikolojisi–Hikmetleri**, Çev: Hüsameddin Cemal, İstanbul, 1974, s.40.

³⁵⁸ Akseki, **İslam Dini**, s.110.

ahde vefa, yemin, kefarete gibi Kur'an'ın başından sonuna kadar hükümlerini uygulamayı ve, ilahi sınırlara riayet etmeyi ifade etmektedir.³⁵⁹

Allah'a inancı ve bağlılığı simgeleyen bütün davranışlar ibadet olarak isimlendirilir. İbadet, bir anlamda, Tanrıyla kurulan tabiatüstü ilişkinin görünür halidir. Dolayısıyla ibadette bilinç ilkesi büyük bir öneme sahiptir. İbadet, anlamına uygun bir niyetle yerine getirilirse bir anlam taşır. Yerine getirilen her ibadet, ferden bazı eğilimlerini aşıp geride bırakması, buna karşılık diğer bazılarının da güçlenip gelişmesi ile sonuçlanır. İnsan tabiatındaki iyi yönlerin gelişip olgunlaşmasını doğuran ibadet, içselleştirilerek yapılan ibadettir. Örneğin, namazın kötü ve iğrenç şeylerden kişiyi vazgeçirme gücü ve etkisi vardır.³⁶⁰ Fakat anlamına uygun ciddiyet ve dikkatle yerine getirilmediğinde, şekil olarak yapılmaktan başka sonuç vermez.³⁶¹

İslam dininde ibadetler zamanla ve mekânla kaynaşmış durumdadır. Namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetler bir disiplin içerisinde ve bilinçli yapılmayı gerektirir. Nitekim disiplin ve düşünme gücünden yoksun olanlar ve ergenlik çağına girmemiş olanlar sırf bu nedenle ibadetle sorumlu değildirler. Bu durum dinin akla ve dengeli olmaya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Bunların yanı sıra düşünmek, temiz olmak, yoldaki bir taşı kenara kaldırmak, birisine güzel bir söz söylemek, bir hayvanı doyurmak, verdiği sözü tutmak, çalışmak gibi davranışlar da bir ibadettir. Bunun bilincinde olan insan, kendini tüm evrene karşı sorumlu hisseder, zararlı şeylerden uzaklaşır ve ibadetle hedeflenen amaçlara ulaşmış olur. Nitekim Allah sırf şekil ve kalıp olarak görünüşten ibaret olan bir ibadeti değil, beraberinde ahlaki güzelliği getirecek olanı istemektedir. Göklerde ve yerde olan her varlık ibadetle Allah'a yakınlaşmaya çalışmaktadır.³⁶² Çünkü Allah, kâinatı ve içindekileri başıboş yaratmamıştır. Varoluşun mutlak bir gayesi ve anlamı vardır.³⁶³

Allâh-insan ilişkisi günlük hayatın bütün alanlarında gerçekleşmektedir. Kur'ân'da

³⁵⁹ İsmail Karagöz, **Kur'an'da İbadet Kavramı**, s. 52-54.

³⁶⁰ Ankebût, 29/45.

³⁶¹ Mâun, 4-7.

³⁶² Ra'd, 13/15.

³⁶³ Büşra Özkan, **Allah-İnsan İlişkisi Açısından İbadet Fenomenolojisi**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006, s.41-42.

sözü edilen kulluk günlük hayatın belirli zaman dilimlerini, belirli şekli ibadetlere ayırmaktan ibaret değildir. İslâm'da insanın bir dînî, bir de dindışı hayatı diye iki ayrı hayat çeşidinden bahsedilemeyeceğine göre³⁶⁴ hayatının her anında kul, kulluğuna yaraşır biçimde Allah'a karşı davranış biçiminde olmalıdır. Ne var ki elbette sistematik ibadetler belli zaman dilimlerinde kulun Allah ile ilişkisinde bilincin yoğunlaşmasını sağlayacak bu bilincin hayatın tümünü kapsamasına etki edecektir. Onun için bu ibadetlere bir yerde eğitici ibadetler³⁶⁵ demek mümkündür. Bütün ibadetlerin bütün erkân, şart ve yapılış biçimleri Allah'ı hatırlama ve dolayısıyla O'nu şuura yerleştirme fonksiyonunu icra etmesi gerekir. Meselâ, ibâdetleri âdetten ayıran niyet, Allah'ı daha ibâdetin başlangıcında hatırlamaktan başka bir şey değildir. Bunun için niyetsiz yapılan bir ibâdet gerçek ibâdet sayılmıyor. Her çeşit ibâdet Allah'ın huzurunda, O'nun karşısında olma hâlidir ve ibâdetler insanı bu hâle götürmelidir.³⁶⁶

İbadette ölçü de çok önemli bir husustur. Gazali ölçüyü sağlayan kriterleri niyet, ihlâs ve takva olarak tespit etmiştir.³⁶⁷

İhlâs³⁶⁸ ve samimiyet kişinin Allah'a yaklaşmasına vesile ve amellerin Allah katında kabul edilmesine de sebep olur. İnsan bilinçli düşünür ve her ibadetini Allah için yaparsa ihlâsla ibadet yapmış olur. Bu şekilde yapılan bir ibadet az bile olsa, hakikatte çok ve gerçek ibadettir. Böyle bir ibadet nicelik bakımından az ise de nitelik bakımından çoktur.³⁶⁹ Samimilik, dindarlıktan hiçbir zaman ayrılmaz. İnsan, samimiliği kaybettiği anda Allah'tan uzaktır. Samimilik, kendi ruhunun derindeki yaşayışını hareketleri ile ve bütün iradesi ile takip etmek demektir. İbadette samimilik, tanrı ve insanın kendine karşı samimi olmasıdır. Blondel diyor ki, "Her günah affedilir, yalnız nefesine karşı samimiyetsizlik günahı affolunmaz."³⁷⁰ Dolayısı ile İslam'ı bir takım şekli kurallarla donanımlı ölü bir din görünümüne düşürmemek, onun ruhlara gıda veren dinamik, ahlak ve ibadet içselliğini hedefleyen bir din olduğunu göstermek,

³⁶⁴ Mehmet Bayraktar, **İslâm İbadet Fenomenolojisi**, Ankara, 1987, s.6.

³⁶⁵ Hüseyin Atay, **Kur'ân'a Göre Araştırmalar**, IV, Ankara 1995, s.118.

³⁶⁶ Bayraktar, **İslâm İbadet Fenomenolojisi**, s. 10.

³⁶⁷ Başcı, **Gazali'de İbadet Kavramının Felsefi Bir Tahlili**, s. 65.

³⁶⁸ Ebu Hamid Muhammed Gazali, **İhyau Ulumi'd-Din**, Kahire, 1967, c. 4, s. 681.

³⁶⁹ Başcı, **Gazali'de İbadet Kavramının Felsefi Bir Tahlili**, s. 69.

³⁷⁰ Nurettin Topçu, **İslam ve İnsan**, İstanbul, 1969, s.17.

ancak, ibadetlerin şekli olarak değil ruh ve mana bütünlüğü içinde yaşanıp, o ibadetle amaçlanan davranış değişikliği bireylerde oluşturularak mümkün olabilir.

İbadette ölçüyü kuran bir başka ilke de takva ilkesidir. Gazali takvayı “korkmak, itaat ve ibadet, kalbi günahlardan temiz tutmak “anlamlarında almıştır. Esas olan takvanın günahlardan sakınma olduğunu kabul ederek, ibadetin değerinin ancak takva ile üstün olacağına inanır ve Kur’an’dan ayetler verir.”*Şüphesiz Allah takva sahipleri ve iyilik edenlerle beraberdir.*”³⁷¹ “*Allah takva sahiplerinin dostudur.*”³⁷² “*Şüphesiz sizin Allah katında en şerefli olanı takvaca en ileri olanınızdır.*”³⁷³ Dolayısıyla Gazali, dünya ve ahiret mutluluğunun takvada gizli olduğunu, ibadetlerin de takva ile değer kazanacağını ifade eder.³⁷⁴

İbadette ölçüyü sağlayan bir başka ilke de denge unsurudur. İbadet, Tanrı ile insan arasındaki bir bağı ifade eder ve bu bağ birtakım kriterlere, niteliklere sahiptir. Önemli olan ise, bir bütün halinde onu yaşamaya çalışmaktır. Yani ibadetin hem bireysel ve sosyal anlamının, hem de dünyevi ve eskatolojik anlamının farkında olarak hareket etmek gerekir. Böylece insan, hayatında ibadet dengesini kurabilir. Yine bunun da temelinde bilgi sahibi olmak yatar.³⁷⁵

İbadette ölçüyü sağlayan bir başka ilke de devamlılık ilkesidir. İbadetin az olan fakat sürekli olanı makbuldür. Belli bir program içerisinde süreklilik gösteren ibadet uygulaması, fertte bir iç disiplinin oluşmasına ve iradenin güçlenmesine imkân verir. İbadette süreklilik ibadetin içselleştirilmesinde bir basamaktır.³⁷⁶

Zaten ibadette esas Allah’a ruhen, kalben ve cismen teslim olmak, O’nu anmaktır. Bütün ibadetler her yönüyle Allah’ı anma vasıtalarıdır. Kur’an’da bu şöyle dile getirilir: “Şüphesiz Ben Allah’ım, Ben’den başka tanrı yoktur. Bana kulluk et ve

³⁷¹ Nahl, 16/128.

³⁷² Câsiye, 45/19.

³⁷³ Hucurat, 49/13.

³⁷⁴ Başcı, *Gazali’de İbadet Kavramının Felsefi Bir Tahlili*, s.72.

³⁷⁵ Özkan *Allah İnsan İlişkisi Açısından İbadet Fenomenolojisi*, s.49.

³⁷⁶ Özkan, *Allah İnsan İlişkisi Açısından İbadet Fenomenolojisi*, s.50.

Beni zikir için namaz kıl."³⁷⁷ Böylece insan, tam bir bağlılık ve içtenlikle, sevgi ve saygıyla Allah'ı anmaya çağrılır. Bu da ibadette bir ölçü tespit etmemizi sağlar: İbadette temel unsur, aşırılığa kaçmadan, sonsuz sevgi ve samimiyetle, bilgili ve şuurlu olarak Allah'a yönelmektir.³⁷⁸

Bütün bu açıklamalardan şu neticeyi anlıyoruz ki varlıklar hiyerarşisinde en üst sırada yer alan insan³⁷⁹ hayatının bütün safhalarında özellikle de ibadetlerinde ruhen, kalben, cismen yaratanı ile ilişki halinde olmalıdır. İnsan Allah ile kurduğu ibadet ilişkisi sayesinde metafizik âleme açılmakta, Allah'a yakınlaşmaktadır. Böylece ruhani yöneliş ve olgunlaşmanın en üst sınırına ulaşarak, kendi varlığıyla Allah arasındaki bağı tamamlamaktadır.

Şimdi de Allah-insan ilişkisi açısından büyük bir öneme sahip olan bazı ibadet türlerinden bahsedilecektir.

1.4.3. İbadet Türleri

1.4.3.1. Namaz

Allah Teâlâ'yı tevhid, yani onun varlığını, birliğini bilip tasdik ettikten sonra farzların en büyüğü en mühimi namazdır. Namaz, "Birtakım şart ve rükünlerden meydana gelen ve tekbirle başlayıp selamla biten özel söz zikir ve hareketlerdir."³⁸⁰ Namaz, imanın alâmeti, kalbin nuru, ruhun kuvveti ve müminin miracıdır. Mümin bu sayede Hak Teâlâ'nın manevî huzuruna yükselir. Allah Teâlâ'ya münacatta bulunarak manevî kurbiyete erer. Mümin için ne ulvî bir şereftir. Namaz, ruhu temizleyen, kalbi aydınlatan, insanı yüksek duygulardan haberdar eden, insanı kötülüklerden alıkoyan, insanı, hayra, tefekküre, intizama sevk eyleyen en güzel bir ibadettir.³⁸¹

Namazın bir yönü de kalp ve vicdanı Allah'a bağlamak, Allah'ın sonsuz kudretini ve mutlak iradesini geniş rahmet ve merhametini lütuf ve ihsanını azab ve

³⁷⁷ Ta-ha, 20/14

³⁷⁸ Bayrakdar, **İslâm İbadet Fenomenolojisi**, s.9.

³⁷⁹ İsrâ, 17/70.

³⁸⁰ Ahmet Hamdi Akseki, **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, (Önsöz) s.16

³⁸¹ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslâm İlmihali**, Akçağ Yayınları, Ankara ts., s.102.

yerleştirmektedir.³⁸²

Namazın, kulun Allah ile ilişkiye girmesinin ve bu ilişkinin sürekli taze tutulmasının temini açısından çok önemli bir fonksiyonu yerine getirdiğini, Kur'ân'ın bu ibâdete yoğun bir şekilde yer verişinden³⁸³ ve hatta can güvenliği açısından kritik bir ortam olan savaş durumunda dahi bundan taviz vermeyişinden³⁸⁴ anlamaktayız. Kur'ân, namazdan yüzden fazla yerde salât, duâ, zıkr, tesbîh, inâbe vb. kelimeleriyle bahseder.³⁸⁵ Namazı ifade eden en önemli kelime ise “salât”tır. Sözlük anlamı “duâ etmek” olan³⁸⁶ salât kelimesi bir kavram olarak, kendine has rükünleriyle formüle edilmiş olan namaz ibâdetini anlatır.³⁸⁷

İbadetlere baktığımızda, Allah-insan ilişkisinde, aşağıdan yukarıya doğru sözsüz iletişim fonksiyonunu en iyi yansıtan, namazdır. Bu gerçek Kur'an'da; “..Beni anmak için namaz kıl”³⁸⁸ şeklinde beyan edilerek, namazın hikmetinin ve gayesinin Allah’ı anmak, hatırlamak, onunla her daim beraber olmak olduğu belirtilmektedir. İletişimin en temel unsuru olan karşılıklı etkileşim, Kur'an'da; “Öyle ise beni (taat ve ibadetle) anın ki, ben de sizi anayım.”³⁸⁹ şeklinde ifadesini bulmaktadır. Nitekim büyük mutasavvıf Ebû Talib el-Mekki'ye (öl. 386/996) göre, namaza, kul ile Allah arasında kurulan bir diyalog, kulun Rabbi ile vuslatını devam ettirebilmesi için lütfettiği bir randevu olması yönüyle vuslat (kavuşma, mülaki olma) anlamında salât denilmiştir.³⁹⁰

Namazda sözlü unsurların içerisinde Kur'an okumak, şehâdet ve Peygamber’e salavat getirmek bulunmasına rağmen, namaz insanın Allah ile sözsüz iletişim şeklidir.

³⁸² Akseki, **İslam Dini**, s.16.

³⁸³ Salât kelimesinin geçtiği âyetlerin dökümü için bk. M. Fuâd Abdülbâki, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 413-414.

³⁸⁴ bkz. Nisa, 4/102.

³⁸⁵ Muhammed Hamidullah, **İnitiation â l'Islam**, Ankara, 1974, s.61.

³⁸⁶ Isfahani, **Müfredat**, s.491; İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.14, s.464.

³⁸⁷ Zekeriya Pak, **Kur'ân'da Kulluk** (Basılmamış doktora tezi), s.202-203.

³⁸⁸ Tâhâ, 20/14.

³⁸⁹ Bakara, 2/52.

³⁹⁰ Ebû Talib Muhammed b. Ali el-Mekki, **Kûtu'l-Kulûb**, c. II, Matbaatu Mustafa, Mısır 1961, s.204.

Çünkü namazda kullanılan sözlü unsurlar ayinin bir parçasını teşkil eden sözlerdir. Ancak bu sözlü unsurlar, gelişigüzel sözler değildir. Sözler kadar önemli olan ibadet kalıpları ise, insanın Allah'ın huzurunda duyduğu derin huşûnun beden diliyle ifadesidir.³⁹¹

Namaz kılarken yapılan bedensel hareketler, İnsan-Allah iletişiminde beden dilinin kullanıldığının göstergesidir. Namazda yönelme, ayağa kalkma, rükûya eğilme, secdeye kapanma; Allah ile iletişimde beden dilinin kullanıldığının açıkça ortaya koymaktadır. Kâbe sembolizmi ile namaz ilişkisi ilk bakışta namazdaki yönelme davranışı ile sınırlıymış gibi algılanır. Ancak gerek namaz ibadetinde gerekse hac ibadetinde Kâbe merkezli bütün bedensel vaziyet alışlar Allah'a beden diliyle yönelmeyi, O'nunla iletişim kurmayı amaçlar.³⁹²

Kur'an, namazda yüzün dosdoğru Kâbe'ye çevrilmesini, bedenın tamamen yönelmesini öngörür. Kur'an'da, yüz kelimesiyle kastedilen, insanın bütün bedenidir. Yönelmenin yüzle ilişkilendirilmesi, yüzün yönelme eylemine dayanak ve ölçü olmasından dolayıdır.³⁹³

Bireyler arasındaki iletişimde de bedenın üst yarısının ve ayakuclarının dönük olduğu yön, kişinin zihinsel ve duygusal enerjisinin çevrili olduğu yöndür.³⁹⁴ Kişi namazda kibleye yönelmekle bütün ilgisini, duygusal ve zihinsel enerjisi ile Allah'a çevirdiğini gösterir. Allah'ın aşkınlığını sembolize eden Kâbe'ye yönelerek beden diliyle metafizik iletişim kurmaya çalışır.

Kısacası namaz, Allah-insan ilişkisinin zirveye çıktığı bir ibadet çeşididir. Kul günde beş vakit bu ibadetle Allah'ın huzuruna çıkmaktadır. Dolayısıyla Namaz, Allah-insan ilişkisini sürekli taze tutması açısından son derece önemli bir yere sahiptir.

³⁹¹ Ebû Abdülaziz Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim Dihlevi, **Hüccetullahi'l- Bâliğa**, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1994, c. I, s.268

³⁹² Süleyman Gümrükçüoğlu, **Kur'an'da Allah Ve İnsan Arasındaki İletişim Kodları**, s.857.

³⁹³ Râzi, **Mefatihü'l-Gayb**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985, c. II, s.123.

³⁹⁴ Zuhul Baltaş ve Acar Baltaş, **Bedenin Dili**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1998, s.120.

1.4.3.2. Zekât

Etimolojik olarak (Z.K.Y ve Z.K.V) kökünden türeyen zekât kelimesi, sözlükte; artmak, çoğalmak, bereket, temiz olmak, iyi, düzgün, uygun ve verimli olmak gibi anlamlara gelmektedir.³⁹⁵ Zekât, Arapça bir terim olup sözlükte; çoğalmak, büyümek, temizlemek ve bereketlenmek anlamlarını ifade eder. Zekât, Müslümanların mallarını çoğaltıp bereketlendirdiği için bu adı almıştır. Asıl manası ise; belli bir malın, belli bir kısmını belli yerlere vermektir.³⁹⁶ Lügat itibarı ile artma, bereket, temizlik, malı koruma, Allah'a şükür, iyi hal... gibi genel olarak bütünüyle bereket ifade eden anlamlara gelen zekât, dinî terminolojide ise, belirli hak sahiplerine verilmek üzere malın, Allah'ın tayin ettiği muayyen kısmı, veya bu kısmı çıkarıp verme işleminin kendisi demektir. Kur'an'da zekat diye isimlendiği gibi, sadaka diye de isimlenir. Sadaka oluşu, imanda sadakatin ve ahiret hayatını tasdikini ifadesi olduğundandır.³⁹⁷

İslam dininin temel ibadetlerinden biri olan zekât; namaz, oruç ve hac gibi peygamberler silsilesinden gelen köklü bir ibadettir. İslam dininde muhtaçlara yapılması istenen mali yardımın asgari sınırı olan zekâtın, miktar ve mahiyeti belirlenmeksizin önceki semavi dinlerde de bulunan bir ibadet olduğunu Kur'an-ı Kerim bize bildirmektedir. Ancak İslam'daki zekât, önceki semavi dinlerdeki zekâttan farklı bir ibadettir. Çünkü Kur'an'da daha önceki ümmetlere emrolunduğu haber verilen zekât, fakir ve muhtaçlara karşı cömertçe infak ve ihsanda bulunmak anlamındadır. İslam'daki zekât ise, İslam'ın şartlarından ya da dinin farz ibadetlerinden biri olup miktarı belirlenmiştir.³⁹⁸

Zekât; Kelime-i Şehadet ile mü'min ve müslüman olup, Allah'ın birliğini kalben tasdik ve diliyle ikrar ederek, O'na kulluğunu ve emirlerine itaatı kabul eden mü'minin, sözünde ve özünde doğruluğunu fiilen göstereceği bir ibadettir. Allah Teâlâ mü'minlere önce bedenlen ve ruhen iştirak edip yaşayarak Allah'a teslimiyet, itaat, bağlılık ve tazim duygularını yöneltecekleri ve bu sayede Rableri ile sık sık diyalog

³⁹⁵ ez-Zemahşeri, Mahmud b.Ömer, **Esasü'l-Belağa**, Daru Sadır, Beyrut 1992, s.273, İbn Manzur, **Lisanü'l Arab**, 1968, c.XIV, s.358-359.

³⁹⁶ Faysal Mevlevî, **Fıkhü'l-İbadât**, Beyrut, s.141.

³⁹⁷ Beşer, Faruk, **İslâm'da Sosyal Güvenlik**, , Ankara, 1987, s. 101.

³⁹⁸ Bkz. el-Bakara 2/83; el-Mâide, 5/12; el-Enbiyâ, 21/73; Meryem, 19/56; el-Beyyine, 98/4-5.

kurabilecekleri ve nisbeten nefse fazla ağır gelmeyecek bir ibadet olarak namazı ve sonra orucu emretmiştir. Daha sonra Allah Teâla bu bağlılık ve teslimiyeti, sosyal bir bağlılığı da içine alıp maldan fedakârlığı gerektiren bir emirle denemek ve pekiştirmek üzere mü'minlere mali bir ibadet olarak zekâtı teklif etmiştir.³⁹⁹ Nitekim iman ettiklerini söyledikleri halde, imanı henüz kalplerine sindirememiş olan bazı bedevi Arapların⁴⁰⁰ mallarının bir kısmını Allah rızası için ellerinden çıkarabilecek kadar Allah'a bağlanıp teslim olmadıkları, Hz. Peygamberin vefatını fırsat bilip zekâtı ödemek istemeyişleriyle ortaya çıkmıştır.⁴⁰¹

İslam'ın diğer ibadetlerinde olduğu gibi zekât da sadece dünya veya sadece ahirete ait gayelere yönelik bir ibadet değildir. O dünyevi ve uhrevi hedefleri bir arada bulunduran bir ibadet oluşu itibarıyla kulu Rabbine yaklaştıran, onun rıza ve hoşnutluğuna ulaştıran, karşılığında uhrevi mutluluk ve sevap beklenen, bunlarla birlikte fert ve toplum hayatında ruhi, ahlaki, sosyal, ekonomik konularda pratik faydalara vesile olan bir ibadettir. Zira zekât bir ibadet olarak, kul ile Allah arasında kurulan bir bağ, bir diyalogtur; kulun Rabbine yönelişi, O'na itaat ve bağlılığını, sevgi, saygı, şükran ve ta'zim duygularını ifade edişidir.⁴⁰²

Zekât veren birey, Allah'ın hesap gününün sahibi olduğu bilincini taşır; böylece kendini Allah hesaba çekmeden önce hesaba çeker. Bireyin kendisini hesaba çekişi kötü eğilim ve davranışlarını tespit ederek kendisini daima takip eden canlı bir ilahî şuur bilinci nedeniyle olumlu eğilim ve davranışlara yönelmesini sağlar. “Ey inananlar, bizim size rızık olarak verdiğimizden infak edin.”⁴⁰³ Bu ve benzeri ayetlerin üslûbu ayrıca önemli bir noktaya daha işaret ederler ki, o da verenin aslında kendinin olan bir şeyden değil de Allah'ın malından verdiği, dolayısıyla minnet hakkına sahip olmadığı gerçeğidir.⁴⁰⁴ Vicdanlı kişi denildiğinde başkalarının halini anlayabilen, kendisini onların yerine koyarak empati yoluyla, hem kendisine hem de diğer insanlara

³⁹⁹ A.Hamdi Akseki, **Dini Dersler**, II. Evkf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1341, s.51- 52.

⁴⁰⁰ Hucurât, 49/14.

⁴⁰¹ Hüseyin Certel, **Psiko-Sosyal Açından Zekât**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı:13, Erzurum 1997 s. 347.

⁴⁰² Certel, **Psiko-Sosyal Açından Zekât**, s.348.

⁴⁰³ Bakara, 2/254.

⁴⁰⁴ Faruk Beşer, **İslâm'da Sosyal Güvenlik**, s.45; Ebu'l-Hasen Ali Hasenî, **Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun**, çev. İsmet Ersöz, İslamî Neşr., Konya, s.123.

sevgi ve merhametle, şefkatle bakabilen şahsiyet kastedilmektedir.⁴⁰⁵ Bu bağlamda zekât ibadeti bireyin kendisini önce Allah’a sonra da insanlara karşı sorumlu hissetmeye motive ederek kişinin insanlık ailesine karşı ahlâkî bir tutum ve vicdan muhasebesi geliştirmesine katkıda bulunmada etkilidir.⁴⁰⁶

Zekât, aynı zamanda kalbin katılaşması denen şefkat ve merhametten uzaklaşmayı önleyen, kişiyi Allah rızasını kazanmaya doğru yöneltilip onda merhamet hislerini harekete geçirerek hayır ve yardımda bulunmaya sevkeden bir ibadettir. Aynı zamanda zekât, mülkün gerçek sahibi olup onu dilediğine veren Allah’a⁴⁰⁷ bir nevi şükürdür.⁴⁰⁸

1.4.3.3. Oruç

"Oruç" aslında Farsça bir kelime olup, sözlükte “tutmak, susmak, hareketsiz kalmak” manasına gelen Savm (ç. Sıyam) kelimesidir. Hukuk deyimi olarak oruç, “İmsaktan iftara kadar başka bir deyişle fecr-i sadığın doğuşundan güneş batana kadar kişinin kendini yemekten, içmekten ve cinsî birleşme yapmaktan alıkoyması” demektir.⁴⁰⁹

Oruç tutmak her yönü ile Allah’ a engelsiz bir hicret ve yolculuk yapmaktır. Oruç, Allah ile sürekli bağ kurma, bir yenilenme, sadakati ispat ve şükür artırma, vesveselere karşı kendini koruma ve mevcut kusurlardan arınma, nefsin baskılarından bir kurtuluş vasıtasıdır.⁴¹⁰

Oruç, Allah ile kul arasında bir ibadettir. Oruç ibadetinin Allah’ın razı olacağı umulan şekilde yerine getirilmesi, güçlü bir imanın, ihlasın, samimiyetin ve Allah korkusunun göstergesidir. Oruçla insan kötülüklerden uzak durarak nefsini terbiye eder, imanı olgunlaşarak Allah korkusu daha da güçlenir, ahlâkî zaman içinde güzelleşir. Kur’ân-ı Kerim’de “ *Ey iman sahipleri! Oruç, sizden öncekilerin üzerine*

⁴⁰⁵ Veysel, Uysal, , **Psiko-Sosyal Açıdan Oruç**, TDV. Yay., Ankara, 1994, s.157.

⁴⁰⁶ Mürüvvet Tezekici, **İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlâkî Boyutu**, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2007, s.43.

⁴⁰⁷ Ali-İmrân, 3/26.

⁴⁰⁸ Certel, **Psiko-Sosyal Açıdan Zekât**, s.50

⁴⁰⁹ Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâ’î fi Tertîbi’s-Şerâî**, c.II, s.75. Ayrıca bkz. Mevlevî, **Fıkhu’l-İbadât**, s.117.

⁴¹⁰ Tezekici, **İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlâkî Boyutu**, s.51.

yazıldığı gibi sizin de üzerinize yazıldı. Umulur ki sakınırsınız."⁴¹¹ buyrulmaktadır. Zira nefsinin terbiye etmiş, elindeki nimetlerin Allah'a ait olduğunu ve acizliğini fark etmiş bir kişinin hayatında elbette bir takım değişiklikler olur. Allah'ın nimetleri olmadan yaşamamanın imkânsız olduğunu, açlığı yaşamak suretiyle tecrübe etmiş olur. Böyle bir insanın dünya görüşü de olaylar karşısındaki tepki ve yorumları da farklılaşır.⁴¹²

Genel olarak bütün ibadetler, insanı beden ve ruhen temizlemek ve sağlıklı kılmak içindir. Nitekim oruç da böyledir. O, insanı hem beden ve ruhen temizler. Bunun yanında insanın beden ve ruh sağlığını da sağlar. Zira oruçla insan, bedenini dinlendirir, diyetine geçer.⁴¹³

Oruç hem birey, hem de toplum hayatında önemli fonksiyonlar icrâ eder. Kalp, ruh ve akıl gibi temel duygular, şefkat, merhamet, yardım, nezâket ve nezahet gibi ahlâkî hasletler, oruç ile tekâmül eder. Oruç tutan başkasının hâlini anlar, empati yapar. Başkasını sever, acır, ona yardım ve merhamet eder. İslâm Dini, kadın-erkek ilişkilerini her iki cinsin de değerini yükselterek, namus, ahlâk, iffet, hayâ açısından değerlendirip aile hayatına çok büyük önem vermiş, sarsılmasını istememiş ve zinayı en büyük suçlardan saymıştır. Zinaya giden her türlü yolu yasaklamış, oruçla da insanı, kadın-erkek ilişkilerinde aşırılığı önleyecek, cinsel duygularını bastırabilecek seviyeye yükseltmiştir.⁴¹⁴

"Oruç bir de insan üzerinde uhrevî bir fonksiyon icra eder. Orucun, insanı gündüzleri, yemekten, içmekten, cinsî münasebetten alıkoyması, açlık ve susuzluk duygusu, ona ahiret azabını hatırlatır. Bunun akabinde de insan ahireti, bu dünyada yaşarcasına bir hayat sürdürür."⁴¹⁵

Oruç, ruha kemal yollarını açan, sadece Allah için, O'nun rızasını kazanma niyetiyle yapılacak fedakârlıkları sembolleştiren bir ibadettir. Oruç, hayatın yalnız

⁴¹¹ Bakara, 2/183.

⁴¹² Tezekici, *İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlâki Boyutu*, s.50-51.

⁴¹³ Tezekici, *İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlâki Boyutu*, s.52.

⁴¹⁴ Tezekici, *İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlâki Boyutu*, s.52.

⁴¹⁵ Bayraktar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, s.62.

yeme-içme, egoist duygu ve şehvî arzuları tatmin etme felsefesine dayanmadığını öğreten bir ibadettir. Oruç ibadeti, ahlâkî bilinç düzeyini artırma, insanı kötülüklerden alıkoyma, insanları birbirlerine ve Allah’a karşı sorumluluk bilinci içerisinde davranmaya yöneltir. Bu da Allah insan ilişkisini daha da sağlamlaştırır.⁴¹⁶

1.4.3.4.Hac

Hac kelimesi İbrânîce’de hag şeklindedir: "bayram" anlamına gelen bu kelime⁴¹⁷ sözlükte hem (Rabbe) yönelmek (ziyaret etmek ve seyahat etmek), hem de bir şeye (hac konusuna göre, benliğimize) hâkim olmak için gayret sarf etmek gibi manalara gelir.⁴¹⁸ Fıkhî ıstılahta ise hac, “Özel zamanda hac işlemlerini gerekli yerlerde özel bir şekilde yapmak” olarak tanımlanır. Hacca giden Müslüman’a el-Hacc, çoğuluna ise Huccac adı verilir. Bu ibadeti yerine getirenlere Türkçe’de “hacı”⁴¹⁹ denir.

Hac, İslam’ın beş temel esasından biridir. “Hac kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de yedi ayette, on bir defa geçmektedir. Bu ayetlerde, dokuz kez ‘hacc’ şeklinde isim olarak, bir yerde ‘hiccü’l-beyt’ şeklinde isim tamlaması olarak, bir yerde de ‘hacce’ şeklinde fiil-i mâzî kalıbıyla geçmektedir.”⁴²⁰ Hac, dince zengin sayılan her Müslüman’ın yerine getirmesi gereken bir farzdır. Hicretin 9. yılında farz kılınmıştır. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulmuştur: "Gitmeye gücü yetenlerin Kâbe’yi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır "⁴²¹

İslam dininin emrettiği ibadetler, bireyleri birçok yönden eğitmekte ve Allah'a yaklaştırmaktadır. Hiç şüphesiz, bu ibadetlerden birisi de hac ibadettir. Her insan, yaratılışının bir gereği olarak diğer insanlarla birlikte yaşama yönünde eğilim gösterir. Sevgi, ilgi, yakınlık ve toplumsal nitelikli duygular bu eğilime eşlik ederler. Söz

⁴¹⁶ Tezekici, **İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlâki Boyutu**, s.53.

⁴¹⁷ Axis **2000 Büyük Ansiklopedi**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, V, s.317.

⁴¹⁸ Ö. Faruk Harman, “Hac”, **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, c.14, 1996, s.382.

⁴¹⁹ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.1, s.569.

⁴²⁰ Abdülbâkî, M. Fuâd, **Mucemu'l-Müfrehes**, s.193-194; bkz. 2: Bakara: 158, 189, 196, 197; 3. Âl-i İmrân: 97; 9.Tevbe: 3; 22 Hac: 27.

⁴²¹ Âl-i İmrân, 3/97.

konusu duyguların açığa çıkması ancak bir gurup içerisinde gerçekleşir.⁴²² Hac ibadetinde başka hiçbir yerde olmayacak kadar kalabalık ve birlikte hareket etme ve bu esnada aynı duyguları paylaşma eğilimi söz konusudur. Hac ibadeti, bir yandan toplumsal ilgi eğiliminin doyurulmasına pratik çözüm sunarken, öte yandan bu eğilimin hangi değer ölçülerine göre şekilleneceğine dair ipuçları verir. Hac sayesinde her türlü bireysel ve toplumsal yalnızlıklar sona erer, yabancılaşma ve uzaklaşmanın yerini tanışma ve yakınlaşma alır. Aşırı ferdileşmenin sonucu olarak insan, kendisini kalabalık bir kitle içerisinde yapayalnız hisseder ve bunun sonucunda da huzursuzluklar başlar. İşte hac, bu huzursuzlukları dengelerken insana toplum içinde yaşayabilme yeteneğine sahip olduğunu hatırlatır.⁴²³

Hac ibadeti aracılığı ile kişinin toplumsal ilgi, temel güven, saldırganlık⁴²⁴ eğilimleri ve cinsel güdüsüne müdahale edilerek, bunların ilâhî otorite tarafından buyrulan değer yargılarına göre karşılanması gerektiğine işaret etmektedir. Hac sırasında güdü ve eğilimlere Allah tarafından yapılan müdahaleyi ve sınırlamayı kabul eden mümin, daha sonraki hayatında da bu güdü ve eğilimler hakkında dinin koymuş olduğu değer ölçülerine daha rahat uymaktadır. Hac ibadetinde sembolik nesneler karşısında yine sembolik eylemleri yerine getirme söz konusudur. Hac belli bir zamana bağlı, toplu olarak yapılan düzenli hareketler bütünüdür. Genel olarak insanın Allah'a doğru seferidir. Âdemoğullarının yaratılış felsefesinin sembolik bir göstergesidir. Bu, felsefenin muhtevasının, somuta dökülmesidir. Tek kelimeyle hac, bir yaratılış tiyatrosudur'.⁴²⁵

Hac ibadeti, insanın kalbini Allah aşkıyla dolduran psikolojik bir eğitimidir. Çünkü hac, insanın hem malı hem de bedeniyle ifa ettiği bir ibadet şekli olup, tümüyle Allah'a teslimiyetin ifadesi, bireysel planda da nefsi bir eğitimidir.⁴²⁶

İnsanda bulunan duygular, düşünceler, tasavvurlar ve heyecanlar dışarıda gözlemlenen bir takım davranışlarla fark edilir. İbadetler de, manevî olan dinî his ve

⁴²² Abdurrahman Kasapoğlu, **Kuran'da İbadet Psikolojisi**, İzci Yayınları, Darendede 1997, s.114.

⁴²³ Erenşah Yalçinkaya, **Hac Psikolojisi**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011,1s.42.

⁴²⁴ Doğan Cüleoğlu, **İnsan ve Davranışı**, (7. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s.31.

⁴²⁵ Ali Şeriatî, **Hacc**, Şura Yayınları, İstanbul, 1991, s.51.

⁴²⁶ Tezekici, **İslam'daki Temel İbadetlerin Ahlâki Boyutu**, s.68.

heyecanların maddî şekillenmeleri olarak ifade edilebilir. Hac da dinî duygu ve heyecanın doruğa ulaştığı bir ibadettir. Hac ibadetinde insanlar bir ufuktan diğerine akan beyazlar içinde yok olur, adeta ölmeden önce ölümü ve ahiret hayatını tadarlar. İhram süresince toplumsal barışı ve bütünlüğü zedeleyici, bencilliği uyandırıcı, geride bırakılan geçici haz ve menfaatleri hatırlatıcı mahiyetteki her türlü eşya ve fiiller yasaklanmıştır. Arafat vakfesi, insanın dünyaya ayak basışını ve kıyamette Allah'ın huzurunda bekleyişini hatırlatır. Hac ibadeti, ruhun Allah'a yükselişini temsil ettiğinden, Kâbe hedef değil, belki sonsuzluğa ve bu manevî atmosfere geçişin başlangıcıdır. Kâbe etrafında dönerek gerçekleştirilen tavaf, kâinatın ve yaratılışın özeti, teslimiyetin ve ilahî kadere boyun eğişin sembolü sayılır.⁴²⁷

İnsan, parçalanmış yaşamında, küçük dünyasında asla bulamayacağı, hissedemeyeceği şeyi, sonsuzluğu hisseder. Hayatta, felsefe ve düşüncenin sadece kavramı mevcuttur. Fakat Kâbe'de bu hissedilmekte, sonsuzluğa bir mana katılmaktadır.⁴²⁸ Dönüşlerin yedi olması tesadüf değildir. Çünkü yedi sayısı sonsuzluk ve sürekliliği ifade etmektedir. Kavramların mana kazandığı ve adeta ana vatana kavuşturulmasıyla kişiye bir yol haritası çizilmektedir. Her şeyin, bir başka şey tarafından belli bir düzen içinde döndüğü, insanın da bu kozmik düzenin bir parçasını teşkil ettiği şuuru, kâinatın yaratılışı üzerine teslimiyet ve ilâhî kudrete boyun eğişinin derinliğini sembolize etmektedir. Evrende var olan her şeyin özünde hareketli olduğunun, tavaftan daha güzel ifadesi olamaz. Atom altı parçacıklardan atoma, atomdan gezegene, gezegenden yıldızla, yıldızdan galaksiye, galaksiden galaksiler çiftliğine, elhasıl mikrodan makroya her şey tavaf halindedir.⁴²⁹

İnsanların yolunu kaybetmemesi için konulan bu işaret taşı,⁴³⁰ ilâhî yolculuğun başlangıcı mahiyetindedir. Mümin, yeryüzünde Allah'ın elini sembolize eden Haceru'lesved üzerine elini koyarak, her dönüşün başlangıcında Allah'a olan bağlılığını akit ve yeminini tekrarlar. İnsanlar için kurulan bu ilk mabet,⁴³¹ O'nunla

⁴²⁷ Yalçınkaya, **Hac Psikolojisi**, s.45.

⁴²⁸ Şeriati, **Hacc**, s.49.

⁴²⁹ Mustafa İslamoğlu, **Hac Risalesi**, (10. Baskı), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.103.

⁴³⁰ Şeriati, **Hacc**, s.49.

⁴³¹ Al-i İmrân, 3/96.

akitleşme ve yeni bir başlangıca girmek, ruh ve bedenle adeta yeniden dirilmesi, huzur içinde ilâhî sonsuzlukla buluşma, insanı tekrar aslına kavuşturmadır.⁴³²

Kısacası hac, her şeyden önce bireyin kendisini yoktan vareden sonsuz güç ve kudret sahibi olan Allah'a yönelmesi ve onunla iletişim halinde olmasıdır. Bu anlamda hac, bireyi Allah'a sonra da insanlara karşı sorumlu hissetmeye motive ederek kişinin insanlık ailesine karşı ahlâkî bir tutum ve vicdan muhasebesi geliştirmesine katkıda bulunur.⁴³³

1.4.3.5. Salih Amel

“Salih amel” kavramı, “salih” ve “amel” kelimelerinin oluşturduğu bir tamlamadan ibarettir. Bu tamlamanın sıfatı olan “salih”, iyi ve yararlı olmak manasındaki “sa-la-ha” fiil kökünden ism-i fâil olup sözlükte; iyi olan, doğru yolda bulunan, fâsid olmayan, görevlerini yerine getiren anlamlarına gelir. Aynı kökten gelen “sulh” doğruluk, uygunluk, barış, fesadın sona ermesi, “ıslâh” düzeltmek, fesadı ortadan kaldırmak, iki kişi arasındaki düşmanlığı gidermek, “maslahat” sulhun, sağlam, iyi ve faydalı olmanın getirdiği menfaattir.⁴³⁴

“Amel” kelimesi, sözlükte iş, davranış, hareket, çaba;⁴³⁵ bir kasıt ve niyete bağlı olarak yapılan fiil,⁴³⁶ kişinin dünyaya yansıyan söz ve davranışları, eylemleridir.⁴³⁷ Bu iki kelimenin bir araya gelmesiyle meydana gelen “salih amel”, sözlük anlamı itibarıyla iyi, doğru, faydalı ve düzgün iş, olarak tarif edilebilir.⁴³⁸

Salih amel, tefsir kaynaklarında farklı şekillerde tanımlanmıştır. İlk dönem tefsir kaynaklarında salih amellerin en değerlisinin “namaz” olduğu yorumu yapılmıştır.⁴³⁹ İbn-i Abbas salih ameli “namaz ve oruç gibi farz ibadetler” olarak anlamıştır. Hz. Ali “vaktinde ve ta’dili erkâna uygun kılınan namaz” olarak

⁴³² Yalçınkaya, **Hac Psikolojisi**, s.46.

⁴³³ Tezekici, **İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlâki Boyutu**, s.70.

⁴³⁴ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, c.2, s.517; Cürçânî, **et- Tarîfât**, Beyrut, 2000, s.137.

⁴³⁵ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.11, s.476; Isfahani, **Müfredât**, s.489.

⁴³⁶ Hüseyin Kerim Ece, **İslâm'ın Temel Kavramları**, Beyan Yay., İstanbul, 2000, s.578.

⁴³⁷ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s.25.

⁴³⁸ Aydın Özdemir, **Yapılan Salih Amellerin Ölü İçin Sevap Değeri**, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008, s.1.

⁴³⁹ Abdullah İbn-i Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Mısır, 1376, 8.Bölüm, s.116.

tanımlamıştır. Katâde ise salih amelin anlamını genişleterek “hayır işlemek” olarak tarif etmiştir.⁴⁴⁰

Salih amel, Kuran’da Allah’ın insandan beklediği ve yapılmasından hoşnut olduğu, ibadet ve ahlaka ilişkin bütün güzel işleri kapsayan⁴⁴¹ davranışların genel ismidir. Salih amel; din, akıl ve vicdanın emrettiklerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmak demektir.⁴⁴²

Salih amel, Allah katında razı olunan amellerdir. Bunun için de amelin İslam şeriatına uygun olması ve Allah rızasını kazanmak maksadıyla yapılması gereklidir. Bunun dışındaki ameller, Allah’ın razı olduğu amellerden olmayıp herhangi bir ecir ve sevâbı da bulunmaz. İbn Kesir’e göre, insanı Allah’a yöneltten her şey salih ameldir. İbadet, ziraat, san’at, mimarî v.s. her türlü bilgi ve evrenin hazinelerini keşfetme yolları bu tanımın içine girer. Ancak yapılan işlerin salih amel olabilmesi için Allah’ın yasasında belirtilen şartları taşıması gerekir. Bu şartlar insanın gerek ferdî gerekse sosyal bütün hayatını kapsamış olup gâyesi, yeryüzünde tüm insanların sevgi ve kardeşlik esasları dâhilinde, ezelf hak ve adaletin ışığında, Allah’ın geniş rızkindan faydalanarak doğru, temiz, düzenli ve erdemli bir hayat kurmaktır.⁴⁴³

Salt ibadet vasfı taşısın veya taşımasının bütün hayır, iyilik ve ma’ruf türlerini içeren, genel bir ifadedir sâlih amel. Tek olan Allah’a ibadet, kendini O’na teslim edip O’nun dışındakileri (mâsivâ) bir tarafa atmak, Allah yolunda cihad, zulüm ve zalimle mücadele, canı ve malı bu yolda feda etmek, hak ve adalete sarılmak, insafli olmak, güvenilir olmak sâlih ameldir. İyilik ve takvada yardımlaşma, toplumun ilgilendiren işleri yapmak yine sâlih ameldir. Helal yoldan kazanmak, kişinin ailesine, çocuklarına ve yakınlarına yönelik görevlerini yerine getirmesi de salih ameldir.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ H. Mehmet Soysaldı, “**Asr Suresi Tefsiri Üzerine**”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, sayı: 2, s.8-9.

⁴⁴¹ Süleyman Ateş, **Kuran Ansiklopedisi**, Kuram Yayınları, İstanbul, c.18, s.349.

⁴⁴² Heyet, (haz. Hayrettin Karaman, vd.), **Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, DİB Yay., I-V Ankara, 2003, c.V, s.683.

⁴⁴³ İbn Kesir, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, (Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri)**, c.IV, s. 8647.

⁴⁴⁴ Derveze, M. İzzet, **et-Tefsîru’l-Hadîs (Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri)**, I-VII, (trc. Şaban Karataş, vd.), Ekin Yay., İstanbul, 1988, c.I, s. 177.

Allah insana yakındır. İnsanın da Allah'a yakınlığı sâlih amellerle gerçekleşir.⁴⁴⁵ İnsan Allah ilişkisinde ortaya çıkan sâlih ameller ta'zim yönüyle ibadet, nimetlere karşılık teşekkür boyutuyla şükür, Allah'ın emrine uyma anlamında itaat, Allah'ı anmak şeklinde ise zikir olarak tezahür eder.⁴⁴⁶

Allah-insan ilişkisi diğer bütün ilişkilerin merkezinde bulunur. Allah açısından değerlendirildiğinde inanan bir insanın olumlu bütün eylemleri ibadettir. Allah açısından insan dışında hayatı ibadet olmayan hiçbir varlık yoktur.⁴⁴⁷ "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"⁴⁴⁸ ayeti ile vurgulanmak istenen de budur. İnsanlar açısından bakınca da Allah'ın "insanları ve cinleri iyilik etsinler diye yarattığı" rahatlıkla söylenebilir.⁴⁴⁹

Allah-insan ilişkisi her yönüyle diğer ilişkilere öğretici ve yol göstericidir. Bu ilişkisinin olumlu etkileri, insanın diğer insanlar, varlık ve canlılarla ilişkisine öğretici, besleyici ve destekleyici olarak yansımaları beklenir. Bu ilişkideki başarı, diğer ilişkilerin daha başarılı ilişkiler olmasını sağlar. Allah'ın fiilleri sıfat ve özellikleri inanan insanlar için değer kaynağıdır ve öğreticidir. Allah her zaman ve kesinlikle adalet ve doğruluk üzeredir. Allah, hiç kimseye zulmetmez. İnsanlar Kuran'ın tümünde insan ilişkilerinde, ne kendisine, ne de başkalarına haksızlık yapmaması hakkında uyarılmaktadır. O halde insanlar da başkalarına hiçbir zaman haksızlık etmemelidir. Allah Rahmandır, Rahimdir. Kur'anda müminlerin birbirlerine merhametli oldukları⁴⁵⁰ dile getirilir. Bu nedenle mü'min; Allah'tan istediği, beklediği rahmeti kullardan esirgemez. Merhamet müminlerin en önemli özelliklerinden biri olur. Allah'tan beklediği affı, Allah'ın kullarından esirgemez.⁴⁵¹

İnsanın bütün ilişkileri temelde Allah merkezlidir. Birincil ilişki olarak insan Allah ilişkisi diğer ilişkileri kapsar. Sağlıklı bir gelişme gösteren insan-Allah ilişkisi

⁴⁴⁵ İsa, Yüceer, **Kelam Fırkalarında Yöntem**, Tablet Yayınları, Konya, 2007.

⁴⁴⁶ Ömer Demir, **Dini Kavramlar Ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği**, Doktora Tezi, Ankara, 2013. s.113.

⁴⁴⁷ Bkz. Ra'd, 13/15. "Göklerde ve yerde kim varsa, hattâ sabah akşam onların gölgeleri de ister istemez Allah'a secde eder."

⁴⁴⁸ Zâriyat, 51/56.

⁴⁴⁹ Demir, **Dini Kavramlar Ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği**, s.112.

⁴⁵⁰ Fetih, 48/29.

⁴⁵¹ Demir, **Dini Kavramlar Ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği**, s.112.

diğer ilişkileri de olumlu yönde etkiler. İnanan insan için uygun ortamlar oluşturur. İnsanı güzel davranışlara taşır.⁴⁵²

1.4.3.6. Dua

Allâh-insan ilişkisinin bir yönü de dua-icabet ilişkisidir. Kul, dua ile rabbine yakarır, manen onun katına yükselir. Onun rahmeti ile irtibat kurar. Belki de bu irtibat, imandan ve ibadetten sonra en yüksek seviyeye ulaşır.⁴⁵³

Allah ile insan arasındaki iletişimi sağlayan unsurlardan birisi de duadır. د ع kök harflerinden türeyen dua kelimesi "çağırarak, seslenmek, yalvarıpyakarmak, sığınmak, ilgi kurmak" gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten türeyen ‘dava’ ve ‘davet’ gibi ‘dua’ da "talep ve niyazda bulunmak" anlamında olup, mastar kalıbında bir isimdir.⁴⁵⁴

İslâm literatüründe dua; kulun Allah'ın yüceliği karşısında aczini itiraf etmesini, sevgi ve ta'zim duyguları içinde lütuf ve yardım dilemesini ifade eder.⁴⁵⁵

Duâ, kulun Rabbı Allâh'tan meded umması ve yardım dilemesidir.⁴⁵⁶

Dua; kulun Allah'tan bir şey dilemesi, Allah'ı istemesi, Allah'ı yardıma çağırması, anması demektir.⁴⁵⁷

Duâ, Allâh Teâlâ'ya ta'zimle birlikte istekte bulunmaktır.⁴⁵⁸

Duâ, kulun bütün benliğiyle Allâh Teâlâ'ya yönelerek, O'ndan istek ve dilekte bulunması ve bu maksatla yerine getirilen ibadet şekilleridir.⁴⁵⁹

⁴⁵² Demir, **Dini Kavramlar Ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği**, s.112-113.

⁴⁵³ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul İlişkisi**, s.255.

⁴⁵⁴ Isfahani, **Müfredat**, s.169-170.

⁴⁵⁵ İbn-i Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.2, s.1385.

⁴⁵⁶ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.1, s. 662.

⁴⁵⁷ Parladır, Selahattin, "Dua" md., **DİA**, TDV Yay., İstanbul, 1999, c.9, s.531.

⁴⁵⁸ Isfahani, **Müfredat**, s.315.

⁴⁵⁹ Osman Cilacı, "Dua", **DİA**, c.IX, s.529.

Duâ ve ibâdet, insan ile Allâh arasında iman bağı ile kurulan ilişkiyi tanımlayan ve dışa yansıtan uygulamalar bütünüdür.⁴⁶⁰

Muhammed İkbal: “Dua, ister ferdi ister içtimai olsun, kâinatın dehşet verici sessizliği içinde insanoğlunun kendisine bir cevap bulmak için hissettiği derin hasret ve iştiağın ifadesidir”⁴⁶¹ der.

Bütün bu tanımlamalardan çıkan ortak nokta kulun duâ halinde Allah ile ilişki konumunda olmasıdır.⁴⁶² Din duygusu ekseriya dua ile ifade olunur. Dua, din duygusu gibi tamamen ruhi bir hadisedir. Hâlbuki ruhi âlem, tekniğimizin varamadığı, nüfuz edemediği bir yerdedir. Dua ruhun iç âleme doğru bir gerilimine benzemektedir. Duayı ruhun Allah’a yükselişi şeklinde de tarif etmek mümkündür. Hakikaten dua, insanın görünmez bir varlıkla, mevcudatın yaratıcısı ile fikren ve hissen münasebete geçmek için yapılan gayreti temsil eder. Ezberlenmiş, basit formüllerden uzak olan dua, şuurun Allah düşüncesi ile kendinden geçtiği mistik, esrarlı bir haldir. Basit ve sade insanlar, Allah’ı güneşin sıcaklığı ve bir çiçeğin kokusu gibi tabii olarak hissederler. İşte bunun içindir ki, dua, en yüksek ifadesini, zekânın karanlık gecesine doğru atılan bir aşk hamlesinde bulmaktadır.⁴⁶³

Duâ etmek bizzat Allâhü Teâlâ’nın bir emridir. Allah'a duâ edip, yalvarmakla ilgili pek çok âyet-i kerîme⁴⁶⁴ vardır. Resûlullah (s.a.v) de pek çok hadislerinde duanın önemine vurgu yaparak, mü'minleri dua etmeye teşvik etmiştir: “*Dua bir ibadettir.*”⁴⁶⁵ “*Dua, ibadetlerin özüdür.*”⁴⁶⁶ Sonra Rabbiniz buyurdu ki: “*Bana duâ edin duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeye tenezzül etmeyenler aşağılanarak cehenneme*

⁴⁶⁰ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.211.

⁴⁶¹ Muhammed İkbal, **İslam’da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, (terc. Sofi Huri), Kırkambar Yay., İst., 2002, s.134 .

⁴⁶² Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.255-256.

⁴⁶³ Alexis Carrel, **Dua**, Çev: M.Alper Yüçetürk, İstanbul, 1967, s.27-28.

⁴⁶⁴ Bu âyetlerden bir kısmı şunlardır: “Rabb'iniz buyurdu ki: Bana duâ edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeğe tenezzül etmeyenler, aşağılanarak cehenneme gireceklerdir. (Mü'min: 40/60) “(Rasulüm!) De ki: Duanız (ibâdetiniz) olmasa, Rabbim size ne diye değer versin.” (Furkan: 25/77) “.. Her mescidde yüzlerinizi O'na doğrultun ve dini yalnız kendisine has kılarak O'na yalvarın..” (A'râf: 7/29) “Rabb'inize yalvararak gizlice dua edin, çünkü O, haddi aşanları sevmez.” (A'râf: 7/55)

⁴⁶⁵ Tirmizî, Sünen, Deavât, 3247.

⁴⁶⁶ Tirmizî, Sünen, Deavât, 1.

gireceklerdir."⁴⁶⁷ mealindeki âyeti okudu."⁴⁶⁸ "*Allah nezdinde duadan daha değerli hiç bir şey yoktur.*"⁴⁶⁹ "Duâ, ibâdetin iliği (özü)dür."⁴⁷⁰ "Allah'ın fazl-ü ihsanından talep edin. Zira Allah Azze ve Celle, kendisinden istemeyi sever. İbâdetin de en faziletlisi, belânın kalkması ve Allâh'dan ferahlığın gelmesini beklemektir."⁴⁷¹ "Muhakkak ki Rabbiniz çok cömert bir zâttır. Kul, (duâ etmek üzere) ellerini açtığı vakit, onları boş çevirmekten haya eder."⁴⁷² "Bir kimse, duâ ettim de halâ kabul olunmadı, diyerek, duasının kabul edilmesinde acele etmediği müddetçe, duası müstecâb olur."⁴⁷³ "Allah'a, duanızın kabul edileceğine kesin inanarak dua edin. Ve şunu bilin ki, Allah, kendisinden gafil, başka bir şeyle meşgul olan bir kalbin duasına icabet etmez."⁴⁷⁴

Duada asıl hedef kulun kendi durumunu Allah'a arz etmesidir. Yani Allah ile kul arasında bir ilişkidir. Bu ise ancak iletişim ile olabilir. O halde kulun rabb'i ile iletişimini sağlayan en önemli araçlardan biri de duadır. Dua etmek için sevgi hissi ile Allah'a yönelip kalbini O'na bağlamak gerekir. Uzun veya kısa olsun, sesli veya içten olsun, dua, bilinçli bir şekilde yapılmalıdır. Şuursuz olarak okunan düsturlar, cansız, ruhsuz formüller insanın Allah'a doğru atılışını sembolleştirir. Bir iş veya hareketle dahi dua edilebilir. Vazife görme, duaya eşittir. İspat edilmiş gibidir ki, fikri ve zihni gelişmeleri eşit olanlar arasında karakter ve ahlaki değer ara sıra dua eden kimselerde bile etmeyenlere nazaran daha yüksektir.⁴⁷⁵

Dua sadece psikolojik bir rahatlama aracı değildir. O insanın yaratıcısı ile irtibata geçmesidir, onunla diyalog kurmasıdır. Dua bir ibadettir, aksiyondur, yalvarıştır, yakarıştır, hayata hazırlık için bir çabalanmadır, gerçeği idrak etmedir. Kısaca Allah ile sürekli iletişim halinde olmak demektir.⁴⁷⁶

⁴⁶⁷ Mü'min, 40/60.

⁴⁶⁸ Tirmizî, Sûre, 2/16; Ebû Dâvûd, Duâ, 23; İbn Mâce, Duâ, 1; İbn Hanbel, **Müsned**, IV, 271, 276.

⁴⁶⁹ Tirmizî, Deavât, 1; İbn Mâce, Duâ, 1; İbn Hanbel, Müsned, II, 362.

⁴⁷⁰ Tirmizî, Deavât, 1.

⁴⁷¹ Tirmizî, Deavât, 1.

⁴⁷² Tirmizî, Deavât, 1; Ebû Dâvûd, Vitir, 23; İbn Mâce, Duâ, 13.

⁴⁷³ Tirmizî, Deavât, 12.

⁴⁷⁴ Tirmizî, Deavât, 65.

⁴⁷⁵ Carrel, **Dua**, s.29-32.

⁴⁷⁶ Özkan, **Allah İnsan İlişkisi Açısından İbadet Fenomenolojisi**, s.51.

Duâ, insanın Allah'a kulluk faaliyetlerinin esas unsurudur ve İslâm literatüründe genel anlamda dua terimi, bu unsurun değişik kavramlarla anlatılan çeşitli görüşlerini de ifade eden geniş bir muhteva kazanmıştır. Dua fiiline, beraber kullanıldığı mefulleriyle bakıldığında bu kavramın dini muhtevası açıkça görülür. Buna göre dua kulun Allah'tan bir şey dilemesi, Allah'ı istemesi, Allah'ı yardıma çağırması, anması demek olur. Başka bir ifadeyle kul, içinde bulunduğu şartların tesiriyle bir şey için veya Allah için Allah'a yönelmektedir. Bu durumda dua kavramı, İslâmî dönemde yeniden teşkil edilen semantik anlam içinde dini duygu ve yönelişin birbirine komşu olan zikir, teşbih, hamd, sena, şükür, tövbe, istiğfar, istiâze vb. davranışların genel çerçevesini oluşturmaktadır.⁴⁷⁷

Dua ve ibadet, yaratılışı gereği insanın Allah'a doğru olan bir yönelişi gibi görünürse de dini metinlere göre dua ve ibadeti Allah ile kul arasında Allah'ın rahmet ve şefkatinin kulları tarafından tanınma İradesinin galip geldiği canlı bir ilişki ve haberleşme olarak görmek lâzımdır.⁴⁷⁸

Sonuç olarak dua Allâh-kul ilişkisi bakımından kulun durumunu yaratanına arz etmesi, kulluğunu itiraf edip O'nun rahmetinden dilemesidir. O'nun rahmeti ile ilişki kurmasıdır.⁴⁷⁹ Samimiyet ve içtenlikle yerine getirildiğinde en büyük ibadet olur. Dua ile birey ve toplum ahlaki yüceliğe ulaşır. Zaten Mutlak Varlığın gayesi de budur.

1.4.3.7. İcabet

Duâ kulun Allah'a yakarışı, icabet de Allah'ın kula rahmet ve ikramıdır. Duâ ve icabet ilişkisi Allâh-kul ilişkisinin en belirgin olanı olarak görülmektedir.⁴⁸⁰

“Duâ kavramı, isticâbe ile karşılıklı ilişki halindedir. Yalnız duâ, sözlüdür, İsticâbe ise sözlü değil, fiilidir. Kur'ân'da bizzat Allah, insan kendisine duâ ettiği zaman onun duasına cevap vereceğini açıklamaktadır. “*Rabbimiz, Bana duâ edin, size cevap vereyim, dedi.*”⁴⁸¹ Kur'ân, isticâbe fikrine o kadar büyük bir önem vermiştir ki

⁴⁷⁷ Parladır, Duâ, **DİA**, c. 9, s.533.

⁴⁷⁸ Ebu'l-Kasım Abdu'l-Kerim el- Kuşeyrî, **er-Risaletü'l-Kuşeyriyye**, çev. Ali Arslan, İstanbul, 1980, s. 380.

⁴⁷⁹ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.256-261.

⁴⁸⁰ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.261.

⁴⁸¹ Mü'min, 40/60.

duâ'ya cevap vermemeyi, sahte tanrılığın en belirgin işareti saymakta, kâfirlerin Allah'tan başka taptıkları tanrıların, onların dualarına cevap veremeyecek-lerini, ibâdet edenleri kendilerine ne kadar yalvarsalar da onlara karşılıklıta bulunamayacaklarını, kendilerine duâ edenlerin, duâ'larını işitemiyeceklerini, İşitseler bile cevap vermekten âciz olduklarını ve duâ'larının boşa gideceğini, haber vermektedir. Nitekim. (Eğer onlara duâ etseniz, sizin duâ'nızı işitmezler, işitseler dahi size cevap veremezler.)⁴⁸² Gerçek dua ancak O'nadır. O'ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı hâlde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kâfirlerin duası daima boşa çıkar.⁴⁸³ buyrulmuştur.⁴⁸⁴

Kur'ân'ı Kerîm'de pek çok duâ ve icabet örneklerine rastlamaktayız. Meselâ: “Musa dedi ki: Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun ve kavmine dünya hayatında ziynet ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! (Onlara bu nimetleri), insanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler, diye mi (verdin)? Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver (ki iman etsinler).”⁴⁸⁵ Rivayete göre bu duâ kabul edildikten kırk sene sonra tahakkuk etmiştir.⁴⁸⁶ “Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette temiz akıl sahipleri için ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru! Ey Rabbimiz! Doğrusu sen, kimi cehenneme koyarsan, artık onu rüsvay etmişindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur. Rabbimiz, biz, Rabbinize inanın diye î mânâ çağırın bir davetçi işittik, hemen î mânâ ettik. Rabbimiz, bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört. Canımızı iyilerle beraber al. Rabbimiz, bize, Peygamberlerine vadettiklerini ver, kıyamet günü bizi, rezîl, perîşân etme. Zîrâ sen verdiğin sözden caymazsın. Nihayet Rableri onların duâlarını)a (şöyle) icabet etti: “Ben, sizden erkek olsun, kadın olsun

⁴⁸² Fâtır, 35/14.

⁴⁸³ Ra'd, 13/14.

⁴⁸⁴ İzutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, s.184,185.

⁴⁸⁵ Yûnus, 10/88, 89.

⁴⁸⁶ Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. VII, s.159.

hiç bir amel edenin amelini asla zayı' etmeyeceğim."⁴⁸⁷ Bedir savaşında“Siz Rabb'inizden yardım istiyordunuz. O da, Ben peşpeşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim diyerek duanızı, kabul buyurdu.”⁴⁸⁸ “Daha önce Nuh da dua etmiş biz onun duasını kabul etmiştik de kendisini ve (îmân eden) yakınlarını büyük sıkıntıdan kurtarmıştık.”⁴⁸⁹

"Zekeriyya'yı da (an). Hani o, Rabbine şöyle niyaz etmişti: Rabbim! Beni yalnız bırakma! Sen, vârislerin en hayırlısısın. Biz onun duasını kabul buyurduk ve ona Yahya'yı armağan ettik. Eşini de kendisi için ıslâh ettik.”⁴⁹⁰

"Allâh, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetle bulunan kadının sözünü işitti. Allâh, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allâh işitendir, görendir.”⁴⁹¹

Tartışmalı da olsa bir görüşe göre Allâh bazen kâfirlerin duasına da icabet etmekte ve bunlar için bir istidrâc⁴⁹² olmuş olmaktadır.”⁴⁹³

Netice itibariyle dua ve icabet Allah ile insan arasındaki iletişimin farklı bir boyutudur. Dua, Tanrı ile konuşma, O'na kendini açma olayıdır. Tanrı'ya kulun sevgisini, şükürünü dile getirme aracıdır. Dolayısıyla duada da, tıpkı ibadette olduğu gibi, içtenlik ve samimiyet çok büyük bir önem arz etmektedir. Her ne şekilde olursa olsun yeryüzünde samimiyet ve içten gelen bir yakarıyla yapılan duaya, Tanrı kayıtsız kalmamıştır, muhakkak duanın sahibine icabet etmiştir. Dua, insan ruhunun Tanrısal alana temas etmesi, O'nunla irtibata geçmesidir. Aşk ve sevgiyle Tanrı'sına yönelen bir ruh, ister şekli ve metni, ister başka türlü olsun, elbette O'nunla bir araya gelecektir. İşte, o noktayı yakalamanın tek formülü vardır; o da içtenliktir. Dua Tanrı'ya duyulan aşk ve sevginin bir göstergesidir. Böylece dua yoluyla Tanrısıyla ilişki kuran insan, bu ilişkisini bütün hayatı ve varlığına yansıtma fırsatını bulmuş, dini inancını somut bir

⁴⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/190-195.

⁴⁸⁸ Enfâl, 8/9.

⁴⁸⁹ Enbiyâ, 21/76.

⁴⁹⁰ Enbiyâ, 21/89, 90.

⁴⁹¹ Mücadele, 58/1.

⁴⁹² İstidrâc; kâfirin, küfründe ilerlemesine mühlet tanıma dolayısı ile azabın artmasına sebep olmak, demektir, (bk. Taberî, **Camiu'l-Beyan**, c.VI, s.134; Isfahani, **Müfredat**, s.311; Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c.XXV, s.77; İbn-i Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.1, s.268.

⁴⁹³ Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c.XXVII, c.170.

halde kutsalın alanına yöneltebilmiştir.⁴⁹⁴ Buna karşılık olarak Rabb'i de onun bu duasına icabet etmiştir.

1.2. ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİNİN AHLAKİ BOYUTU

Allah-insan ilişkisinin bir başka yönü de ahlaki ilişkidir. Allah insan arasında kurulan karşılıklı ilişkiyi Allah'tan insana doğru ilişki ve insandan Allah'a doğru ilişki olmak üzere iki şekilde ele almak mümkündür. Allah'tan insana doğru ilişki "Rububiyet-Terbiye", "Adalet" ve "Rahmet" şeklinde gerçekleşir. İnsandan Allah'a doğru ilişki ise "İman", "İslam", "Takva" ve "İbadet" şeklinde gerçekleşir.

1.2.1. Allah'ın İnsanla Ahlaki İlişkisi

1.2.1.1. Rububiyet Ve Terbiye

Rububiyet ilişkisini, rab kelimesi, Allah'ın rububiyeti, terbiye, ibtila, bela ve ceza başlıkları altında inceleyeceğiz.

1.2.1.1.1. Rab Kelimesi

“Rabbe” fiil kökü Arapçada terbiye etmek, bir şeyi tedrici olarak inşa edip tamamlamak, düzeltmek, ıslah etmek, sahip olmak, anlamlarına gelir. “Rabb” ise sahip, yaratıcı, ıslah eden, terbiye eden, nimet veren, idare eden, düzenleyen, veli, efendi, tamamlayan anlamlarına gelir.⁴⁹⁵

"Rabb" kelimesi Kur'an-i Kerim nazil olduğu dönemde Arapça'da itaat olunan efendi, herhangi bir durumu düzelten kimse, bir şeyin maliki anlamlarını ifade ediyordu.⁴⁹⁶

Bu sıfat Kur'an'da binden fazla yerde insan ve çeşitli varlıklarla izafet halinde fakat tamamen ahlakî (dini) bir amaç için kullanılır. Allah bütün insanların, bütün varlık katlarının kategorilerinin (âlemlerin), yerin, göğün, bu ikisi arasındaki her şeyin, doğunun, batının, arşın... Rabbidir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Özkan, *Allah İnsan İlişkisi Açısından İbadet Fenomenolojisi*, s.55.

⁴⁹⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c.1 s.399.

⁴⁹⁶ Yıldırım, *Kur'anda Ulûhiyet*, s.89.

⁴⁹⁷ En'âm, 6/164; Ra'd, 13/16; Meryem, 19/65; Enbiyâ, 21/22; Rahman, 55/17.

Rabb kelimesi muhtelif manalarda kullanılmaktadır.⁴⁹⁸

- 1- Terbiye etmek, yetiştirmek, geliştirmek manasında kullanılır.
- 2- Toplamak, yığmak, hazırlamak manasında kullanılır.
- 3- Mesuliyetini yüklenmek, ıslah etmek, koruyup gözetmek manasında kullanılır.
- 4- Üstünlük, efendilik, başkanlık, sözünü geçirmek, istediğini yapabilmek manasında kullanılır.
- 5- Malik olmak, sahip olmak anlamında kullanılır.

1.2.1.1.2. Rububiyet

Rububiyet masdar olarak Allah'ı teala'ya mahsustur. Besleyicilik, Malikiyet, sahibiyet manalarına gelir. Bundan başka bu kelimenin maddesinde toplamak, artırmak, ikâmet etmek, ıslah etmek, boya, ıtır, v.s ye hoş kokular katarak güzelleştirmek gibi manalar da mevcuttur.⁴⁹⁹

Kur'an'da Allah'ın en çok tekrarlanan sıfatı olan Rab kelimesi, insana Allah ile ilişkisini sürekli ve canlı tutma yolunu gösterir. İnsan, hayatının her döneminde, metafizik bir tavrı alışkanlık haline getirmesi ve geliştirmesi için teşvik edilir. İnsan sürekli Allah ile birlikte olduğunu hep hissetmelidir. Bu konuda Kur'an'da şöyle buyrulur: " Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir."⁵⁰⁰ Ayet, insanın Rabb'i ile sürekli birlikte oluş halini, onun kul olma şuurunu canlı tutması ile mümkün görmektedir.⁵⁰¹

Mevdudi (ö.1970) Rububiyeti şu şekilde açıklamaktadır. Rububiyet parçalanmayı kabul etmez. Onun parçalarından birisi hangi yoldan olursa olsun Allah'tan başkasına ait olamaz. Bu kâinatın nizamı, aslı ve merkezi en sağlam bağlarla

⁴⁹⁸ Mevdudi, **Dört Terim**, s.33

⁴⁹⁹ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.1, s.399-403; Asım Efendi, **Kamûs Tercümesi**, c.I, s.256.

⁵⁰⁰ Hadid, 57/4.

⁵⁰¹ Mustafa Acar, **Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu**, Doktora Tezi, Konya, 2012, s.118.

birbirine bağlıdır. Onu tek olan Allah yaratmıştır. Ona, her türlü müracaatların tek kaynağı olan Allah hükmeder, ondaki bütün selahiyyet ve hükümranlığa ortaksız ve benzersiz olan Allah maliktir. Bu nizamın yaratılmasında Allah'tan başkasının müdahalesi yoktur. Onun sevk ve iradesine Allah'la beraber ortak olan, izzet ve saltanatında ona denk olan tek kimse yoktur. Allah (c.c) merkezi hükümranlılığın malikidir. Bu bakımdan O, tek başına tabiatüstü âleminin Rabbi olduğu gibi ahlak, hukuk ve medeniyet ilerinde de rabdır, Ma'buddur. Rükû ve secdemizde yöneleceğimiz varlıktır. Duamızın mercii, tevekkülümüzün dayanağı, ihtiyaçlarımızı gideren O'dur. O meliktir, mülkûn sahibidir. Din ve ahkâmını koyandır. Emreden ve nehyedendir.⁵⁰²

1.2.1.1.3. Terbiye

Lügat manası, hayat bulup gelişmek, artmak yüksek bir yere çıkmak, bir şeyin büyüyerek asıl sınırını geçmesi anlamına gelen terbiye; insan karakterini müsait olduğu olgunluğa erdirmektir veya ruh ve bedene mümkün olduğu kadar iyilik ve mükemmellik kazandırmaktır. Dini yönden de, kulu, dinî ve dünyevî vazifelerini hakkıyla yapabilecek bir seviyeye getirmektir.⁵⁰³

Rabb bir şeyin varlığını sürdürdüğü müddetçe onun halini düzenleyen ve onun devamını sağlayan, olduğuna göre, Rabbulalemin sözünden, âlemlerin rabbi, yani her şeyin maliki, sahibi, yaratıcı, toplayıcı, artırıcı, ıslah edeni, terbiye edeni, güzelleştireni, beslenmeye muhtaç olanı besleyeni ve büyüteni manası anlaşılmış olur. Bu terbiye meleklerin, insanların, cinlerin manevi terbiyeleriyle göklerde ve yerlerde meydana gelen maddi terbiyeye de şamil olur.⁵⁰⁴

İnsanı yaratan Allah (c.c.) Kur'an'da onun nefsinin (kişiliğinin) niteliği hakkında açıklayıcı bilgiler vermektedir. Buna göre Allah (cc.) nefsi iyilik ve kötülük yapabilecek potansiyelde yaratmıştır: *“Nefse ve onu en güzel bir biçimde şekillendirene yemin ederim. Sonra ona kötülük duygusunu da, sakınıp iyi olmayı da*

⁵⁰² Mevdûdî, **Dört Terim**, s.76.

⁵⁰³ Hüsameddin Erdem, **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak**, İstanbul, 2006, s.130

⁵⁰⁴ Razi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c.I, s.186.

birlikte ilham etmiştir.”⁵⁰⁵ İnsanın böyle bir yaratılışa sahip olması onun dünyada bir imtihan halinde bulunmasıyla izah edilir. İmtihan esnasında bir kısım nefisler yaratıcıyı ve yaratılış gayesini unutarak sürekli olarak kötü arzularının kontrolü altında,⁵⁰⁶ bir kısım nefisler de arzularının esiri olmamakla birlikte zaman zaman bunlar doğrultusunda hareket ederek günah işlemekte, fakat bundan dolayı pişmanlık duymaktadırlar. Bir kısım nefisler de inanç ve ahlak değerlerine bağlı kalarak ibadet ve salih amellerle Allah’a yönelerek Ona yaklaşmakta, nefsinin arzu ve isteklerini dinin elverdiği ölçüde, belirli sınırlar dâhilinde yerine getirerek bedenî ve ruhî arzuları arasında tam olarak dengeyi sağlamaktadırlar. Bu dengenin sürekli olarak sağlanabilmesi için kişiye çocukluktan itibaren iyi bir terbiye verilmesi gerekir.⁵⁰⁷

Buna göre Cenab-ı Allah'ın kullarıyla olan iletişim şekillerinden biri de onları terbiye etmesidir. Müslümanların eğitilmesinde ve terbiye edilmesinde de en büyük pay şüphesiz Kur'ân'ındır. Hz. Peygamber Kur'ân'ın uygulanmasında ve yaşanmasında “üsve-i hasene” güzel örnek olmuştur.⁵⁰⁸ O'nun yaşantısı Kur'ân ahlâkı idi. Allah Müslümanlara Kur'ân ile hitab etmişti. Kur'ân onlar için bir öğüt, sıkıntılarına bir şifa, bir yol gösterici ve bir rahmetti. Nitekim Allah öyle buyurmuştur: *“Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi.*”⁵⁰⁹

Allah Teâlâ canlıları, koyduğu terbiye edici kanunlarla, maddeten ve manen geliştirdiği gibi, gönderdiği İslâm Dininin prensipleri ve Kur'ân'ın düsturları ile de kullarının manevî hayatını geliştirmekte ve onları terbiye etmektedir. Nitekim: *“Kim âhiret ekinini istiyorsa onun ekinini attırırız...”*⁵¹⁰ âyetinin manası “Bire on mislinden, Allah'ın dilediği misle kadar iyilikle”⁵¹¹ yahut “Ameline muvaffak kılınır ve hasenatı katlanır.”⁵¹² demektir. Yahut “Âhiret için çalışıp bu işe devam eden herkesin, bu hususta yaptığı amellerin çokluğu, o kimsede bir takım melekelerin meydana

⁵⁰⁵ Şems, 91/7-8.

⁵⁰⁶ Furkan, 25/43-44.

⁵⁰⁷ Acar, **Allah’a İmanın Ahlâki Boyutu**, s.28.

⁵⁰⁸ Bk. Ahzab, 33/21.

⁵⁰⁹ Yûnus, 10/57.

⁵¹⁰ Şurâ: 42/20.

⁵¹¹ Taberî, **Camî’l-Beyan**, c.XI, s.140.

⁵¹² Zemahşerî, **Keşşaf**, c.III, s.495.

gelmesine sebep olmakta, bu âmellere çokça devam eden her insanın, âhireti istemeye kalbinin meyli artmaktadır, denmiştir”.⁵¹³ Durum böyle olunca da mutluluklar ve sevinçler o nispette büyük ve çok olmaktadır.

1.2.1.2. İbtıla' Ve Bela'

Bela' kelimesinin aslı, denemek ve imtihan etmek anlamına gelen ibtila' kelimesidir. İbtıla' ve bela' bir nesnenin halini bilmek için sinayıp, imtihan etmek manasıdır. Bundan başka gam, musibet, darlık ve sıkıntıya da bela' denmiştir. Bu kelimenin kökünde eskimek manası da vardır. Nimetlere de, şiddetli meşakkatlere de bela denir. Ancak çoğunlukla hayır(nimet) hakkında ibla', şerler hakkında da bela' tabirleri kullanılmıştır. Bazen bu kelimeler birbirlerinin yerine de kullanılmıştır.⁵¹⁴

Allah'ın kendisini denediği kulun, bu denemeden başarı ve yüz akıyla çıkması da “güzel belâ” diye tarif edilmiştir. Bu mânâda Bedir Gazvesi ve sonucunda kazanılan zafer, “güzel bir belâ” yani başarı ile verilmiş bir imtihan olarak nitelendirilmiştir.⁵¹⁵ Kur'an'da dînî yükümlülükler de belâ kelimesiyle ifade edilmiştir.⁵¹⁶

1.2.1.2.1. Allah-İnsan İlişkisi Açısından İbtıla ve Bela

İbtıla ve belayı, Kur'an'da Allah'ın kulları ile olan ilişkisi açısından, onları terbiye etmenin yollarından biri olarak görmek mümkündür. Allah, kullarını türlü belalara mübtela kıldığını ve kılacağını, bela ve ibtilanın, sabır açısından acı olsa da, sonuç bakımından müjdeli bir durum olduğunu Kur'an'ı Kerim'de bize bildirmektedir. Allah'ın kullarını türlü türlü imtihanlara tabi tutmasının birçok hikmetleri vardır. Bu hikmetlerin bir kısmı dünya'da anlaşılabilir, bir kısmı âhirete kalmaktadır. Dünyada olanların bir kısmının, insanların bazı gerçekleri anlamalarına, ayaklarının yere basıp suya ermesine, dünya ve dünya nimetlerinin fani olduğunu, sağlığın, sıhhatin, gençliğin, servetin geçici bir nimet olduğunu yakinen öğrenmelerine sebep olduğu

⁵¹³ Taberî, **Camîu'l-Beyan**, c. XI, s.140; İbn-i Kesîr, **Tefsiru'l Kur'ani'l Azim**, c.IV, s.111; Bursevî, **Rûhu'l-Beyân**, c.VIII, s.307.

⁵¹⁴ Râzi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c.III, s.75; Isfahani, **Müfredat**, s.145.

⁵¹⁵ bk. Enfâl, 8/17.

⁵¹⁶ bk. Bakara, 2/155; Muhammed, 47/31.

anlaşılmaktadır.⁵¹⁷ “İnsan, tavada, tencerede pişmez” diye söylenen söz herkesin malumudur ki pek çok insan her gün pek çok belâların yaşandığını gördüğü halde gereği gibi ibret alamamakta, sanki seyrettikleri hep başkalarına mahsus ve başkalarını ilgilendiren olaylarmış gibi gelmekte, gerçekleri bir türlü kabullenememededir. Ama hepimiz şunu çok iyi biliyoruz ki; cefâ çekmeyenler, sefayı, hastalık çekmeyenler, şifâyı, ayrılık çekmeyenler, vuslatı, buhrana düşmeyenler, necât’i, felâketi yaşamıyanlar, saadeti gereği gibi bilememektedirler. Belkide Cenâb-ı Hak kullarını terbiye etmede rahmetin acı ilaçlarını içirmiş olmaktadır. Şurası da muhakkak ki, Allah’ın kulunu belâ ile imtihan etmesi, kuluna olan ilgisinin bir sonucu olmuş olmaktadır.⁵¹⁸ Allah Kur’ân’da kullarını imtihan ettiğini pek çok âyette beyan buyurmuştur:

“Andolsun sizi biraz korku, (biraz) açlık, (biraz da) mallardan, canlardan ve mahsûllerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenlere (lütuf ve keremimi) müjdele. Ki onlar kendilerine bir belâ geldiği zaman, biz (dünyada) Allah’ın (teslim olmuş kullarıyız ve biz (âhirette de) ancak O’na dönücüleriz, diyenlerdir.”⁵¹⁹

“Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi imtihan etmek için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur.”⁵²⁰

“Her nefis, ölümü tadacaktır. Biz sizi imtihan etmek için şerre de hayra da mübtelâ kılıyoruz. Ve (sonunda) bize döndürüleceksiniz.”⁵²¹

Allah’ın kullarına vermiş olduğu nimetler ve musibetler birer imtihandır. İnsanın yaşadığı her hal Cenab-ı Allah’ın kontrolü altındadır. Bu da Allah insan ilişkisi açısından son derece önemlidir.

⁵¹⁷ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.282.

⁵¹⁸ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.282.

⁵¹⁹ Bakara, 2/155, 156.

⁵²⁰ En'âm, 6/165.

⁵²¹ Enbiyâ, 21/35.

1.2.1.3. Ceza

İyi veya kötü karşılık anlamına gelen ceza kelimesi, fıkıh literatüründe genellikle العقوبة (ukube), العقاب (ikab) kelimeleri kullanılmıştır.⁵²²

العقوبات kelimesi عقب/يعقب kökünden gelmektedir. Bu fiil sonuç, bir şeyin peşinden gelmek, bir şeyi izlemek, bir şeyin yerine geçmek anlamlarına gelir.⁵²³ العقوبة ise ister iyi ister kötü olsun bir şeyin karşılığı anlamına gelir. Fıkıh ıstılahında العقوبة: "Kanun koyucunun (şari') emrine isyan edene toplumsal menfaati sağlamak adına kararlaştırılmış olan ceza"⁵²⁴ şeklinde tanımlanmıştır.

İslâm dîni iman, ibadet, muamelât ve ahlâk alanlarındaki prensiplerin uygulanmasını sağlamak, bunlarla ilgili emir ve yasakların ihlâlini önlemek, ferdî ve içtimaî hayatı bütün yönleriyle ıslah etmek amacıyla gerek dünya gerekse âhiret hayatına yönelik olarak bir takım özendirici veya caydırıcı tedbirler almıştır. Bu tedbîr ve müeyyidelerin tamamı ceza kavramının kapsamı içindedir.⁵²⁵

1.2.1.3.1. Allah-İnsan İlişkisi Açısından Ceza

Allah-insan ilişkisinin bir biçimi de ceza ilişkisidir. Yani mükâfat-mücâzat ilişkisidir. Cenab-i Allah Kur'an'da, kullarına yaptıkları iyi amellerine karşılık hak ettikleri mükâfatın, kat katını vereceğini, kötü amellerine karşılık ise ancak hak ettiklerinin, onun da dilediği kadarını affederek kalanının mücazatını ya dünyada ya da ahirette vereceğini vaat etmektedir. Bunu Kur'an-i Kerim'in şu ayetinde görmekteyiz: *"Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onu görür; Kim de zerre ağırlığınca bir şer (kötülük) işlerse, o da onu görür."*⁵²⁶

⁵²² Ahmet-Çalış Yaman, Halit, **İslâm Hukukuna Giriş**, İFAV, İstanbul, 2012, s.165.

⁵²³ İbn Manzur, **Lisanu'l Arab**, c. 9, s. 300 vd.

⁵²⁴ Abdülkadir Udeh, , **et-Teşriu'l-Cina'iyyi'l-İslâmî Mukarinen bi'l-Kanûnu'l-Vad'î, el-Mektebetü't-Tevfikîyye**, Kahire, 2013. s.I, 456.

⁵²⁵ Adil Bebek, "Ceza", **DİA.**, İstanbul, 1993, c.VII, s.469

⁵²⁶ Zilzâl, 99/7-8.

Kur'an-i Kerim cezanın hem mükâfat hem de ukubet manasında hem dünyada hem de ahirette gerçekleşeceğini bize haber vermektedir. Şimdi bunun üzerinde durmaya çalışalım.

1.2.1.3.2. Mükâfat Anlamında Dünyada Ceza

Allah, îmân edip itaat eden kullarına türlü nimetler vaat etmiştir. Bunlar sadece âhirete mahsus olmayıp bir kısmı da dünyada verilecektir. Nitekim âyet-i kerîmede; “Allah da onlara hem dünya nimetini (düşmanlarına karşı yardım ve zafer, fetihler ve ülkelerde hükümlanlık, ganimet, izzet, şan ve şeref, îmân nuru ile kalplerin ferahlanması, şüphe karanlıklarının giderilmesi, günah ve isyanların affedilmesi)⁵²⁷, hem de âhîret sevabının en güzelini (cenneti ve cennetdeki nimetlerini, lezzetleri sevinç ve sürurları)⁵²⁸ verdi. *Çünkü Allah, güzel davrananları sever.*”⁵²⁹

*“Haberiniz olsun ki Allah'ın velîlerine (dostlarına) korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değîllerdir. Onlar îmân edip takvaya ermiş olanlardır. Dünya hayatında, da âhirette de onlar için müjde(ler) vardır. Allah'ın sözlerinde asla değîşme yoktur. Bu, en büyük saadetin ta kendisidir.”*⁵³⁰ buyrulmuştur. Yukarıdaki âyette geçen;

“Dünyada da âhirette de müjdeler (büşrâ) var,” ifadesi hakkında tefsirlerde⁵³¹ de nakledilen hadiste “büşrâ” “salih rüya”dır.

“Peygamberlik gitti (bitti), geriye mübeşşîrat (müjdeci rüyalar) yani (sâlih rüya) kaldı.”⁵³² “Sâlih rüya Allah'tan bir müjdedir.”⁵³³ buyrulmuştur.

⁵²⁷ Taberî, **Camîu'l-Beyan**, c.III, s.466; Zemahşerî, **Keşşaf**, c.I, s.469; Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. IX, s.31.

⁵²⁸ Taberî, **Camîu'l-Beyan**, c.III, s.466; Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c.IX, s.31.

⁵²⁹ Âli İmrân, 3/148.

⁵³⁰ Yûnus, 10/62-64.

⁵³¹ Taberî, **Camîu'l-Beyan**, VI, 577-582; Zemahşerî, **Keşşaf**, c.II, s. 243; Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c.XVII, s.133,134; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, (**Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri**, c.II, s.422, 423.

⁵³² Buhârî, Ta'bir, 5; Tirmizî, Rûya, 2; İbn Mâce, Rûyâ, I; Dârimî, Rûya, 3; İbn Hanbel, Müsned VI, 381.

⁵³³ Buhârî, Tabir, 26; Müslim, Rûyâ, 6; Tirmizî, Rûya, 1,10; Dârimî Rûyâ, 6; İbn Hanbel, Müsned II, 269.

“Allah'ın velisi, kalbi ve ruhu zikrullâha gömülmüş kimsedir. Binaenaleyh kim böyle olursa, uyurken de ruhunda sadece marifetullâh bulunur. Bu da ancak hakkı ve doğruyu gösterir. Ama fikri, bulanık ve karanlık âlemin hallerine dağılmış kimse uyuduğu zamanda da böyle dağınık kalır.”⁵³⁴

“Büşrâ”⁵³⁵“Rableri onlara, kendisinden bir rahmet, rıza ve içinde sürekli kalacakları nimeti bol cennetleri müjdeler.”⁵³⁵ âyetinde belirtilen, “Allah'ın rahmeti ve rızası”dır da denmiştir.⁵³⁶

1.2.1.3.3. Ukubat Anlamında Dünyada Ceza

Allah (c.c) kullarına bazen bir kısım günahları yüzünden onların hayrına dünyada da bazı cezalar verir. “*Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizin yaptığı (işler) yüzündendir. Allah hatalarınızın birçoğunu da affeder*”⁵³⁷ bu hitap mücrimlere mahsustur. Zira sabır ve ecre veya yüksek derecelere mazhar edilmek gibi birtakım sebeplerle mücrim olmayan enbiya, evliya ve çocuklar gibi zümreye de isabet eden musibetler yok değildir.⁵³⁸ Çünkü: “*Andolsun, sizi korku, (biraz) açlık, (biraz da) mallardan, canlardan ve mahsûllerden yana eksiltme ile İmtihan edeceğiz. Sabredenlere (lütuf ve keremimi) müjdele.*”⁵³⁹ buyrulmuştur.⁵⁴⁰ Başa gelen musibetler: ağrılar, acılar, hastalıklar, kıtlıklar, boğulmalar, yıldırım çarpması ve benzeri hoşla gitmeyen her şeyi kapsamaktadır.⁵⁴¹ Bu konuyla ilgili olarak pek çok tefsirde değişik rivayetlerde hadisler nakledilmiştir. Rasulullah (s.av.) şöyle buyuruyor: “Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki müminin başına gelen hiçbir dert, zahmet, hastalık üzüntü ve keder yoktur ki, Allah Teala bunu onun hatalarına kefarete kılmasın. (ayağına) batan ve ona acı veren bir dikene varıncaya kadar.”⁵⁴²

⁵³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c.XVII, s.134.

⁵³⁵ Tevbe, 9/21.

⁵³⁶ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c.VI, s.582; Zemahşerî, *Keşşaf*, c.II, s.243; Râzî, *Mefâtihu'l- Ğayb*, c.XVII, s.135; Aköz, *Allah-Kul İlişkisi*, s.291-292.

⁵³⁷ Şura, 72/30

⁵³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.VI, s.4245.

⁵³⁹ Bakara, 2/155.

⁵⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.VI, s.4245.

⁵⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c.XXV11, s.173.

⁵⁴² İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri, c.IV, s. 116; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 335.

1.2.1.3.4. Mükâfat Anlamında Ahirette Ceza

Allah-insan ilişkisinin en sonuncusu ve en zirvede olanı şüphesiz gerçek hayatın olduğu Ahirette olacaktır. Cenabi Allah Ahirette kulları için mükâfat manasında sayısız nimetler hazırlamıştır. Kur'an-i Kerim'de bu konuyla ilgili olarak: *“rableri onlara, kendisinden bir rahmet, rıza ve içinde sürekli kalacakları nimeti bol cennetleri müjdeler.”*⁵⁴³ *“Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlar, içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etti, Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte asıl büyük saadet budur.”*⁵⁴⁴ Bunun gibi birçok ayet Allah'ı Teâlâ'nın kullarına bahsettiği nimetlerden bahseder.

1.2.1.3.5. Ukubat Anlamında Ahirette Ceza

Allah Teâlâ mümin kullarının iyiliklerini artıracaklarını Kur'an'da bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: *“Kim iyilik getirirse, ona o (getirdiği)nin on katı vardır. Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır, onlar haksızlığa uğratılmazlar.”*⁵⁴⁵

Allah çok bağışlayandır ve engin merhamet sahibidir.”⁵⁴⁶ İbn Cerir⁵⁴⁷ ve İbn Kesîr⁵⁴⁸ in de kaydettiği hadiste Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Ben cehennemliklerden, cehennemden en son çıkacak olanı ve cennet ehlinde en son girecek olanı bilirim. Birisi getirilecek ve günahlarının büyüklerini bir kenarda bırakın ve ona günahlarının küçüklerini sorun, buyrulacak. Ona, sen şu ve şu günahları işledin mi? Bunları şu ve şu günlerde yapmadın mı? diye sorulacak. Adam, evet diyecek. Büyük günahlarının gözü önüne çıkarılmasından korkarak bunları inkâr etmeyecek. Sonra, yaptığın bir kötülüğe mukabil senin için bir iyilik vardır, denilecek. Bunun üzerine adam, ey Rabbim, ben daha bir takım günahlar işlemiştim ki onları burda görmüyorum diyecek.” Ebû Zer (r.a.) diyor ki: “Yemin

⁵⁴³ Tevbe, 9/21.

⁵⁴⁴ Tevbe, 9/72.

⁵⁴⁵ En'âm, 6/160.

⁵⁴⁶ Furkan, 25/62-70.

⁵⁴⁷ Taberi, *Camîu'l-Beyan*, c.IX, s.419.

⁵⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ani'l Azim*, c.III, s.327.

ederim ki bu esnada Rasûlullah (s.a.v.)ı azı dişleri görünecek kadar gülerken gördüm.”⁵⁴⁹

Evet, buna rağmen yine de; “Kimin tartıları (sevâbları) ağır gelirse, o, razı olacağı bir hayat içindedir. Kimin tartıları (sevâbları) da hafif gelirse onun anası (bağrına atılacağı) hâviye (uçurum)dur. Onun ne olduğunu sen nereden bileceksin. (O) kızgın bir ateştir.”⁵⁵⁰ buyrulmuştur.

Azab, müminleri günah işlemekten sakındırmak, günahkârların, nefislerini işledikleri günah kirlerinden temizlemek için yaratılmıştır. Eğer günahkârlar bu âlemde tevbe-i nasuh ile veya kötülükleri silen hasenat ile yahut onları örten belalarla temizlenirlerse Ahirette ateş ile temizlenmelerine ihtiyaç kalmayacaktır. Ve orada onlara bütün iyilerle beraber, “selam size, ne güzel yaptınız ve ne hoşsunuz ebedi olarak oraya yani cennete giriniz.”⁵⁵¹ denilecektir. Fakat insan, Allah’ın yaratmış olduğu amacın dışına çıkarsa ateş ile arınacaktır.

İslâm düşüncesinde ceza bir amaç olmayıp, insanları belli bir amaca ulaştıracak bir araç olarak görülmektedir.⁵⁵² İslam’da cezanın amacı, intikam almak yahut zulmetmek değildir. Allah peygamberlerini insanlara zulmetsinler diye değil, onlara sadece rahmet olarak göndermiştir.⁵⁵³ Ne var ki Allah’ın iyilere ve iyiliklere karşı mükâfatı bir rahmet olduğu gibi, insanları cehaletten ve sapıklıktan kurtarmak, zulümden, vahşetten ve cinayetten alıkoymak için koymuş olduğu cezalar da insanlılık için bir rahmet ve adalet olmaktadır.⁵⁵⁴ Bu da Allah’ın kullarını terbiye etmede kullandığı bir metot, rububiyet sıfatının tecellisi, kulları ile ilişkisinin bir sonucudur.

1.2.1.4. Rahmet

Kur'an'da Allah'ın insanlarla olan ahlaki ilişkisini ifade etmede sık sık kullanılan "Rahman" ve "Rahim" sıfatları "Ra-hi-me" fiil kökünden isim sıfat olarak türemiştir. "Rahime", acıma, merhamet, yardım etmek, ihsan incelik ve lütuf

⁵⁴⁹ Müslim, İmân, 314; İbn Hanbel, **Müsned**, V, 157.

⁵⁵⁰ Kâri'a, 101/6-11.

⁵⁵¹ Zümer, 39/73.

⁵⁵² Ali Bardakoğlu, Ceza, **DİA.**, c.VII, s.475.

⁵⁵³ Enbiyâ, 21/107.

⁵⁵⁴ M. Cevat Akşit, **İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esaslar**, İstanbul, 1976, s.35.

anlamlarına gelir.⁵⁵⁵ Yüce Allah'ın kendi şanına layık gördüğü rahmeti, her şeyi kuşatmıştır. Örneğin, gece ile gündüzün art arda düzenli olarak gelişi, yağmurun yağması, yerde her türlü bitkinin bitmesi, insanlığa yol göstermek için kitap ve elçiler göndermesi, insanları çokça affetmesi ve benzeri hususlar Allah'ın rahmetinin tecellilerinden bazılarıdır.⁵⁵⁶

“(Ey Muhammed) biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik.”⁵⁵⁷

“Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap gönderdik.”⁵⁵⁸

“Bu (Kur’ân) Rabb'inizden gelen basiretler (gönül gözlerini açan nurlar, gerçeğe ileten kanıtlarıdır. Ve inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmettir!”⁵⁵⁹

“Ey insanlar, size Rabb'inizden bir öğüt, göğüslerde olan sıkıntılara bir şifâ ve inananlara bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir.”⁵⁶⁰

Yukarıdaki ayetlerde hem peygamberlerin ve hem de ilahi kitapların gönderilişinin Allah'tan kullarına bir rahmet olduğuna vurgu yapılmıştır. Gerek Peygamberler ve gerekse ilâhî kitaplar kendilerine iman edip itaat edenleri hem dünyada huzur ve saadete, hem de ukbada ebedi hayata ulaştırıcı olmuşlardır. Peygamberler ve ilahi kitaplar gönderilmese idi insanlar felaketten felakete sürükleneceklerdi. Allah insanlara acıyıp merhamet ettiği için merhameten onlara bu elçileri ve kitapları göndermiştir.⁵⁶¹

Bilindiği gibi Allah Teâlâ'nın kuvvet ve kudretine, aynı zamanda rahmetine işaret eden, gökler, göklerdeki, güneş, ay, dünya, gece ve gündüzün sürekli

⁵⁵⁵ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, c.12, s.230; İshâni, **Müfredat**, s.297.

⁵⁵⁶ En'âm, 6/54; A'raf, 7/56; Kasas, 28/73; Rum, 30/50; Şuarâ, 42/28; Enbiyâ, 21/57;

⁵⁵⁷ Enbiyâ, 21/107.

⁵⁵⁸ A'râf, 7/52.

⁵⁵⁹ A'râf, 7/203.

⁵⁶⁰ Yûnus, 10/57. Ayrıca bk. Yûsuf, 12/111; Nahl, 16/64, 89; Neml, 27/77; Kasas, 28/86; Ankebut, 29/51; Lokman, 31/3; Câsiye, 45/20.

⁵⁶¹ Taberî, **Camiu'l-Beyan**, c.V, s.40.

değişimi, rüzgârlar, yağmur, su, bitkiler, hayvanlar vb. konularla ilgili olarak Kur'ân'da pek çok âyet vardır. Bunlardan bir kısmı aşağıda verilmiştir.

*“ O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah’a ortaklar koşmayın. ”*⁵⁶²

*“O, rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihayet rüzgârlar ağır bulutları yüklendiği vakit, onları ölü bir belde(yi diriltmek) için sevk ederiz de oraya suyu indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız. İşte ölüleri de öyle çıkaracağız. Ola ki ibretle düşünürsünüz. ”*⁵⁶³

*“Görmez misin ki Allah, bulutları sevk eder. Sonra, onları kaynaştırıp üst üste yığar. Nihayet yağmurun, onların arasından yağdığını görürsün. O, gökten, oradaki dağ (gibi bulut)lardan dolu indirir de onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de geri çevirir. Bu bulutların şimşeginin parıltısı neredeyse gözleri alacak. ”*⁵⁶⁴

*“O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderendir. Ölü toprağı canlandıralım, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten tertemiz bir su indirdik. ”*⁵⁶⁵

*“O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O’nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır. Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır. O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) O’nun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir. ”*⁵⁶⁶

⁵⁶² Bakara, 2/22.

⁵⁶³ A’râf, 7/57.

⁵⁶⁴ Nûr, 24/43.

⁵⁶⁵ Furkan, 25/48- 49.

⁵⁶⁶ Nahl, 16/12-14.

Yukardaki ayetlerde de işaret edildiği gibi göklerdeki esrarengiz nizam ve ahenk, gece ve gündüzün sürekli düzenli değişmesi gökten su indirilmesi sonucunda yerdeki bitkilerin ve hayvanların varlığının insan için önemi ne kadar büyüktür. Gece ve gündüz değişmese, gökten su inmese, bitkiler olmaz, hayvanlar olmaz. İnsanlar için rızık olmaz ve hayat olmaz. Rüzgârlar ve rüzgârların meydana geldiği hava, insanların en fazla ihtiyaç duydukları şeydir. Allah, en fazla ihtiyaç duyulanı en bol yaratıp en kolay elde edilen kılmıştır. Suyu olan ihtiyaç havadan sonra ve gıdadan önce gelir. Havadan sonra en bol olanı sudur. Gıda ise sudan sonra ihtiyaç duyulandır. Buna rağmen gıdayı elde etmek sudan daha zordur. Gıdalardan sonra ihtiyaç duyulan şeyler ilaçlardır. Bunları temin etmek ise daha zordur. Böylece en çok ihtiyaç duyulanı en kolay, en az ihtiyaç duyulanı da en zor temin etmek, Allah'tan kullarına bir rahmettir. Yağmur yüklü bulutların hava boşluğunda durmaları tabiata aykırı bir durumdur. Allah, rüzgârlarla tonlarca su taşıyan bulutları emre âmâde kılmıştır.⁵⁶⁷

1.2.1.5. Adalet

Ahlak ve hukukun en temel kavramı olan adalet teriminin üretildiği fiil kökü olan "A-de-le", iki şeyi birbirine dengelemek, birbirine benzer yapmak, bir şeyi yerli yerine koymak, haklıya hakkını, suçluya cezasını vermek, zulmün karşıtı olarak akla, sağduyuya, vicdana göre davranmak anlamlarına gelir.⁵⁶⁸

Gerek insanın ve içinde yaşadığı ortamın (dünya) yaratılmasında gerekse her bir yaşayan insanla olan ahlaki ilişkisinde Allah adil davranır. "*Allah zerre miktarı zulüm yapmaz.*"⁵⁶⁹ Yaptıkları bazı ahlaksızlıklara (küfr, şirk, zulüm, fisk, fuhuş, isyan vb.) karşılık kimi insanları sevmemesi, onlara düşman olması, onları cezalandırması adaletinin tecellileridir.⁵⁷⁰ Allah'u Teâla, insanlardan birbirleriyle olan ilişkilerinde adil davranmalarını ister. "*Adil davranın, Allah'a karşı saygıya (takva) yaklaşan*

⁵⁶⁷ Taberî, **Camîu'l-Beyan**, c.11, s.67-71; Zemahşerî, **Keşşaf**, c.1, s.325,326; İbn-i Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, (Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri, c.1, s.201, 202.

⁵⁶⁸ İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c.11 s.430; İsfahânî, **Müfredat**, s.488.

⁵⁶⁹ Nisa, 4/40.

⁵⁷⁰ Bakara, 2/98; Mâide, 5/64; Yunus, 10/15.

budur."⁵⁷¹ Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder."⁵⁷² "Deki: Rabbim bana adaleti emretti."⁵⁷³ ayetleri bu duruma örnektir.

Bu terim kelamcılarının çok sık kullandıkları terimler arasında yer alır. Bilindiği gibi eski Yunan Tanrılarının büyük bir kısmı, akla hayale gelmeyen kötülükler yapmaktaydı. Bazı dini inanışlar, kötülük problemini bir türlü halledemedikleri için ayrı bir Tanrı, "Kötülük Tanrısı" icat etmişlerdi.⁵⁷⁴

Monoteist dinlerde Tanrı'nın ahlakî vasfı tartışma konusu edilmez. O'nun adaletli olduğundan şüphe edilmez.⁵⁷⁵

Türk-İslam filozoflarından Farabi ve İbn Sina'ya göre de Tanrı mutlak manada iyidir ve adaletlidir. İbn Sina "Allah sırf iyilik ve olgunluktur (Mahz hayır). İyilik O'nun özünün gereği olduğu için, zatında kötüye ve kötülüğe yer yoktur. Mümkün varlıklar özleri itibarıyla sırf iyilik olamazlar. Çünkü onların varlığında yokluk, eksiklik ve kötülük de mevcuttur. Dolayısıyla özünün gereği olarak sırf iyilik sadece Vacibu'l Vücud'dur."⁵⁷⁶

Tanrı'nın iyilik ve adaleti, hem kâinat düzeyinde, hem de beşeri düzeyde tecelli etmektedir. Farabi ve onun gibi düşünenlere göre, âlemin bir nizam üzere var olması, ilahi hayır ve adaletin bir tecellisidir. Bu bakımdan, "Mevla ne eylemiş ise güzel eylemiştir." Beşeri düzeyde ise insanın iyilik ve adalet sayesinde başardığı yahut başaramadığı hiçbir şey ortada kalmayacak, zamanı geldiğinde hepsi değerlendirilecektir.⁵⁷⁷ Kur'an'ın ilk inen ayet ve surelerinde işaretlere (ayat), yani tabii olaylardaki belirti ya da Tanrı'nın kudret ve iyiliğinin alametlerine birçok ima ve atıflar vardır. Tümüyle ele alındığında, bunlar, Tanrı'nın dünyayı en azından insanın orta hallice yaşayabileceği bir yer kıldığını gösterir. Müslüman'ın Allah! zikrinin en yaygın şekli, O'nun "esirgeyen, bağışlayan" olduğudur ve öteki güzel isimleri arasında

⁵⁷¹ Mâide, 5/8.

⁵⁷² Nahl, 16/90.

⁵⁷³ A'râf, 7/29.

⁵⁷⁴ Özkan, **Allah İnsan İlişkisi Açısından İbadet Fenomenolojisi**, s.16.

⁵⁷⁵ Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, İzmir, 2001, s.142.

⁵⁷⁶ İbn Sina, **eş-Şifa**, İlahiyat, Nşr. G.C. Anawati ve s. Zayed, Kahire, 1960, s.355.

⁵⁷⁷ Aydın, **Din Felsefesi**, s.141.

“çok seven” (vedut) ve “ aralıksız veren” (vehhab) isimleri de vardır. Hristiyanlığa gelince Yeni Ahit’te Tanrı’nın İsa’yı göndermesindeki ana tema onlara olan sevgisi iken, Eski Ahit’te de O’nun rahmetine ilişkin bir sürü atıf vardır.⁵⁷⁸ Yani Allah’ın kitap ve peygamberler göndermesi O’nun kullarına duyduğu rahmetin ve sevginin bir göstergesidir. Dolayısıyla Tanrı olma hususuna yerleştirilen sıfatlardan biri de O’nun mutlak manada iyilik ve adalet sahibi olmasıdır.

1.2.2. İnsanın Allah İle Ahlaki İlişkisi

1.2.2.1. İman

Kur'an'da insandan Allah'a doğru yönelmesi gereken, daha doğrusu Allah'ın istediği en temel Allah tavrı kişinin ona inanmasıdır. Bu ilişkiyi ifade eden fiil kökü "A-me-ne" lügatte insandan korkunun giderek yerine sükûnetin, emniyetin, güvenin yerleşmesi; tasdik etmek, güvenmek, inkâr, hıyanet ve korkunun karşıtı anlamına gelir.⁵⁷⁹ Fiilin kök anlamları gösteriyor ki insanın Allah'a inanması, insanın kişiliğini, bütünlüğünü koruyucu olumlu anlamlar içermektedir.

İmanın ıstılah ve şer'i manası, Allah'ın varlığına, birliğine, yegâne hâlık (yaratıcı ve tek ma'bud olduğuna, Hz. Muhammed (s.a.v)'in Allah'ın kulu ve en son peygamberi olduğuna, başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere Hz. Muhammed'in getirdiklerinin doğru ve gerçek olduğuna tereddütsüz inanmak ve tasdik etmektir.⁵⁸⁰

Allah Teâlâ insanı çok değerli bir varlık olarak yaratmış, onu türlü kabiliyet ve meziyetlerle teçhiz etmiş, her şeyi ona hizmete âmâde kılmış. Ondan sonra bir de onların iyiliğine ve onlara merhameten elçi ve peygamber göndermiş ve insanı gönderdiği bu elçilere ve kitaplara iman etmeye davet etmiştir. Kulun Rabb'inin bütün bu nimetlerine karşılık iman etmesi Allâh-insan ilişkisinde bir köprü oluşturur.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ W. Montgomery Watt, **Günümüzde İslam ve Hristiyanlık**, (Çev: Dr. Turan Koç), İstanbul, 1991, s.87.

⁵⁷⁹ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, c.13, s.21; Mürteda Muhammed b. Abdirrezzak Zebidi, **Taçu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus**, Beyrut, 1994, c.9, s.124.

⁵⁸⁰ Akseki, **İslâm Dini**, s. 53, 54; Ali Arslan Aydın, **İslam İnançları ve Felsefesi**, ist, 1979, s.153-155.

⁵⁸¹ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.102.

Allâh-insan ilişkisinde îmân kulun Allah'tan yana attığı ilk adım ve Allah'ın verdiği maddî ve manevî nimetlere karşı verdiği ilk karşılıktır. Îmân insanın kendisinin bir yaratık olduğunu ve bir yaratanının var olduğunu kabul etmesiyle başlar. İman, insanın kendisinin çok kıymetli bir varlık olduğunu, kendisi ile beraber evrende hâkim olan hayretengiz nizamın farkına varması ve bu ulvî nizâmın sahibinin varlığını kabul ettiğini itiraf etmesidir.⁵⁸²

Kulun iman etmesi ile Allâh-insan ilişkisi yeni bir boyut kazanır. İman aşamasına kadar kulun yapacağı hiçbir şeyin olmadığını ve bu aşamaya kadar ilgi ve ilişkinin hep Allâh'dan kula yönelik olduğunu, kulun imanı ile Allah'ın kuluna olan ilgisinin yeni bir aşama ile devam ettiğini ve böylece esas Allâh-insan ilişkisinin bundan sonra başlamış olduğunu görüyoruz.⁵⁸³

Kur'an'a göre insanın Allah'a karşı en temel ahlaki görevi kendine varlığını ve yaşamak için yeryüzünde sahip olduğu her şeyi veren, hibe eden Allah'ı tanımak, O'nu gereği gibi takdir etmek, yani O'na inanmaktır. Yani îmânın başı Allah Teâlâ'ya imandır. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmadan, O'nun kitaplarına, peygamberlerine, meleklerine, âhiret gününe inanmak gibi, îmân esasları söz konusu dahi olamaz. Zira Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine iman, iman akidesinin esasını teşkil eder.⁵⁸⁴

"Ahlaki iyilik (birr) Kişinin Allah'a... inanmasıdır."⁵⁸⁵

Kısacası inanma *"Ve o, düşünmek ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbirini izler yaptı."*⁵⁸⁶ ayetinde ifade edildiği gibi, kişinin minnettarlık (şükür) duygusunun bir neticesidir. Bu anlamda inanma, şükretmek; inanmama ise nankörlük etmek demektir. *"Biz doğru yolu gösterdik. İnsan ya şükreder veya nankörlük"*⁵⁸⁷ ayetinde görüldüğü gibi. Bu durumda Kur'an'a göre iman, bilgi ve ahlak temelli bir tasdik olmakla birlikte gerçek özgü Allah'a karşı duygusal bir yaşantı halidir. Bu

⁵⁸² Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.103.

⁵⁸³ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s.103.

⁵⁸⁴ Aydın, **İslâm İnançları ve Felsefesi**, s.193.

⁵⁸⁵ Bakara, 2/177.

⁵⁸⁶ Furkan, 25/62.

⁵⁸⁷ İnsan, 76/3.

yaşantının yoğunlaşması veya zayıflaması (imanın artması-eksilmesi) kişinin kendi cinsine karşı olan ahlaki eyleminin (amel-i salih) gerçekleşmesini veya savsaklamasını etkiler.⁵⁸⁸

1.2.2.2. İslam

"İslâm, 'silm' ve 'selam' kökünden türeyen bir kelimedir. Silm; barış, güven ve huzur, selam da; mutluluk, esenlik ve güvenlik demektir." İslâm ise; Allah'a teslim olmak, boyun eğmek ve itaat etmek manasındadır. Kur'an'a göre İslâm, kulun kendisini sadece Allah'a teslim etmesi ve yalnız ona ibadet etmesidir. İslâm, insanlık için vazgeçilmez değerler olan inanç, ibadet, muamelat ve ahlak gibi temel prensipleri sosyal hayatın gereği olarak kabul eden ekmel ve evrensel bir dindir."⁵⁸⁹ Nitekim Kur'an'da Yüce Allah; "*Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim*"⁵⁹⁰ buyurmaktadır. "*Allah katında din İslam'dır.*"⁵⁹¹ ayetlerinde de ifade edildiği gibi Vahiy/Nübüvvet kurumu yoluyla bütün tarih boyu insanlığa iletilen dinin adı "İslam" müntesiplerine de "Müslümanlar" (Müslimin) denir. Bu isimlerin üretildiği fiil kökü olan "Se-li-me", barış, afiyet, sıhhat, kurtuluş, esenlik anlamlarına gelir.⁵⁹²

Gerek İslam ismi olsun gerekse insanın Allah karşısındaki ahlaki tutumunu ifade eden "teslimiyet", bu fiilin sülasisinin (üç harfli fiil) "Ef'ale" fiil üretme kalıbında geçişli hale getirilmiş hali olan "Eslem" kökünden üretilmiştir. Kur'an'da insanın Allah'a karşı ahlaki tutumunu ifade etmede bu fiil kullanılır. Bu kalıpta fiil inkiyad, boyun eğme, kabul etme, teslim olma anlamları kazanır.⁵⁹³ Bu anlam, İman kavramına yakın ahlaki bir süreç olarak kişinin Allah'ın gücünü, yüceliğini, ahlaklılığını, takdir etmesinden doğan ahlaki bir tercih, tutum ve sonuçtur. Nitekim "*Rabb'i İbrahim'e: İslam ol demişti o da: "Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum" dedi*"⁵⁹⁴ "Kimler teslim olursa (müslüman olursa) onlar doğru yolu aramışlardır."⁵⁹⁵ ayetlerinde "esleme" fiili, mutlak bir gücün otoriter bir emrine irrasyonel ve ahlaki olmayan bir boyun eğmeyi

⁵⁸⁸ İlhami Güler, **Allah-İnsan İlişkisinin Ahlaki Boyutu (Biz Allah'ın Kulları mıyız?)**, s.196.

⁵⁸⁹ Komisyon, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB. Yay. Ankara, 2007, s.322-323

⁵⁹⁰ Mâide, 5/3.

⁵⁹¹ Al-i İmran,3/19.

⁵⁹² İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, c.12, s.289; İbn Fâris, **Makayıs**, 3/90.

⁵⁹³ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, c.12, s.289.

⁵⁹⁴ Bakara, 2/131.

⁵⁹⁵ Cin, 72/14.

değil; fiilleri, insan hakkındaki niyetleri kavranmış ahlaklı bir Tanrı'ya gönüllü bir yönelmeyi ifade etmektedir.⁵⁹⁶

1.2.2.3. Takva

Kur'an'da insandan Allah'a doğru yönelen ahlakî tavrı ifade etmek için kullanılan odak terimlerden biri de "takva"dır. Türetildiği fiil olan "Vak-ka" aslında bir şeyi başka bir şeyden bir şey aracılığıyla korumak, bir şeyden sakınmak, korunmak, kaçınmak, bir şeyi ıslah edip düzene koymak, muhafaza etmek, bir şeyi himaye etmek anlamına gelir.⁵⁹⁷

İstilah anlamı ise; " Kul için takva, kendisiyle günahları arasında, günahları terk etme hususunda kuvvetli bir sabır ve gayret engeli hâsıl oluncaya kadar kalbini, sanki o günahı hiç işlememiş gibi temizlemesidir. Veya mubah ve helal olan şeylerin faydasız olanından kaçınmaktır.⁵⁹⁸ Başka bir tarifte ise takva şöyle anlatılmaktadır:

a) Takva, şirkten sakınmak, bid'atten kaçınmak ve fer'i günahlardan korunmaktır.

b) Din hususunda zarar vereceğinden korktuğun şeylerden kaçınmaktır.

c) Takva yüce bir hazinedir. Eğer ona ulaşırsa, onda; şerefli cevherler, kıymetli bir nefis, çok hayır (iyilik), tükenmez bir rızık, kendisinde dünya ve ahiret iyiliklerinin toplandığı bir haslet olan büyük bir alışkanlık bulunur.⁵⁹⁹ Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi; takvanın ıstilaî ve lügavî manası arasında bir ilişkinin olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Şöyle ki; lügat manasında, bir zarar ve tehlike karşısında ondan çekilip, sakınarak kendini korumak için aldığı tedbirle insanın girdiği bir muhafaza hali mevcuttur. İstilaî manada da bu unsurlar var. Genel olarak birçok şeyden korkan

⁵⁹⁶ Güler, **Allah-İnsan İlişkisinin Ahlakî Boyutu (Biz Allah'ın Kulları mıyız)?** s.196.

⁵⁹⁷ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, c.12, s.289.

⁵⁹⁸ Ebu Hâmid Muhammed Gazzâli, **İhyau Ulûmi'd-Din**, Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, c.IV, s.153.

⁵⁹⁹ Firuzabadi,, **Mecdü'd-Din**, Muhammed b.Ya'kub, **el-Kamusu'l-Muhit**, c.V, s.258.

insan için, ahirette, onu bekleyen hakikatler ve tehlikeler karşısında ahiret emniyeti açısından takınılacak tavırlar mevcuttur.⁶⁰⁰

Kur'an-ı Kerim'de "takva", "ittika " ve "vikaye" mastar ve isimleri çeşitli kalıplarda, çok azı lügat anasında olmak üzere ikiyüz ellisekiz ayette geçmektedir.⁶⁰¹ İşte bu rakam takvanın önemini göstermektedir. Kur'an'da insanın bir fiili olarak kendini, özünü parçalayan kötü (ahlaksızlık) fillerden koruma, Allah'ın yasak ettiği fiilleri işlemekten sakınma, bu fiillere Allah ahirette ceza takdir ettiği için Allah'ın cezalandırmasından korunma, sakınma, ondan korkma anlamına gelir.⁶⁰²

Fakat bunların dışında ahlaki bir şuur halini ifade eden "takva" kavramı, İzutsu'nun da belirttiği gibi Mekke döneminden Medine dönemine doğru uhrevi korku içeriğini yavaşça kaybederek bir tür "dindarlık" ve Allah'a karşı "derin saygının" ismi olur.⁶⁰³ Bu anlamda takva, "kişinin her zaman Allah'ın huzurunda olduğunun farkında olması ve bu farkında olmanın ışığında kendi varoluşunu şekillendirmesidir."⁶⁰⁴ "Takva" kavramının Allah'a saygı gösterme içeriği, Hacc ibadetindeki menasikleri değerlendiren Hacc Suresinin 32. ayetinde şöyle ifade edilir: *"Kim Allah'ın sembollerine (ibadet yerlerine) saygı gösterirse şüphesiz bu saygı kalplerin saygısından (takva)dır."* Yine bu içerik kurban kesme ibadetini ayrıca değerlendiren 37. ayette şöyledir: *"Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. Fakat ona ulaşan sizin saygınızdır (takva)."*⁶⁰⁵

1.2.2.4. İbadet

İnsandan Allah'a doğru yönelen ahlaki ilişkiyi ifade eden temel odak terimlerden biri de "ibadet" ve "ubudiyet"tir. Kavram Kur'an'da insanın bir tavrı olarak salt ahlaki değildir. Aynı zamanda Allah'tan insana doğru ontolojik bir içerik taşır. Kavramın üretildiği fiil "A-be-de"dir. Sert, zorlu, şiddetlinin karşıtı olarak aşağı; itaat etmek, boyun eğmek, kölelik, tapınmak anlamlarına gelir. Örneğin: Arapça "طريق معبد"

⁶⁰⁰ H. Mehmet Soysaldı, **Kur'an Semantiği Açısından Takva**, İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 1, Elazığ, 1996, s.14.

⁶⁰¹ Lütfullah Cebeci, **Kur'an'a Göre Takva**, Seha Neşriyat, İst, 1991, s.30.

⁶⁰² İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, c.15 s.401.

⁶⁰³ İzutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, s.222.

⁶⁰⁴ Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla İslam**, s.28.

⁶⁰⁵ Hacc, 22/37.

düzgün, taşsız, yürümesi kolay yol demektir. Yine "بَعِيرٌ مَعْبُدٌ", katardan ayrılmayan, uysal, yumuşak, huylu deve" demektir.⁶⁰⁶

el-Rağib el-İsfahanî (ö. 502/1108) ise "Abd" maddesini izah ederken bu kökten gelen "ubudiyet" ve "ibadet" terimlerini şu şekilde tanımlamaktadır: "Ubudiyet; itaat ve boyun eğmeyi gösterip izhar etmektir. İbadet ise; ubudiyetten daha açık ve belirgindir. Çünkü ibadet, boyun eğmenin en son zirvesidir ve buna layık olup hak eden de sadece yüce Allah'tır. *"Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi... kesin bir şekilde emretti..."*⁶⁰⁷ ayetinde ifade edildiği gibi.⁶⁰⁸

Tapınma tabiri ile genellikle bir Tanrıya inanma ve rituel ibadetler (namaz, oruç, hacc gibi) kastedilir. Aslında bu ibadetlerin amacının kişinin Allah'a karşı duyduğu saygı, sevgi ve bağlılığı ifade etmenin ayrıca devam ettirmenin sembolik ve fiili formları olduğu göz önünde tutulursa, 'ibadet' kavramının özünün ahlaki bir süreç olduğu rahatça anlaşılır. Fiilin mazi ve geniş zaman kullanımları, Kur'an'da genel anlamda Allah'ın buyruklarını özgür bir irade ile yerine getirmeyi kasteden gönüllü boyun eğme ve itaat etmedir. Bu durumda dini anlamda "abd" ismi, kimi yerde insanın tanrı karşısındaki ontik durumunu ifade eder. Örneğin: *"Ve ma Rabbuke bizellamin li'l-abid"*⁶⁰⁹ nitelemesi, inanan-inanmayan bütün insanları kastetmektedir. Dolayısıyla bu ifadeyi şöyle çevirmek mümkündür. "Rabbin insanlara asla zulmedici değildir." Fakat bu sıfat eğer inanan bir insanı veya insan grubunu niteliyorsa o zaman 'abd'ı tapınan boyun eğip itaat eden diye ahlaki içeriği ile anlamak daha doğru olur.⁶¹⁰

İzutsu, bu konuda "abd" kelimesine farklı bir anlam getirerek Allah-insan arasındaki ahlaki ilişkiyi Efendi-Köle ilişkisi şeklinde sunar. "Bu münasebette Allah Rab (Efendi) insan da O'nun kölesi "abdı"dır... Şimdi Allah, tek mutlak hakim olduğu için insan O'na karşı tam bir teslimiyetle hareket edecek, O'na boyun eğecektir. Başka bir hareket tarzı, insan için mümkün değildir. Kısaca kul, (abd), kul gibi davranacaktır. Kulun ilk görevi, efendisine sadakatle hizmet etmek, O'nun her arzusunu yerine

⁶⁰⁶ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, c.3 s.270.

⁶⁰⁷ İsrâ, 17/23.

⁶⁰⁸ İsfahani, **Müfredat**, s.542.

⁶⁰⁹ Fussilet, 41/46.

⁶¹⁰ Güler **Allah-İnsan İlişkisinin Ahlaki Boyutu (Biz Allah'ın Kulları mıyız?)** s.197.

getirmek, O'nun can-ı gönülden uymaktır. *"O, göklerin, yerin ve o ikisinin arasında olan her şeyin Rabbidir. Öyleyse yalnız O'na kulluk et. O'na ibadetinde sabır ve sebat göster. O'na denk ve adaş olacak hiç kimse bilir misin?"*⁶¹¹ O'nun için Kur'an'da itaat, teslimiyet ve tevazu ifade eden terimlere çok önem verilmiştir.⁶¹²

Cenab-ı Allah, insana başta kendi varlığı olmak üzere yaşam ortamı olan dünyada sahip olunabilecek sayısız nimetleri hibe etmiştir.⁶¹³ Buna karşılık olarak ibadet ilişkisiyle insandan istenen, Allah'ın bu ahlaki tavrını gereği gibi takdir ederek şükran duygusuyla ona saygı göstermek, tapmak (Namaz, Hacc, Oruç); bir de yine insanlığın lehine olan ahlaki buyruklarına, tavsiyelerine uymaktır. Nitekim Allah'a tapma, boyun eğme, itaat etme, saygı duyma salt O'nun varlığı denetim altında bulundurmasından⁶¹⁴ insana egemen olmasından⁶¹⁵ kaynaklanmıyor. Aynı zamanda ahlaki bir varlık olup insana ahlaklı davranmasından⁶¹⁶ kaynaklanıyor.⁶¹⁷

⁶¹¹ Meryem, 19/65.,

⁶¹² İzutsu, **Kur'anda Allah ve İnsan**, s.187.

⁶¹³ Nahl, 16/78, 114; Fâtır, 40/61; Rum, 30/50.

⁶¹⁴ Bakara, 2/20; Mâide, 5/17.

⁶¹⁵ En'âm, 6/18, 61.

⁶¹⁶ En'âm, 6/54; Al-i İmran, 3/182.

⁶¹⁷ Güler, **Allah-İnsan İlişkisinin Ahlaki Boyutu (Biz Allah'ın Kulları mıyız?)**, s.198.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ (6-8) DERS KİTAPLARINDA ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ

Bu bölümde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında Allah-insan ilişkisinin nasıl olduğu ve nasıl ele alındığı üzerinde durulmuş dolayısıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili olan bütün üniteler ayrı ayrı incelenmiştir. Ayrıca ünitelerde geçen konular, kazanımlar ve ayetler tablo şeklinde gösterilmiş ve bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2.1. 6. SINIF DERS KİTABININ ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1.1. 6. Sınıf 1. Ünite: "Peygamberlere Ve İlâhi Kitaplara İnanç" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Bu ünite de Allah-insan ilişkisinin hidayet boyutu ele alınmıştır. Hidayet boyutunda Allah'ın elçiler göndermesi, vahiy indirmesi ve kitaplar göndermesi yer almaktadır. Ünite de Allah-insan ilişkisiyle ilgili konular ve kazanımlar aşağıdaki tablo şeklinde gösterilmiş ve bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Tablo 1: 6. Sınıf 1. Ünite: "Peygamberlere ve ilahi Kitaplara İnanç" Ünitesindeki Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1- Peygamberler ve Peygamberler iman (Peygamberlerin insanlardan seçilmesinin nedenleri)	1- Peygamber kavramını açıklar. 2- Peygamberlerin insanlardan seçilmesinin nedenlerini irdeler.
2- Peygamberlerin nitelikleri	3- Peygamberlerin gönderiliş amaçlarını bilir.
3- Peygamberlere Gelen Mesajların Ortak Özellikleri	4- Peygamberlerin sahip olduğu nitelikleri açıklar.
4- İlâhi Kitap ve İlâhi Kitaplara İman (Allah Niçin vahiy göndermiştir?)	5- Bütün peygamberlere gelen vahiy'in ortak yönlerini fark eder. 6-Allah'ın insanlara niçin vahiy gönderdiğini temellendirir.

Allah (c.c) insanoğlunu, evreni ve içindeki varlıkları yaratıp, onları türlü kabiliyet ve meziyetlerle donattıktan sonra terk etmemiş ve kendi haline bırakmamıştır. Bilakis kendisini bulup bilmesi ve tecelli eden ayetlerini idrak etmesi için de onlara akıl, his ve duygular gibi işlerine yol bulmaya ve gayelerine ulaşmaya imkân veren güçleri bahsettikten sonra onlara bir de elçiler ve kitaplar göndermiştir. Bu durum son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'e kadar devam etmiştir. Bu şekilde Cenab-ı Allah gönderdiği kitap ve elçilerle insanları hidayete ulaştırmış ve insanlarla olan irtibatını canlı tutmuştur.

Tablo 1' deki 1. Ünite incelediğinde Allah-İnsan ilişkisinin hidayet boyutunun ele alındığı görülmektedir. Ünite de peygamberler ve peygamberlere iman,

peygamberlerin insanlardan seçilmesinin sebepleri, peygamberlerin nitelikleri, peygamberlere gelen mesajların ortak özellikleri, ilahi kitap ve ilahi kitaplara iman konuları yer almaktadır. Ünite de Kur'an-ı Kerim'de bulunan 25 tane peygamberin ismi de geçmektedir. Allah (c.c.)'nin insanları yarattıktan sonra yalnız bırakmadığı, ilk insan topluluklarından başlayarak günümüze kadar her topluma mesajlarını iletecek, onları iyiye, doğruya, güzele çağıran; kötü, çirkin ve zararlı işlerden uzaklaşmalarını öğütleyen peygamberler gönderdiği ele alınmış ve konuyla ilgili Kur'an ayetleri getirilmiştir. Bu ayetler çerçevesinde öğrencilerin belli kazanımlar elde etmeleri amaçlanmıştır Öğrenci peygamber (elçi) kavramının ne olduğunu, Cenab-ı Allah'ın peygamber göndermedeki amacının ne olduğunu, peygamberlerin insanlardan seçilmesinin nedenini, peygamberlerin sahip oldukları nitelikleri, vahyin ortak yönlerini ve Allah'ın insanlara niçin vahiy ve kitap gönderdiğini kavrayabilir. Dolayısıyla Allah-İnsan ilişkisini daha sağlam bir temele oturtabilir ve daha somut bir şekilde zihninde tasarlayabilir.

Tablo 2: 6. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de ve Etkinliklerde Geçen Ayetler:

1. "Andolsun ki biz her ümmete, "Allah'a ibadet edin ve putlara tapmaktan sakının." diye bir peygamber gönderdik..." (Nahl, 16/36.)
2. "Andolsun ki Allah, müminlere kendilerinden, onlara kendi âyetlerini okuyan, onları arındıran ve onlara kitab ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur..." (Ali-İmrân, 3/164.)
3. "Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de, şüphesiz, yemek yerler, sokaklarda gezerlerdi..." (Furkan, 25/20.)
4. "Rabbimiz! İçlerinden onlara Senin ayetlerini okuyan, Kitabı ve hikmeti öğreten, onları her kötülükten arıtan bir peygamber gönder..." (Bakara, 2/129.)
5. "(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik..." (İbrahim, 14/4.)

6. "Eğer yeryüzünde yerleşmiş gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik..." (İsrâ, 17/95.)
7. "De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. Bana, İlâh'ınızın, sadece bir İlâh olduğu vahyolunuyor..." (Kehf, 18/110.)
8. "Kitab'ta İbrahim'i de an; çünkü o, doğru bir nebi idi." (Meryem, 19/41.)
9. "Kitap'ta İsmail'i de an. Çünkü o doğru sözlü bir rasul ve bir nebi idi." (Meryem, 19/54.)
10. "Kitapta İsmâîl'i de an; şüphe yok ki o, vaadinde gerçekte ve insanlara gönderilmiş olan bir peygamberdi." (Meryem, 19/56.)
11. "Ey Allah'ın kulları! Bana gelin, doğrusu ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim." (Duhan, 44/18.)
12. "Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm." (A'râf, 7/168.)
13. "Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir Peygamberim." (Şuarâ, 26/107.)
14. "O iman edenler, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar..." (Şura, 42/37.)
15. "Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun elçilik görevini yapmamış olursun..." (Mâide, 5/67.)
16. "Senden önce hiçbir resul göndermedik ki ona: 'Benden başka ilah yoktur, şu halde bana kulluk edin.' diye vahyetmiş olmayalım." (Enbiyâ, 21/25.)

18. <i>"Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i (gönderdik): Ey kavmim dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur..." (A'râf, 7/73.)</i>
19. <i>"De ki: O Allah, birdir. Allah sameddir. Onun hiçbir dengi yoktur." (İhlas, 112/1, 2 ve 4.)</i>
20. <i>"Biz Allah'a ve bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve esbata indirilene, Musa'ya ve İsa'ya verilenlere ve nebilere Rableri tarafından değer peygamberlere verilenlere, Onlardan hiçbirisi arasında fark gözetmeksizin inandık deyin." (Bakara, 2/136.)</i>
21. <i>"(Resulüm) O, sana kitab'ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak tedricen indirmiş; daha önce de doğru yolu göstermek üzere Tevrat'ı ve İncil'i indirmişti." (Al-i İmrân, 3/3-4.)</i>
22. <i>"Gerçekten onlara, bilgiye göre açıkladığımız, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olan bir Kitap getirdik." (A'râf, 7/52.)</i>
23. <i>"Bu Kur'ân bana sizi ve kendisine ulaşan herkesi uyarmam için vahyolundu." (En'âm, 6/19.)</i>
24. <i>"Biz İçinde hidayet ve nûr bulunan Tevrat'ı, elbette biz indirdik..."(Mâide, 5/44.)</i>
25. <i>"...Davut'a da Zebur'u verdik." (İsrâ, 17/55.)</i>
26. <i>"Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncil'i verdik." (Mâide, 5/46.)</i>

27. "Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır. (Bu Kur'an) uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan (bir kitaptır); iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir." (Yusuf, 12/111.)

28. "Resule düşen (vazife), ancak onu duyurmaktır." (Maide, 5/99.)

Tablo 2'deki ayetler incelediğinde Allah (c.c)'nin insanlarla irtibatı sağlamak, onlara doğruyu, güzeli, hakkı, hakikati göstermek, onları kötülüklerden uzaklaştırmak için içlerinden örnek alabilecekleri kişileri kendilerine peygamber olarak gönderdiği görülmektedir. Ayetlerden de anlaşılacağı üzere her peygamber kendi kavminin diliyle gönderilmiştir. Bunun amacı insanların gönderilmiş olan bu peygamberleri gerçek anlamda örnek alabilmelerini ve nasıl ibadet etmeleri gerektiğini sağlamaktır. Ayetlerin deyimiyle şayet elçi olarak gönderilen kişiler insan değil de başka bir varlık olsaydı insanların o varlıkları örnek alabilmeleri mümkün olamazdı. Dolayısıyla Allah-İnsan ilişkisi gerçek anlamda sağlanamazdı. Ayrıca Allah ile insan arasındaki iletişimin sağlam olması peygamberlerin nitelikleriyle ile doğru orantılıdır. Bu niteliklerin başında doğruluk ve güvenilirlik gelmektedir. Tablo 2'deki ayetlerde peygamberlerin bu nitelikleri üzerinde durulmaktadır. Peygamberler doğru ve güvenilir kimselerdir. Bu vb. güzel hasletler onların mesajlarını insanlara aktarmasında etkilidir.

Tablo 2'nin sonundaki ayetlere bakıldığında Allah'ın peygamberlere göndermiş olduğu kitapların da insanlar için birer öğüt, hidayet ve rahmet olduğu görülüyor. İnsanlar bu kitaplar ve sahifeler sayesinde Rablerine nasıl kulluk edeceklerini bilmekte ve bu bilinçle hareket etmektedirler. Dolayısıyla ayetlerden Allah'ın insanlara çok değer verdiği, onların dünya ve ahirette mutlu ve huzurlu olmaları için tarafından rahmet ve hidayet olarak peygamberler ve kitaplar gönderdiği anlaşıyor. Bu da Allah-İnsan ilişkisinin temelini oluşturmaktadır denilebilir.

Allah-insan ilişkisinin hidayet boyutuyla ilgili olan ünite de kullanılmış olan ayetler ve hadislerde genel itibariyle anlaşılmayacak bazı kavramlar bulunsa da bunların tamamına nispetle az olduğu, öğrencilerin seviyeleri itibariyle kavramayacakları, anlamlandıramayacakları ve seviyelerine uygun olmayan bir konu ya da kavramın olmadığı ve ahlâkî gelişim düzeyi itibariyle de öğrencilerin seviyelerine hitabeden ayet ve hadislerin kullanıldığı ve kullanılan bu ayet ve hadislerin de öğrencilerin dil ve dini gelişim seviyelerine uygun olduğu tespit edilmiştir.

"Peygamberlere ve İlahi Kitaplara İnanç" ünitesinde ayet ve hadislerde kullanılan "sıdk, sadık, hidayet, resul, nebi, esbat, inkâr, tasdik, tedricilik," kavramlarını öğrenciler duymuş olmasına rağmen burada bir tür kavram öğretimi gerekebilir. Bunu da ya kavramın anlamını tek cümleden oluşan bir tanımlama ile ya birkaç kelimelik anlatımla veya yapılacak etkinliklerle sağlamak mümkün olabilir. Bu bağlamda kavramların öğretimini kolaylaştırmak ve konunun anlaşılmasını sağlamak için bu kavramları barındıran "Bulmaca Çözelim" başlığı adı altında bir etkinlik oluşturulabilir ve öğrencilerden bu bulmacayı çözmeleri istenebilirdi. Ya da "Eşleştirelim" başlığı altında farklı etkinliklerle öğrencilere kavramlar ve bu kavramlara karşılık gelen anlamlar karışık bir şekilde verilerek, "anlamları karışık olarak verilmiş kavramları doğru bir şekilde anlamlarıyla eşleştiriniz." şeklinde bir yöntem ve teknik ile aktarılabılırdi. Bu şekilde yapılabilecek etkinliklerle öğrencilerin dikkatleri daha da çekilebilir ve kavramların öğrenilmesi, günlük hayatta kullanılması, akılda tutulması, tekrar edilmesi ve öğrenilen bilginin başka alanlara aktarılması da kolaylaşabilirdi. Daha da önemlisi Allah Teâla'nın insanlara hidayeti göstermek amacıyla göndermiş olduğu peygamberlerin getirdiği ilahi mesajın öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılmasına ve kavranmasına bunun sonucunda sağlıklı bir Allah-insan ilişkisinin ve Allah tasavvurunun oluşmasına katkı sağlayabilirdi.

2.1.2. 6. Sınıf 2. Ünite: "Namaz İbadeti" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Namaz, Allah-insan ilişkisinin zirveye çıktığı bir ibadet çeşididir. Kul günde beş vakit bu ibadetle Allah'ın huzuruna çıkmaktadır. Dolayısıyla namaz, Allah-insan ilişkisini sürekli taze tutması açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Kitabın bu ünitesinde namaz ibadeti ele alınmıştır. Aşağıda bu ünitenin bazı konuları ve kazanımları tablo şeklinde gösterilmiştir.

Tablo 3: 6. Sınıf 2. Ünite: "Namaz İbadeti" Ünitesindeki Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Namaz nedir ve niçin kılınır?	1- Namaz ibadetinin anlamını ve namazın niçin kılınması gerektiğini anlar.
2. Namazın şartları	2- Namazın hazırlık şartlarını belirtir.
3. Namaza çağrı	3- Namazın kılınış şartlarını açıklar.
4. Günlük namazlar	4- Namazın kılınışını açıklar.
5. Cemaatle namaz	5- Vakit, cuma, bayram, cenaze ve teravih namazlarının ne zaman ve nasıl kılındığını bilir.
6. Cuma namazı	6- Namazın kişinin duygu dünyası, davranışları, temizlik bilinci ve zamanı iyi kullanma alışkanlığı üzerindeki etkisini açıklar.
7. Bayram namazı	
8. Teravih namazı	
9. Namazı bozan durumlar	
10. Namazın insana kazandırdıkları	

Tablo 3'teki ünite konuları ve kazanımlarını incelediğinde Allah-insan ilişkisinin ibadet boyutundan olan namaz ibadetinin ele alındığı görülüyor. Namaz yüce yaratıcının huzuruna çıkmak, onun bize verdiği sayısız nimetlere teşekkür etmek, onunla her an iletişim halinde olmaktır.

Ünitede namaz konusu, niçin namaz kılındığı, namazın şartları, günlük namazlar, cemaatle namaz, cuma namazı, bayram namazı, teravîh namazı, namazı bozan durumlar, namazın insana kazandırdıkları konuları bulunmaktadır. Bununla birlikte öğrencinin konuyla ilgili elde etmesi planlanan bazı kazanımlar verilmiştir. Bilindiği gibi namaz Allah Teâla'nın insanlara farz kıldığı ibadetlerin başında yer almaktadır. Allah'a iman eden her Müslüman'ın bu ibadeti yerine getirmesi gerekir. Müslüman'ın bu ibadeti yerine getirmesi için bazı şartlar gereklidir. Bunlar namazın içindeki (namaza hazırlık şartları) ve dışındaki (namazın kılınış şartları) şartlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ünitede Namazın bu şartları üzerinde durulmuş, öğrencinin daha iyi kavraması için abdest alma fotoğraflarla etkinlik şeklinde gösterilmiştir. Bilindiği gibi namazın rükünleri, iftitâh tekbîri, kıyam, kıraat, rükû', sücûd, teşehhüd miktarı ka'de-i âhire'dir. Bunlar, hem namazın rükünleri olmakta, hem de Allâh-insan ilişkisi açısından kulun Rabbine yönelişi, yakarışı, tekbîr'i, tesbîh'i, t'azîm'i, hamd-ü senâ'sı rükû'u, secdesi, tahîyyâtı ve duası olmaktadır. Kulun bu davranışlarına mukabil bunlarla da Allah'ın kulunu huzuruna kabulü, O'na tevîk'i, inâyet'i, hidâyet'i, lûtf-u ihsân'ı, icâbet'i, rahmet'i ve mağfireti olmaktadır.⁶¹⁸ Namazın önemini ifade eden yukarıda belirtmiş olduğumuz bu kavramların ünitede açıklanması ve etkinlik şeklinde verilmesi konunun öğrenci tarafından iyice anlaşılması ve pratiğe dökülmesi açısından son derece önemlidir.

Aynı şekilde günlük vakit namazlarının nasıl kılınması gerektiği fotoğraflarla gösterilmiştir. Ayrıca Cemaatle namaz kılmanın önemi üzerinde durulmuş, toplumsal birlik ve beraberliğin simgesi olan cuma namazı ve bayram namazı ele alınmış ve Ramazan ayının sembolü olan teravîh namazına da dikkat çekilmiştir. Bütün bunlar

⁶¹⁸ Aköz, **Kur'an'da Allah-Kul ilişkisi**, s. 238-240.

öğrenciye Allah-insan ilişkisinin nasıl olduğunu gösterme ve namazla Allah'a yönelen kulun nasıl davranması gerektiği konusunda çok önemlidir.

Ünitede namaz ibadetini bozan durumlar üzerinde de durulmuştur. Bilindiği gibi ibadetlerin Allah katında makbul sayılması şartların yerine getirilmesine bağlıdır. Gerekli olan şartlar yerine getirilmezse o ibadet hiçbir anlam ifade etmez. Namaz ibadeti de böyledir. Eğer şartları yerine getirilmezse Allah'a yakınlaşmayı, Allah'la iletişimi ifade eden namaz ibadeti hiçbir anlam ifade etmez, Allah katında geçerliliği olmaz.

Ünitede üzerinde durulan konulardan biri de namaz ibadetinin insana kazandırdıklarıdır. Namaz ibadeti insanın duygu dünyasını zenginleştirir, insana huzur ve mutluluk verir, Allah'ın hoşnutluğunu kazandırır, insanın davranışlarının bilinçli olmasını sağlar, kötü davranışlardan uzaklaştırır, iyi davranışlara yöneltir. "*Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar*"⁶¹⁹ ayeti bunu açık bir şekilde göstermektedir.

Allâh-insan ilişkisi açısından kulun Rabbine yönelişi olan namaz ibadetinin önemi ve farziyetiyle ilgili ünite ve etkinliklerde geçen bazı ayetler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: 6. Sınıf 2. Ünite: Konuyla İlgili Ünite ve Etkinliklerde Geçen Ayet ve Hadisler:

1. " <i>Namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.</i> " (Nisâ, 4/103.)
2. "... Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın." (Bakara, 2/238.)
3. " <i>İslam beş temel üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka tanrı bulunmadığını ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu kabul etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek, oruç tutmak.</i> " (Buhârî, iman, 2.)

⁶¹⁹ Ankebut, 29/45.

4. “(Resûlüm) Sana vahyedilen kitabı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah’ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.” (Ankebût, 29/45.)
5. “Ey iman edenler! Rükû edin; secdeye kapanın; Rabb’inize ibadet edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.” (Hac, 22/77.)
6. “... Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl.” (Tâ-Hâ, 20/14.)
7. “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı mesh edip topuklara kadar ayaklarınızı da yıkayın...” (Mâide, 5/6.)
8. “... Cünüp iken... gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın...” (Nisâ, 4/43.)
9. “... Eğer cünüp oldunuz ise boy abdesti alın...” (Mâide, 5/6.)
10. “... Su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin...” (Nisâ, 4/43.)
11. “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah’ı anmaya koşun... Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır.” (Cum’a, 62/9.)
12. “... Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.” (Ankebût, 29/45.)
13. "Bir gün Hz. Peygamber, yanındakilere, “Sizden birinizin kapısının önünden bir nehir aksa ve o kimse bu nehirde her gün beş kez yıkansa bedeninde hiç kir kalır mı?” diye sordu. Oradakiler, “Hayır, kalmaz.” dediler. Peygamberimiz, “İşte, beş vakit namaz da böyledir. Allah namaz sayesinde bütün günahları siler ve temizler.” (Buhârî, Mevâkit, 6.) buyurdu.

Ünitede yer alan yukarıdaki ayetlerden namazın, kulun Allah ile ilişkiye girmesinin ve bu ilişkinin sürekli taze tutulmasının temini açısından çok önemli bir fonksiyonu yerine getirdiğini, aynı zamanda Kur'ân'ın bu ibâdete yoğun bir şekilde yer verişinden ve hatta can güvenliği açısından kritik bir ortam olan savaş durumunda dahi bundan taviz vermeyişinden⁶²⁰ anlamaktayız.

Kısacası Allah Teâlâ'yı tevhîd, yani onun varlığını, birliğini bilip tasdik ettikten sonra farzların en büyüğü en mühimi namazdır. Namaz, imanın alâmeti, kalbin nuru, ruhun kuvveti ve mü'minin miracıdır. Mü'min bu sayede Hak Teâlâ'nın manevî huzuruna yükselir. Allah Teâlâ'ya münacatta bulunarak manevî kurbiyete erer. Mü'min için en ulvî bir şereftir. Ve namaz, ruhu temizleyen, kalbi aydınlatan, insanı yüksek duygulardan haberdar eden, insanı kötülüklerden alıkoyan, insanı, hayra, tefekküre, intizama sevk eyleyen en güzel bir ibadettir.⁶²¹ Bu ibadetin konunun iyice anlaşılması açısından ayetler çerçevesinde üniteye alınması öğrencinin kalp ve vicdanını Allah'a bağlar. Aynı zamanda Allah'ın sonsuz kudretini ve mutlak iradesini geniş rahmet ve merhametini lütuf ve ihsanını öğrencinin hafızasına yerleştirir. Bu da Allah-insan ilişkisinin taze tutulması açısından önemlidir.

2.1.3. 6. Sınıf 3. Ünite: "Son Peygamber Hz. Muhammed" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

1. ünite Cenab-ı Allah'ın evreni ve içindeki varlıkları ve özellikle insanoğlunu yarattıktan ve ona türlü kabiliyetler ve meziyetler verdikten sonra onu başıboş bırakmadığı, yollarını bulmaları, kendilerine hakkı ve hakikati göstermek için bir de peygamberler ve bu peygamberlerle birlikte kitaplar gönderdiği konusu üzerinde durulmuştur.⁶²² Bu peygamberlerden bir tanesi de âlemlere rahmet olarak gönderilen son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Kitabın "Son Peygamber Hz. Muhammed" ünitesi Allah-insan ilişkisi açısından ele alınacaktır.

⁶²⁰ Nisâ, 4/102.

⁶²¹ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslâm İlmihali**, s.103-105.

⁶²² Abdulvahit Kamali, **DKAB (6-8) Ders Kitaplarında Allah-İnsan İlişkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2019, s. 91.

Tablo 5: 6. Sınıf 3. Ünite: "Son Peygamber Hz. Muhammed" Ünitesindeki Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Hz. Muhammed'in çağrısı (Mekke dönemi)	1- Vahiy kavramını ve Hz. Muhammed'e gelen ilk ayetlerin içeriğini belirtir.
2. İlk vahiy	
3. Hz. Muhammed'in çağrısı (Medine dönemi)	2- Hz. Muhammed'in İslam Çağrısına neden yakın akrabalarından ve çevresinden başlayarak yaygınlaştırdığını açıklar.
4. Peygamber mescidi ve sosyal işlevi	3- Medine'ye hicretin sebep ve sonuçlarını açıklar.
5. Eğitim ve öğretim etkinlikleri	4- Mescid-i Nebinin toplumsal işlevini örneklerle açıklar.
6. Toplumsal barışın kurulması	5- Hz. Muhammed'in sosyal barışa ve eğitim-öğretime yönelik ve düzenlemelerini örneklerle açıklar.
7. Hudeybiye Antlaşması ve Mekke'nin Fethi	6- Hz. Muhammed'in Hudeybiye Antlaşması'nda ve Mekke'nin Fethinde sergilediği tavrı barış açısından değerlendirir.
8. Hz. Muhammed'in vefatı	7- Hz. Muhammed'in vefatının sahabe üzerinde bıraktığı tesiri yorumlar.

Peygamberlerin ve ilahi kitapların gönderilişi Allah'tan kullarına bir rahmettir. Gerek Peygamberler ve gerekse ilâhî kitaplar kendilerine iman edip itaat edenleri hem

dünyada huzur ve saadete, hem de ukbada ebedi hayata ulaştırıcı olmuşlardır. Peygamberler ve ilahi kitaplar gönderilmese idi insanlar felaketten felakete sürükleneceklerdi. Allah insanlara acıyıp merhamet ettiği için merhameten onlara elçiler ve kitaplar göndermiştir.⁶²³ Dolayısıyla peygamberlerin ve kitapların gönderilişi, Allâh-insan ilişkisi açısından, Allah'ın kullarına merhametinin bir tecellisidir.

Hiz. Muhammed (s.a.v) de insanlara sırf rahmet olarak gönderilmiştir. Yani Allah insanlara acıdığı için onlara yol göstermek onları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için Hiz. Muhammed (s.a.v)'ı göndermiştir ki onun sayesinde insanlar sıkıntılardan kurtulma ve saadete ulaşma yollarını öğrensinler, böylece dünyada ve ahirette Allah'ın azabından kurtulsunlar.

Allâh-insan ilişkisi açısından Hiz. Muhammed (s.a.v)'ın ve Kur'ân'ın gönderilişinin bütün insanlar için bir hidâyet ve bir rahmet oluşu değişik âyetlerle de vurgulanmıştır. Nitekim aşağıdaki âyetlerde bu husus açıkça belirtilmiştir.

*“Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap gönderdik.”*⁶²⁴

*“Bu (Kur'ân) Rabb'inizden gelen basiretler (gönül gözlerini açan nurlar, gerçeğe ileten kanıtlarıdır. Ve inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmettir!”*⁶²⁵

*“Ey insanlar, size Rabb'inizden bir öğüt, göğüslerde olan sıkıntılara bir şifâ ve inananlara bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir.”*⁶²⁶

*“Doğrusu biz seni, gerçekle müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”*⁶²⁷

*“Seni (bütün) insanlara elçi gönderdik.”*⁶²⁸

⁶²³ Taberî, **Camîu'l-Beyan**, c.V, s.401.

⁶²⁴ A'râf, 7/52.

⁶²⁵ A'râf, 7/203.

⁶²⁶ Yûnus, 10/57. Ayrıca bk. Yûsuf, 12/111; Nahl, 16/64, 89; Neml, 27/77; Kasas, 28/86; Ankebut, 29/51; Lokman, 31/3; Câsiye, 45/20.

⁶²⁷ Bakara, 2/119.

⁶²⁸ Nisâ, 4/79.

“Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”⁶²⁹

Ünitede anlatıldığı üzere İslam dini, Arabistan Yarımadası’nda Mekke şehrinde doğmuştur. Araplarca kutsal sayılan Kâbe’den dolayı Mekke önemli bir şehirdi. İslamiyet doğmadan önce Arap Yarımadası’nda toplumsal ve ahlaki açıdan pek çok olumsuzluklar yaşanmaktaydı. Haksızlık ve kötü alışkanlıklar yaygınlaşmıştı. İnsanlar arasında adalete önem verilmiyordu. Güçlü ve zengin olanlar, kimsesiz ve fakirleri eziyordu.

Hiz. Muhammed, Mekkeliler arasında doğruluğu, dürüstlüğü ve güzel ahlakı ile tanınan birisiydi. O, içinde yaşadığı toplumdaki kötü alışkanlık ve davranışlardan uzak duran, toplumda yaygın olan kötülükler, haksızlık, adaletsizlik ve ahlaki çöküntülere karşı çıkan bir insandı. Bütün bu özelliklerden dolayı O, Cenab-ı Allah tarafından insanlara rahmet, yol gösterici, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilmiştir. Yani O, her türlü çirkefin ve ahlaksızlığın yaşandığı bir topluluğa gönderilmiştir.

Tablo 5'teki üçüncü üniteye Hiz. Muhammed'in çağrısı, ilk vahiy, peygamber mescidi ve sosyal işlevi, eğitim ve öğretim etkinlikleri, toplumsal barışın kurulması, Hudeybiye Antlaşması ve Mekke'nin Fethi ile Hiz. Muhammed'in vefatı konuları ele alınmıştır. Konu çerçevesinde öğrencinin elde etmesi gereken bazı kazanımlar verilmiştir. Öğrencinin bu kazanımlara sahip olması rahmet olarak gönderilen Hiz. Muhammed (s.a.v)'i, onun hayatını, insanlarla olan ilişkilerini ve onun getirmiş olduğu öğretileri bilmesi ve tanıması açısından önemlidir. Konuyla ilgili üniteye geçen ayetler aşağıda tablo şeklinde gösterilmiştir.

Tablo 6: 6. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye ve Etkinliklerde Geçen Ayetler:

1. *“Yaratan Rabb’inin adıyla oku! O insanı, bir aşılınmış yumurtadan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabb’in, en büyük kerem sahibidir.”* (Alak, 96/1-5.)

⁶²⁹ Sebe', 34/28.

2. “Ey bürünüp sarınan (Resulüm)! Kalk ve (insanları) uyar. Sadece Rabb’ini büyük tanı. Elbiseni tertemiz tut. Kötü şeyleri terk et. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Rabbi’nin rızasına ermek için sabret.” (Müddessir, 74/1-7.)
3. “(Önce) en yakın akrabanı uyar.” (Şu’arâ, 26/214.)
4. “Sana emrolunanı açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir!” (Hicr, 15/94.)
5. “Eğer siz ona (Resulullah’a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebu Bekir ile birlikte Mekke’den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına. Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi...” (Tevbe, 9/40.)
6. “İman edip de hicret edenler, ... ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır.” (Enfâl, 8/72.)
7. “Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse Allah’a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.” (Âl-i İmrân, 3/144.)
8. “Eğer siz ona (Resûlullah’a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebu Bekir ile birlikte Mekke’den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına, üzülme çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah’ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir.” (Tevbe, 9/40.)

Üniteden ve tablo 6'daki ayetlerden de anlaşılacağı üzere Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) Allah (c.c) tarafından insanlara doğru yolu göstermek, içinde bulundukları kötü yollardan döndürmek için gönderilmiş bir peygamberdir. Sürekli Allah'ın murakabesi altında ve onunla irtibat halinde olmuştur. Bu da Allah-İnsan ilişkisinin peygamberlik boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Allah'ın Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermesi, Onun insanları kendi haline bırakmadığı ve onları hidayete erdirmek için onlarla sürekli iletişim halinde olduğunu göstermektedir.

2.1.4. 6. Sınıf 4. Ünite: "Kur'an'ı Kerim'in Ana Konuları" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Allah-insan ilişkisi peygamberler aracılığı ile gerçekleşmiş ve bu ilişki neticesinde ilahî kitaplar teşekkül etmiştir. Bu ilişkinin en son teşekkülü ve formu Kur'an-ı Kerim'dir. Nitekim Kur'an'ın bir adı da hablullah (Allah'ın ipi)tır.⁶³⁰ Kur'an, Allah'tan insana uzatılan bir ip, Allah ile insan arasında bir bağ, Allah ile insan, insan ile Allah arasındaki karşılıklı ilgi ve ilişkiyi sağlayan bir vasıta. Hatta Allah tarafından gönderilen elçi ve kitapların öncelikli görevlerinin bu ilişkiyi düzenlemek olduğunu söylemek mümkündür. Üniteye aktarılan Kur'an'ın ana konuları ve kazanımları tablo şeklinde gösterilmiştir.

Tablo 7: 6. Sınıf 4. Ünite: "Kur'an'ı Kerim'in Ana Konuları" Ünitesindeki Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Kur'an'ı Kerim'in belli başlı konuları	1. Kur'an'ı Kerim'in temel konularını açıklar.
1.1. İnanç	2. Kıssa kavramını açıklar.
1.2. İbadet	

⁶³⁰ Âl-i İmrân 3/103.

1.3. Ahlak	3. Kur'an'da kıssalara yer verilmesinin nedenlerini belirtir.
1.4. Kıssalar	

Kur'an-ı Kerim Allah tarafından insanlara hidayet rehberi olarak indirilen son ilahî kitaptır. O, bütün zaman ve mekânlara hitap eden bir kitap olarak tüm insanlığa gönderilmiştir. Yüce Allah, Kur'an'da insanları doğruya, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıracak çeşitli bilgiler vermiştir. Tablo 7'de Allah-insan ilişkisinin somut tezahürlerinden olan Kur'an-ı Kerim'in ana konularından olan bu bilgilerin ele alındığı görülmektedir. Bunlar; inanç, ibadet, ahlak ve kıssalardır.

Ünitede üzerinde durulan konuların başında inanç konusu yer almaktadır. Bilindiği gibi Allah insanı yarattıktan sonra kendi haline bırakmamış, aynı zamanda hidayeti bulmaları için bir de peygamberler ve onlarla birlikte kitaplar ve sayfeler göndermiştir. Bu Cenab-ı Allah'ın insana olan ilgisidir. İnsanın gerek sözel âyetlere gerekse sözsüz (kevnî) âyetlere karşı tavrı ve cevabı yaratan ile olan ilişkisinin temelini oluşturmaktadır. Yani İnsanın kendisini yaratan ve hidayete ermesi için peygamberler ve kitaplar gönderen o varlığın mevcudiyetini ve uluhiyyetini bilmesi, tanıması inanç konusunu teşkil etmektedir.

Ünitede ifade edildiği üzere Kur'an'ı Kerim'de inanç esaslarıyla ilgili ayetler önemli bir yer tutar. Başta Allah'a iman olmak üzere peygamberlere, meleklerle, kitaplara, kaza ve kadere, ahirete ait konular, Kur'an'ın kapsadığı önemli konuların başında gelir. Ünitenin üzerinde en çok durduğu konu, Allah'ın varlığı ve birliğidir. Çünkü Allah inancı, İslam'ın inanç esaslarının temelini oluşturur. Ayrıca İslam dininin temeli olan diğer inanç esaslarıyla ilgili bilgiler verilmiş ve aynı zamanda öğrenciye konuyu kavratmak ve konunun önemini ifade etmek için Kur'an'dan ayetler getirilmiştir. Ünitedeki etkinlikte, Kur'an'da, Allah'a iman konusundan niçin sıkça bahsedilmektedir? Sorusunun sorulması da Öğrencinin Allah'ı bilmesi, tanıması Allah'a karşı ilgisinin artması açısından önemlidir.

Tablo 8: 6. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayetler:

1. <i>“İşte Rabb’iniz Allah odur. Ondan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise ona kulluk edin, o her şeye vekildir.”</i> (En’âm, 6/102.)
2. <i>“Peygamber, Rabb’i tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. ‘Allah’ın peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayrım yapmayız, iflittik, itaat ettik’... dediler.”</i> (Bakara, 2/285.)
3. <i>“... sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah’a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.”</i> (Nisâ, 4/162.)

Ünite inanç konularının yanında ibadetler üzerinde de durulmuştur. Kur'an'da imandan sonra sık sık ibadetlerden bahsedilir. Çünkü ibadetler insanı Allah'a yaklaştırır, Onun rızasını kazanmaya katkı sağlar. Allah ile insan arasındaki bağı kuvvetlendirir, kişinin Allah’a olan saygı ve sevgisini canlı tutarak onu kötülüklerden uzaklaştırır. Ayrıca ünite yaratılışın temel amacının Yüce Allah’a inanıp sadece ona ibadet etmek olduğu ifade edilmiş ve bu başlıca ibadetlerin namaz, oruç, hac ve zekât olduğu belirtilmiştir.

Tablo 9: 6. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayetler:

1. <i>“Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah’ım. Benden başka ilah yoktur. Bana kulluk et, beni anmak için namaz kıl.”</i> (Tahâ, 20/14.)
2. <i>“Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.”</i> (Bakara, 2/43.)

3. “*Hâlbuki onlara ancak dini yalnız ona has kılarak ve Hanifler olarak Allah’a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.*” (Beyyine, 98/5.)

4. ünite ele alınan konulardan bir tanesi de ahlak'tır. Cenab-ı Allah insanı yarattıktan sonra onu terbiye etmiş ve rahmetiyle kuşatmıştır. İnsanın yapması gereken ise kendisini yaratan, ıslah eden, terbiye eden ve kendisine nimet veren o yaratıcıyı tanınması, bilmesi O'na iman etmesi, teslim olması ve ibadet etmesidir. Birincisi Allah'ın insanla ahlak ilişkisi, ikincisi ise İnsanın Allah'la ahlak ilişkisidir.

Ünite belirtilen gibi Ahlak, Kur'an'ı Kerim'in ana konularından en önemlilerindendir. Allah'u Teâla insanların kendisiyle ve birbirleriyle olan ilişkilerinde mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamaları için uymaları ve sakınmaları gereken bazı ahlaki ilkeler koymuş ve bu ilkelerin ne olduğunu belirtmiştir. Ünite uyulması ve sakınılması gereken davranışlar şu şekilde sıralanmıştır: Adalet, doğruluk ve dürüstlük, yardımseverlik, anne-babaya iyi davranmak, komşu ve akrabalarla iyi geçinmek, yoksullara yardım etmek; yalancılık, hilekârlık, alay etmek, kibirlenmek, cimrilik ve dedikodu yapmaktır. İnsanoğlu bu güzel davranışları yapıp kötü davranışlardan uzak durduğu zaman hem ahlaklı ve erdemli bir hayat sürmüş olur, hem de yaratıcısının emirlerine uygun hareket ettiği için Allah'la olan bağı daha güçlü olur. Ünite âlemlere rahmet olarak gönderilen güzel ahlak örneği Hz. Muhammed (s.a.v) de bir model insan olarak tanıtılmaktadır. Kişinin, üstün bir ahlaka ve mükemmel bir kişiliğe sahip olduğu için Onu örnek alması gerektiği üzerinde durulmuştur. Çünkü insana bu güzel erdemleri kazandıran ve Allah'la irtibatını sağlayan O'dur.

Tablo 10: 6. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “*İyilik, güzel ahlaktır. Kötülük ise vicdanını rahatsız edip de insanların duymasını istemediğin şeydir.*” (Müslim, Birr 15.)

2. “Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”. (Nahl, 16/90.)
3. “Biz insana, ana babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır...” (Lokman, 31/14.)
4. “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.” (İsrâ, 17/37.)
5. “Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komfluya, uzak komfluya, yanınızdaki arkadaş’a, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.” (Nisâ, 4/36.)
6. “Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye söze öğüt veriyor.” (Nahl, 16/90.)

Ünitede üzerinde durulan konulardan birisi de kıssalardır. Bilindiği gibi Cenab-ı Allah, insanları uyarmak ve onlara doğru yolu göstermek amacıyla peygamberler göndermiştir. Bu peygamberler, gönderildikleri toplumlara doğruları anlatırken farklı olaylar yaşamışlardır. Kur’an-ı Kerim’de bu olayların ders verici özellikte olanlarından bazıları bizlere anlatılmaktadır. Bu olaylara kıssa denilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de değişik uzunluklarda çok sayıda kıssanın anlatıldığını görmekteyiz. Bu kıssalarda, peygamberlerin başından geçen olaylar yanında, insanların peygamberlerin öğütleri karşısındaki tutumları, kazandıkları ve kaybettikleri de anlatılmaktadır. Bunun sebebi insanların bu anlatılan kıssalardan ders çıkarıp Allah'a giden yolda daha dikkatli olmalarını sağlamaktır. Ünitede buna örnek olarak Hz. Eyüp (a.s.)'ın kıssası anlatılmaktadır. Eyüp (a.s) şiddetli bir hastalığa yakalanmış, üst üste gelen felaketlerle hem malını hem de bütün evlatlarını kaybetmiştir. Fakat O hiçbir zaman Allah'tan umudunu kesmemiş bütün bu bela ve musibetlere karşı sebat etmiş, zorluklar ve

sıkıntılar karşısında hiçbir zaman ümitsizliğe ve karamsarlığa kapılmamıştır O, her durumda Allah’a sığınmış ve güvenmiş, ondan yardım dilemiştir. Bütün bu özellikleri nedeniyle de Hz. Eyüp, İslam kültüründe sabrın sembolü hâline gelmiştir. Hz. Eyüp Allah’a olan bağlılığını yitirmediği için Allah tarafından mükâfatlandırılmış ve hastalığı giderilmiştir. Dolayısıyla üniteye insanoğlunun herhangi bir bela ve musibetle karşılaştığı zaman sabredip sebat etmesi, ümitsizlik ve karamsarlığa kapılmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Kişinin bu şekilde sürekli Allah’ın kontrolü ve murakabesi altında olduğunu bilmesi, ona güvenmesi ve ondan yardım beklemesi Allah’a olan bağlılığını artırır. Bu da Allah-insan ilişkisinin taze tutulması ve devamlı olması açısından önemlidir denilebilir. Aşağıda konuyla ilgili üniteye geçen ayetler tablo şeklinde gösterilmiştir.

Tablo 11: 6. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

<i>1. “Senden önce birçok peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, durumlarını sana bildirmediğimiz kimseler de var...” (Mü’min, 40/78.)</i>
<i>2. “Elbette geçmiş peygamberler ve milletlerin kıssalarında akıl sahipleri için pek çok dersler vardır...” (Yûsuf, 12/111.)</i>
<i>3. “Gerçekten biz Eyüp’ü sabreden bir kimse olarak bulduk. O, Allah’a çok yönelen bir kimseydi.” (Sâd, 38/44.)</i>
<i>4. “Eyüp’ü de (an). Hani Rabb’ine: “Başıma bu dert geldi. Sen, merhametlilerin en merhametlisisin.” diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için bir hatıra olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik ve ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik.” (Enbiyâ, 21/83-84.)</i>
<i>5. “Çok kuvvetli pehlivan, birçok güreşçiyi yere serip galip olan değildir. Asıl kuvvetli pehlivan, öfkелendiği sırada kendine hâkim olan kimsedir.” (Buhârî, Edep, 76.)</i>

2.1.5. 6. Sınıf 5. Ünite: "İslam'ın Sakınılmasını İstedığı Bazı Davranışlar" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 12: 6. Sınıf 5. Ünite: "İslam'ın Sakınılmasını İstedığı Bazı Davranışlar" Ünitesindeki Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Yalan söylemek ve hile yapmak	1. İslamiyet'in sakınmamızı istediği bazı kötü davranışları belirterek ayet ve hadislerden örnekler verir.
2. Gıybet ve iftira	
3. Hırsızlık	
4. Haset etmek	2. Kötü davranışlardan sakınmaya istekli olur.
5. Alay etmek	3. İslamiyet'in sakınmamızı istediği bazı kötü davranışların bireysel ve toplumsal zararlarını irdeler.
6. Büyüklenmek (kibir)	
7. Kötü zanda bulunmak	
8. Başkalarının kusurlarını araştırmak	4. sakınılması gereken davranışlar konusunda öz değerlendirmede bulunur.
9. Anne, baba ve büyüklere saygısızlık	5. İslamiyet'in sakınmamızı istediği bazı kötü davranışların bireyde görülme nedenlerini araştırarak bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinde bulunur.

4. ünite de Allah Teâlâ'nın insanların kendisiyle ve birbirleriyle olan ilişkilerinde mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamaları için uymaları ve sakınmaları gereken bazı ahlaki ilkeler koyduğu ve bu ahlaki ilkelerin neler olduğu belirtilmişti. İnsanoğlunun bu güzel ahlaki ilkeleri yerine getirip kötü davranışlardan sakındığı zaman hem ahlaklı ve erdemli bir hayat süreceği, hem de yaratıcısının emirlerine uygun hareket etmesi hasebiyle Allah'a olan bağlılığın daha güçlü olacağı üzerinde durulmuştu.⁶³¹ Bu ünite de ise İslam dinin sakınılmasını istediği Allah'tan uzaklaştıran, Allah'la olan güzel münasebeti ortadan kaldıran bazı kötü davranışlar üzerinde durulmuştur. Bunları; hile, kibir, gıybet, kötü zan, iftira, hırsızlık, haset etmek, alay etmek, başkalarının kusurlarını araştırmak, anne, baba ve büyüklere saygısızlık şeklinde sıralamak mümkündür. Bütün bu kötü davranışlar insan-insan ilişkisi ile Allah-insan ilişkisi açısından sakınılması gereken davranışlardır. Eğer kişi bu davranışlara dikkat etmezse Allah ile olan irtibatını koparmış olur.

Ünite de ifade edildiği gibi dinimizde, “iyiliği emretmek, kötülükten uzaklaştırmak” ilkesine büyük önem verilir. Kur'an-ı Kerim'de, *“Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emreder, kötülükten men ederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır.”*⁶³² buyrularak kötülüklere duyarsız kalmamak, iyi insanların özellikleri arasında sayılır. Hz. Muhammed de çeşitli sözlerinde, iyi davranışları öğütleyip kötü davranışlara engel olmaya çalışmanın gerekliliğini vurgulamıştır.⁶³³ Böyle yapılmazsa bundan tüm toplumun zarar göreceğini belirtmiştir.⁶³⁴ Peygamberimiz bir hadisinde, “Sizden biriniz bir kötülük gördüğünde onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltmeye çalışsın, buna da gücü yetmiyorsa kalben karşı koysun...”⁶³⁵ buyurmuştur.

Tablo 12'deki konulara bakıldığında insanın sakınması gereken davranışlar üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu davranışlar Allah-kul ilişkisini zayıflatan ve ortadan kaldıran davranışlardır. Dolayısıyla kişinin bu davranışlardan uzak durması gerektiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca öğrencinin, İslamiyet'in sakınmamızı istediği bu

⁶³¹ Kamali, **DKAB (6-8) Ders Kitaplarında Allah-İnsan İlişkisi**, s.104.

⁶³² Âl-i İmrân, 3/114.

⁶³³ İmam Nevevi, **Riyazüs Sâlihîn**, c.1, s.228.

⁶³⁴ Nevevi, **Riyazus-Salihin**, c.1, s.230.

⁶³⁵ Tirmizî, Fiten, 11.

kötü davranışları bilerek bunların bireysel ve toplumsal zararlarının farkına varacağı, kötü davranışlardan sakınmaya istekli olacağı, öz değerlendirmede bulunacağı ve araştırarak bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinde bulunacağı belirtilmiştir. Konunun anlatımında ve etkinliklerde şiirlerden, ayetlerden, hadislerden ve hikmetli sözlerden yararlanılması öğrencinin konunun önemini bilmesi ve konuyu kavramasını kolaylaştırması açısından önemlidir. Konuyla ilgili ünite de geçen ayetler ve hadisler aşağıda tablo şeklinde gösterilmiştir.

Tablo 13: 6. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet ve Hadisler:

1. "... yalan sözden sakının." (Hac, 21/30.)
2. "Doğruluk insanı iyiliğe götürür, iyilik de cennete götürür. İnsan doğru söyleye söyleye sonunda Allah katında doğrulardan yazılır. Yalancılık insanı kötülüğe, kötülük de cehenneme ulaştırır. İnsan yalan söyleye söyleye, sonunda Allah katında yalancılardan yazılır." (Buhârî, Edeb, 69.)
3. "İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için tarttıklarında ise noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun." (Mutaffifin, 83/1-3.)
4. Hz. Muhammed pazarda gezerken bir buğday satıcısına uğradı, elini buğday çuvalının içine sokunca buğdayın alt kısmının yaş olduğunu fark etti. Bunun üzerine buğday sahibine, — Buğdayın içindeki bu yaşlık nedir, diye sordu. Satıcı, — Ey Allah'ın Resulü! Yağmur ıslattı, dedi. Hz. Muhammed, "Yaş olan kısmı insanların görüp aldanmamaları için çuvalın üzerine koymalıydın. (Müslim, iman, 164.)
5. Hz. Muhammed bir gün arkadaşlarına, — Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz, diye sordu. Arkadaşları,

— Allah’ın resulü daha iyi bilir, dediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed, — Gıybet, birinizin bir başkasını arkadan onun hoşlanmayacağı bir şeyle anmasıdır, dedi. Orada bulunanlardan biri, benim söylediğim o kişide varsa bu da mı gıybettir, diye sordu. Hz. Peygamber, — Eğer söylediğin onda varsa gıybet olur. Yoksa ona iftira etmiş olursun, buyurdu. (Müslim, Birr, 70.)
6. “...Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin...” (Hucurât, 49/12.)
7. “Kim kasıtlı veya kasıtsız bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa muhakkak ki büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.” (Nisâ, 4/112.)
8. “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı batıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin...” (Nisâ, 4/29.)
9. “Haset etmekten kaçınınız; çünkü ateşin odunları yakıp bitirdiği gibi haset de iyi işleri yok eder, bitirir.” (ibn Mace, Zühd, 22.)
10. “Yoksa onlar, Allah’ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar?” (Nisâ, 4/54.)
11. “Birbirinize kin gütmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize darılıp sırt çevirmeyiniz. Ey Allah’ın kulları! Kardeş olunuz...” (Buhârî, Edeb, 57.)
12. “Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınlar alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın...” (Hucurât, 49/11.)

5. ünite de yer alan ve tablo 13’te gösterilen ayetlere bakıldığında İslam’ın sakındırdığı davranışlardan uzak durulması ve bu davranışların bir müslümanda

13. “Şüphesiz ki Rabb’iniz birdir. Babanız da birdir; hepiniz Âdem’in çocuklarıdır. Âdem ise topraktır. Arap’ın Arap olmayana Allah’a saygı ölçüsünden başka bir üstünlüğü yoktur.” (Müslim, Hac, 19.)

14. “Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.” (Lokmân, 31/18.)

15. “Onlara, şu iki adamı misal olarak anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekinler bitirmiştik. İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbirini eksik bırakmamıştı, ikisinin arasından bir de ırmak fışkırtmıştık. Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: “Ben servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm. Böyle gurur ve kibirle kendisine zulmederek bağına girdi, şöyle dedi: “Bunun, hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum, şayet Rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki (orada) bundan daha hayırlı bir akibet bulurum.” Karşılıklı konuşan arkadaşı ona hitaben: “Sen, dedi, seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah’ı inkâr mı ettin? Fakat o Allah benim Rabb’imdir ve Rabb’ime hiçbir şeyi ortak koşmam. Bağına girdiğinde, Maşallah! Kuvvet yalnız Allah’ındır deseydin ya! Eğer malca ve evlatça beni kendinden güçsüz görüyorsan (şunu bil ki), “Belki Rabb’im bana, senin bağından daha iyisini verir; senin bağına ise gökten yıldırımlar gönderir de bağ kupkuru bir toprak hâline gelir.” “Yahut bağın suyu dibe çekilir de bir daha onu arayıp bulamazsın.” Derken onun serveti kuşatılıp yok edildi. Böylece bağı uğruna yaptığı masraflardan dolayı ellerini ovuşturup kaldı. Bağın çardakları yere çökmüştü. “Ah diyordu, keşke ben Rabb’ime hiçbir ortak koşmamış olsaydım!” Kendisine Allah’tan başka yardım edecek destekçileri olmadığı gibi kendi kendini de kurtaracak güçte değildi. İşte burada yardım ve dostluk, hak olan Allah’a mahsustur. Mükâfatı en iyi olan o, en güzel akibeti veren yine odur.” (Kehf, 38/32-44.)

16. “Kimse kimseye eziyet etmesin, kimse kimseye karşı böbürlenmesin.” (Ebu Dâvud, Edeb, 48.)
17. “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.” (İsrâ, 17/37.)
18. “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin...” (Hucurât, 49/12.)
19. “Zandan sakınınız. Çünkü zan sözlerin en yalanıdır...” (Buhârî, Edeb, 57.)
20. “Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.” (İsrâ, 17/36.)
21. “Birbirinizin eksikliğini görmeye ve işitmeye çalışmayın, birbirinizin özel ve gizli hayatını araştırmayın.” (Muslim, Birr, 28.)
22. “Kim bir kişinin hata ve kusurunu örterse Allah da onun dünya ve ahirette bir hatasını örter.” (Ebu Dâvud, Edep, 39.)
23. “Ne mutlu o kimseye ki kendi kusurlarını düzetmeye çalışmaktan, başkalarının kusurlarıyla ilgilenmeye fırsat bulamaz.” (Muhtârü'l-Ehâdis, s. 92.)
24. “Rabb’in, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa kendilerine “Of!” bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçak gönüllülükle üzerlerine kanat ger ve ‘Rabb’im! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et.’ diyerek dua et.” (İsrâ, 17/23, 24.)
25. “Küçüklerine merhamet etmeyen, büyüklerine hürmet ve saygıda bulunmayan bizden değildir.” (Suyûtî, Câmiüs Sağır, C 2, s. 316.)

26. “Onlar Allah’a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emreder, kötülükten men ederler; hayır işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır.” (Âl-i İmrân, 3/114.)
27. “Sizden biriniz bir kötülük gördüğünde onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltmeye çalışsın, buna da gücü yetmiyorsa kalben karşı koysun...” (Tirmizî, Fiten, 11.)
28. <i>De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığın çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düşümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabb’ine sığınırım!</i> (Felak, 113/1-5.)

bulunmaması gerektiği vurgulanmaktadır. 1. ayet ve 2. hadiste kişinin yalandan uzak durması, doğru sözlü olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Yalan insanı kötülüğe, kötülük ise insanı cehenneme götürür. Doğruluk, insanı iyiliğe, iyilik ise insanı cennete götürür. Dolayısıyla yalan insanı Allah'tan uzaklaştıran, doğruluk ise bir müslümanın vasfı olup Allah'a yaklaştıran bir davranıştır. 3. ayet ve 4. hadiste bir müslümanın sakınması gerektiği vasıf olan hileden bahsedilmektedir. Hile hem Kur'an'ı Kerim'de hem de Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadislerinde üzerinde önemle durulan ve yasaklanan bir davranıştır.

Tablo 13'teki diğer ayet ve hadislerde de insanın iyiliklerini yok eden ve günahların yüklenmesine sebep olan; gıybet, haset, iftira, alay etme, kusur araştırma, küçümseme, kötü zan gibi davranışlar ele alınmaktadır. Ayetlerde bütün müslümanların kardeş olduğu dolayısıyla yukarıda sıralanan kötü özelliklerden beri olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Ayetlerde son olarak anne-babaya ve büyüklere saygı konusu yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim, anne ve babaya iyi davranmayı, onların öğütlerine uymayı tavsiye etmiştir.⁶³⁶ Ünitelerde dini bir emir olduğu için anne ve babaya saygı göstermek, onlarla iyi geçinmek, onları kıracak, incitecek davranışlardan kaçınmak öğütlerine uymak, her fırsatta gönüllerini almak, isteklerini yerine getirmek, aynı zamanda anne ve babaya olduğu gibi büyüklere de saygı göstermek gerektiğinden bahsedilmektedir. Konu anlatımının ayet ve hadislerle desteklenmesi, kötü

⁶³⁶ Ankebût, 29/8; Lokman, 31/14.

davranışların etkinliklerde sebep-sonuç ilişkisi içerisinde verilmesi, hem öğrencinin bu davranışlardan kaçınmasını hem de bu davranışlara karşı daha duyarlı olmasını sağlamıştır.

Ünitede yer verilen ayetler ve hadislerde, genel olarak öğrencilerin seviyelerine uygun olmayan bir konu veya kelimenin olmadığı ve öğrencinin dini gelişim özelliklerine genel olarak uygun ayet ve hadislerin kullanılmış olduğu görülmektedir.

Ünitede, “Yalan Söylemek ve Hile Yapmak” konu başlığı altında yer verilen “Doğruluk insanı iyiliğe götürür; iyilik de cennete götürür... Yalancılık insanı kötülüğe götürür; kötülük de cehenneme götürür...”⁶³⁷ hadisinde, öğrencilerin yaşantısında doğru olmasının kendilerine sağlayacağı fayda (ödül) ve bunun karşılığı olarak kötü alışkanlık ve davranışların da kendilerine getireceği zarar (ceza) belirtilmiş olup bu hadis kendilerini korumalarında onlara klavuzluk yapmakta ve öğrencilerin dilsel ve bilişsel düzeylerine hitap etmektedir.

“Gıybet ve İftira” konu başlığı altında yer verilen ayet ve hadislerin konu başlığını destekleyici nitelikte olduğu görülmektedir. Ünitede yer verilen “Peygamberimiz ashabına “Gıybet nedir, biliyor musunuz?” diye sordu. Onlar: "Allah ve Resulü daha iyi bilir!" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): "Gıybet kardeşinizden, onun hoşlanmayacağı şekilde söz etmenizdir.!" buyurdu. Ashaptan biri: "Ya Resulallah! Ya kardeşim, benim konuştuğum gibiyse yine de gıybet etmiş olur muyum? dedi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Arkadaşın konuştuğum gibiyse gıybet etmiş olursun, konuştuğum gibi değilse iftira etmiş olursun.”⁶³⁸ hadisi, arkadan konuşmayı, olumsuz konuşmayı kötü bir davranış olarak nitelemektedir. Böyle bir durum toplumdaki bireyler arasında sevgi ve saygıyı azaltmakta, insanların birbirlerine karşı güveni zedelediği için de arkadaşlık ve dostluk ilişkilerine halel getirmektedir. Dolayısıyla da Allah-insan ilişkisini de olumsuz yönde etkilemektedir.

⁶³⁷ Buhari, Edep, 69.

⁶³⁸ Müslim, Birr, 70.

Bu dönemdeki öğrenci gelişimi göz önüne alındığında bu hadisin de 6. sınıf öğrencilerin sevilerine uygun olduğu söylenebilir.

“Haset Etmek” konu başlığı altında kullanılan “Birbirinize kin gütmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah’ın kulları! Kardeş olunuz”⁶³⁹ hadisi ile ve yine aynı başlık altında yer verilen “Haset etmekten kaçınınız; çünkü ateşin odunları yakıp bitirdiği gibi haset de iyi işleri yok eder, bitirir.”⁶⁴⁰ hadislerini öğrenciler zihinlerinde anlamlandırabileceklerdir. Öğrencilerin bu hadislerle toplumsal yaşantılarıyla ilişki kurabilecekleri âşikârdır. Dolayısıyla üniteye öğrencinin çevresindeki insanlarla ilişkilerindeki birçok davranışını olumlu yönde etkileyebilecek ayetlere ve hadislerle yer verildiği söylenebilir. Bu anlamda kullanılan ayet ve hadislerin, amacına hizmet etmekte, öğrencinin ihtiyaç ve duygularına cevap vermekte olduğu da vurgulanması gereken bir gerçektir.

"İslam’ın Sakınılmasını İsteddiği Bazı Davranışlar" ünitesinde ayet ve hadislerde kullanılan “koğuculuk, hıyanet, söz taşımak, amel etmek, lütuf, mükâfat, akibet, misal, nutfe, şer, sırt çevirmek, müstesna, böbürlenmek, güzide, kibir, zan, noksan, ahiret” kavramlarını öğrenciler duymuş olmasına rağmen burada bir tür kavram öğretimi gerekebilir. Bunu da ya kavramın anlamını bir cümleden oluşan bir tanımlama içerisinde ya birkaç kelimelik bir anlatımla ya da oluşturulacak etkinliklerle sağlamanın mümkün olacağı düşünülebilir. Bu şekilde kavramların öğretimini kolaylaştırmak için bu kavramları içeren “Bulmaca Çözelim” başlığı adı altında bir etkinlik oluşturulabilir ve öğrencilerden bulmacayı çözmeleri istenebilirdi. Ya da “Eşleştirelim” başlığı altında başka bir etkinlikle öğrencilere kavramlar ve bu kavramlara karşılık gelen anlamlar karışık bir şekilde verilerek, “anlamları karışık olarak verilmiş kavramları doğru bir şekilde anlamlarıyla eşleştiriniz.” şeklinde bir yöntem ve teknik ile sunulabilirdi. Bu şekilde yapılabilecek etkinliklerle öğrencilerin dikkatleri daha da çekilebilir ve kavramların öğrenilmesi, günlük hayatta kullanılması, akılda tutulması, tekrar edilmesi ve öğrenilen bilginin başka alanlara aktarılması da kolaylaşabilirdi.

⁶³⁹ Müslim, Birr, 32.

⁶⁴⁰ İbn Mace, Zühhd, 22.

Allah-insan ilişkisinin hidayet boyutuyla ilgili olan ünite de kullanılmış olan ayetler ve hadislerde genel itibariyle anlaşılmayacak bazı kavramlar bulunsada bunların tamamına nispetle az olduğu, öğrencilerin seviyeleri itibariyle kavramayacakları, anlamlandıramayacakları ve seviyelerine uygun olmayan bir konuya da kavramın olmadığı ve ahlâkî gelişim düzeyi itibariyle da öğrencilerin seviyelerine hitabeden ayet ve hadislerin kullanıldığı ve kullanılan bu ayet ve hadislerin de öğrencilerin dil ve dini gelişim seviyelerine uygun olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Allah-insan ilişkisini zedeleyen, toplumdaki huzur, barış ve güven ortamını yok eden kötü davranışlardan uzak durmak, her insanın görevidir. Ancak bu yeterli değildir. İnsan kötü davranışlardan uzak durmanın yanında, bu tür davranışlar karşısında duyarsız da kalmamalıdır. Bunların toplumda yaygınlaşmaması için çaba göstermelidir. Böyle davrananları güzel bir dille uyararak davranışlarından vazgeçirmeye çalışmalıdır. Çünkü kötü davranışların pek çoğu, yalnızca kişiye değil, tüm topluma zarar verir. Örneğin yalan, hile, hırsızlık, başkalarının özel yaşamını araştırmak gibi davranışlar, yalnızca bunları yapanı değil, başka insanları da ilgilendirir. Ayrıca bunların yaygınlaşması toplumdaki huzur, barış ve güven ortamını da yok eder. Dolayısıyla kişi Allah'la olan irtibatının sağlam olması için iyi davranışları öğütleyip, kötü davranışlara engel olmaya çalışmalıdır. Ancak bu şekilde sağlam bir Allah-insan ilişkisi kurulabilir.

2.2. 7. SINIF DERS KİTABININ ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.2.1. 7. Sınıf 1. Ünite: "Melek Ve Ahiret İnancı" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

"Peygamberlere Ve İlâhî Kitaplara İnanç" ünitesinde Allah (c.c)'nin insanoğlunu, evreni ve içindeki varlıkları yaratıp, onları türlü kabiliyet ve meziyetlerle donattıktan sonra terk etmediği ve kendi haline bırakmadığı, bilakis kendisini bulup bilmesi ve tecelli eden ayetlerini idrak etmesi için de onlara akıl, his ve duygular gibi işlerine yol bulmaya ve gayelerine ulaşmaya imkân veren güçleri bahsettikten sonra

onlara bir de elçiler ve kitaplar gönderdiğine değinilmişti.⁶⁴¹ İşte Cenab-ı Allah'ın göndermiş olduğu kitapları, öğretileri, vahyi peygamberlere ulaştıran, yani Allah ile insan arasındaki irtibatı sağlayan varlık melektir. Dolayısıyla meleklerle iman hem Allah-insan ilişkisinin ibadet boyutu hem de hidayet boyutu içerisinde ele alınabilir. İbadet boyutu içerisinde ele alınmasının sebebi meleklerle imanın bir ibadet olması hasebiyledir. Hidayet boyutu içerisinde ele alınmasının sebebi ise meleklerin insanların hidayeti için dua etmeleri, onları korumaları, Cenab-ı Allah'ın, melekleri kendisiyle peygamberleri ve salih kulları arasında aracı kılmasıdır. Ayrıca üniteye insanı Allah'tan uzaklaştıran, Allah-insan ilişkisini bozmaya çalışan varlık olan Şeytan'dan ve Allah-insan ilişkisini taze tutan ahiret inancından bahsedilmektedir. Üniteye Allah-insan ilişkisiyle ilgili konular ve kazanımlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 14: 7. Sınıf 1. Ünite: "Melek ve Ahiret İnancı" Ünitesinde Geçen Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Meleklerle İman	1. Meleklerin özellikleri ve görevlerinin neler olduğunu bilir.
1.1. Meleklerin Özellikleri ve Görevleri	2. Melek inancının davranışları güzelleştirmedeki rolünü fark eder.
1.2. Meleklerle İmanın Davranışların Güzelleşmesine Katkısı	3. Meleklerin iyiliğin ve güzelliğin sembolü olduğunu bilir.
	4. Şeytanın kötülüğünden korunma hususunda Kur'an'ın öğütlerinden örnekler verir.

⁶⁴¹ Kamali, **DKAB (6-8) Ders Kitaplarında Allah-İnsan İlişkisi**, s.91.

2. Kur'an'a Göre Şeytan	5. Ruh çağırma, falcılık, sihir, ve büyü gibi batıl inançların zararlarını ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini fark eder.
3. Şeytanın Kötülüğünden Korunma Konusunda Kur'an'ın Öğütleri	6. Ahiret, yeniden diirilme gibi kavramların anlamlarını açıklar.
4. Toplumda Yaygın Olan Bazı Batıl İnançlar	7. Ahiretin varlığını Kur'an'dan örneklerle açıklar.
5. Ahirete İman ve Yeniden Dirilme	8. Hesap, mizan, cennet ve cehennem gibi kavramların anlamlarını açıklar.
	9. Ahiret inancının bireyin hayatı anlamlandırmasına nasıl katkı sağladığının fakında olur.
	10. İnsanın dünya hayatında yaptıklarının karşılığı olduğunu günlük hayattan örneklerle açıklayarak iyi davranışlarda bulunmaya, kötü davranışlardan sakınmaya istekli olur.

Ünitede meleklerle iman, meleklerin özellikleri ve görevleri, meleklerle imanın davranışların güzelleşmesine katkısı, Kur'an'a göre şeytan, şeytanın kötülüğünden korunma konusunda Kur'an'ın öğütleri, toplumda yaygın olan bazı batıl inançlar, ahirete iman ve yeniden dirilme gibi konular ele alınmıştır. Bunların başında meleklerle iman gelmektedir. Bilindiği gibi iman ve ibadet, İslam dininde önem verilen, birbirinden ayrı düşünülemeyen iki önemli kavramdır. Bir insanın Cenab-ı Allah'la olan diyalogunun sağlam olabilmesi ve aynı zamanda Müslüman olabilmesi için

öncelikle iman etmesi ve bunun yanında ibadet etmesi gerekir. Yani her Müslüman'ın kabul etmesi, inanması gereken bazı temel esaslar vardır. Bunlar imanın şartları olarak adlandırılır. Bu temel esasları şu şekilde sıralamak mümkündür: Yüce Allah'ın varlığına, birliğine, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, kaza ve kadere inanmak. Yüce Allah'ın varlığına, birliğine, onun gönderdiği peygamberlere inanan insan meleklerle de iman etmelidir. Çünkü İman esasları birbirine bağlı bir bütün olarak kabul edilir. Bunlardan birisini kabul edip diğerini kabul etmemek İslam'ın kabul etmediği bir davranıştır.

Ünitede meleklerin kendine özgü bir yaratılış özelliğine sahip oldukları ve bazı görevleri yerine getirmekle mükellef oldukları belirtilmiştir. Bu görevlerin başında Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirmek, Allah'a ibadet etmek, Allah'tan aldıkları vahyi peygamberlere ulaştırmak gelmektedir. Ayrıca ünite meleklerin görevleri ve özellikleriyle ilgili Kur'an'dan ayetler getirilmiştir. Dört büyük melek olarak adlandırılan Cebrail, İsrail, Azrail ve Mikâil adlı meleklerin görevlerinin neler olduğu belirtilmiştir. Bunlardan Cebrail (a.s.) vahiy meleğidir. Yüce Allah'ın insanlar arasından seçtiği peygamberlere vahiy getirmekle görevlidir. Allah ile peygamberler dolayısıyla Allah ile insan arasındaki iletişimi sağlayan bir melektir. İkincisi ise İsrail (a.s.)'dir. Onun görevi de kıyamet saati geldiğinde sûr denilen, mahiyetini sadece Yüce Allah'ın bildiği bir alete üfleme. Yani görevi bütün insanları Allah'ın huzurunda toplamaktır. Üçüncüsü ise Azrail (a.s.)'dir. O'nun görevi ise, eceli gelenlerin, ömrü sona erenlerin canlarını almak, ahirete intikal ettirmektir. Sonuncusu ise Mikail (a.s.)'dir. O'nun da görevi Allah'ın insanlara rahmetini ve merhametini dolayısıyla ilgisini ifade eden rüzgâr, yağmur, kar vb. doğa olaylarını düzenlemektir. Bütün bu melekler Allah ile insan arasındaki irtibatı sağlayan varlıklardır.

Ünitede bunların dışında aynı zamanda insanı koruyan, iyilik ve kötülüklerini yazan melekler üzerinde de durulmuştur. “İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadırlar. İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın.”⁶⁴² ayeti buna örnek verilebilir. Ünitede Aynı zamanda kişinin, sürekli Allah'ın ve meleklerin kontrolünde olduğu için söylediği

⁶⁴² Kâf, 50/17 - 18.

sözlere, yaptığı işlere ve davranışlarına dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Böylece kişi yaptığı her şeyin melekler tarafından yazıldığını, dünyanın bir imtihan yeri olduğunu, dünyada yapılanların âhirette karşılığının olduğunu, iyilik yapanların ödüllendirileceğini, kötülük yapanların ise ceza göreceğini fark eder. Daima iyi, güzel, faydalı işler yapmaya çalışır. Yani kısacası meleklerle inanmak kişinin davranışlarının güzelleşmesine katkıda bulunur denilebilir.

Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de ve hadisi şeriflerde insanlar için dua eden, her zaman onların iyiliğini isteyen, aynı zamanda onları tehlikelere karşı koruyan melekler olduğu bildirilir. Bu melekler sürekli insanların iyiliğini ister, inananların mükâfatlandırılması için Allah'a dua ederler. İnsanın iyilik yapması, güzel söz söylemesi, güzel davranışlarda bulunması için çaba harcarlar. Bu durum Cenab-ı Allah'ın ne kadar cömert, merhametli olduğunu ve insanların iyiliğini ne kadar istediğini, aynı zamanda insanları sürekli koruduğunu ve onlarla sürekli ilişki içerisinde olduğunu gösterir. "Melek, insanı iyilik işlemeye yönlendirir. Kim içinden iyiliğe yönelten bir ses duyarsa bilsin ki bu meleğin sesidir."⁶⁴³ hadisi bunu açık bir şekilde gösteriyor. Meleklerin her an yanında olduğunu, kendisinin iyiliğini istediğini bilen insan huzur ve güven içinde yaşar. Zorluk ve sıkıntılar karşısında dirençli olur. Kendini hiçbir zaman yalnız, huzursuz, ümitsiz ve çaresiz hissetmez. Karşılaştığı sorunları aşmak için bilinçli, kararlı bir şekilde mücadele eder. Kısacası meleklerin ve de Allah (c.c.)'nin murakabesinde olduğunu bilen kişi her açıdan davranışlarına dikkat eder.

Tablo 15: 7. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. "Peygamber, Rabb'inden kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler. Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerlerinden) ayırt etmeyiz. Şöyle de dediler. "İşittik itaat ettik. Ey Rabb'imiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." (Bakara, 2/285.)

⁶⁴³ Tirmizi, Tefsir, 3.

2. “Allah, ‘Benden başka ilah yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının, diye (insanları) uyarmaları için emrini içeren vahiy ile melekleri kullarından dilediğine indirir.” (Nahl, 16/2.)
3. “Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikâil’e düşman olursa bilsin ki Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.” (Bakara, 2/98.)
4. “...Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.” (Tahrîm, 66/6.)
5. “Gökleri ve yeri yaratan; melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamdolsun...” (Fâtır, 35/1.)
6. “Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner.” (Kadir, 97/4.)
7. “Şunu iyi bilin ki üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır; onlar, yapmakta olduklarınızı bilir.” (İnfîtâr, 82/10 - 12.)
8. “İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadırlar. İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın.” (Kâf, 50/17 - 18.)
9. “Melek, insanı iyilik işlemeye yönlendirir. Kim içinden iyiliğe yönelten bir ses duyarsa bilsin ki bu meleğin sesidir.” (Tirmizi, Tefsir, 3.)

Ünitede konu çerçevesinde öğrencinin elde etmesi gereken bazı kazanımlar da verilmiştir. Öğrencinin bu kazanımlara sahip olması, yani meleklerin özellikleri ve görevlerinin neler olduğunu bilmesi, melek inancının davranışları güzelleştirmedeki rolünü fark etmesi, meleklerin iyiliğin ve güzelliğin sembolü olduğunu bilmesi, onun davranışları üzerinde etki bırakır. Bu da Allah-insan ilişkisinin sağlam olmasını olumlu yönde etkiler.

Ünitede üzerinde durulan konulardan birisi de şeytandır. Şeytan hem kültürümüzde hem de dinî kaynaklarımızda Hz. Âdem'e secde etmeyip Allah'a karşı asi olduğu için⁶⁴⁴ kötülüğün, olumsuzlukların sembolü olarak görülmüştür. O insanlara kötülük etmek, onları azdırmak, doğru yoldan uzaklaştırmak, insanlara vesvese (kuruntu) vermek, onları şüpheye düşürmek ister. Bunun için elinden gelen bütün çabaları sarf eder. Kişi şeytanın bu hilelerine uyup onun peşine düştüğü vakit Allah'ın rahmetinden uzaklaşır. Dolayısıyla Allah ile olan bağı koparmış olur. Şeytan ancak iradesi zayıf olan kişiler üzerinde etki yaratabilir. Fakat Allah'ın varlığına, birliğine gönülden inanan, iradesini doğru yönde kullanan mümin kimseler üzerinde şeytanın hiçbir etkisi yoktur. Bu sebeple de Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de yer alan birçok ayette insanları şeytanın kötülüğünden korunma konusunda uyarmıştır. Bu öğütlerden bazıları şöyle sıralanabilir: *“Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse muhakkak ki o, edepsizliği (yüz kızartıcı suçları) ve kötülüğü emreder...”*⁶⁴⁵, *“...Şeytan size apaçık bir düşmandır...”*⁶⁴⁶, *“Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda kin ve düşmanlık sokmak, sizi Allah'ı an- maktan ve namazdan alıkoymak ister...”*⁶⁴⁷

Tablo 16: 7. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünitede Geçen Ayetler:

1. <i>“Andolsun sizi yarattık... Sonra da meleklerle, Âdem için saygı ile eğilin, dedik. İblisten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı.”</i> (A'râf, 7/11.)
2. <i>“Allah, ‘Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoymdu?’ dedi. (O da) ‘Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın.’ dedi. (A'râf, 7/12.)</i>
3. <i>“Allah, ‘Şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil! Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın.’ dedi.”</i> (A'râf, 7/13.)

⁶⁴⁴ A'râf, 7/11.

⁶⁴⁵ Nûr, 21.

⁶⁴⁶ A'râf, 22.

⁶⁴⁷ Mâide, 91.

4. “...Şeytan onlara, yaptıkları işleri güzel gösterip onları doğru yoldan çıkardı...” (Ankebût, 38.)
5. “...Şeytan, çok merhametli olan Allah’a asi oldu.” (Meryem, 19/44.)
6. Andolsun İblis, onlar hakkındaki tahminini doğruya çıkardı. İnanan bir zümrenin dışında hepsi ona uydular. Hâlbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktu. Ancak ahirete inananı, şüphe içinde kalandan ayırt edip bilelim diye (ona bu fırsatı verdik). Rabbin gerçekten her şeyi koruyandır. (Sebe, 34/20 - 21.)
7. “Eğer şeytandan kötü bir düşünce seni dürtecek olursa hemen Allah’a sığın. Çünkü o, işitendir.” (Fussilet, 41/36.)
8. “Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse muhakkak ki o, edepsizliği (yüz kızartıcı suçları) ve kötülüğü emreder...” (Nûr, 24/21.)
9. “...Şeytan size apaçık bir düşmandır...” (A’râf, 7/227)
10. “Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda kin ve düşmanlık sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister...” (Mâide, 5/91.)

Ünitede İslam’ın ilkelerine, Kur’an’a, akla ve bilime aykırı olan ve İslam dininde batıl olarak kabul edilen bazı kavramlar üzerinde durulmuştur. Bunlar İslam’ın ruhuna aykırı olan, Allah Teâlâ’nın hoşnut olmadığı ve insanı Allah’tan uzaklaştıran davranışlardır. Bu davranışları şöyle sıralamak mümkündür: Ruh çağırma, falcılık, sihir ve büyü, türbelere gidip adak adama, buralarda mum yakma, ağaçlara bez bağlama, dilek tutma, türbelerde, yatırlarda bulunan ölülerden medet ummadır. Kişi bu davranışlarda bulunarak hem kendine hem de topluma zarar verebilir. Dolayısıyla kişinin bu davranışlardan uzak durması ve herhangi bir sıkıntıyla karşılaştığı zaman, Allah’a sığınması yani dua etmesi gerekir. Çünkü dua kulun halini yaratanına arz

etmesi, kulluğunu itiraf edip O'nun rahmetinden dilemesi ve manen O'nun huzuruna yükselmesidir.

Tablo 17: 7. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayetler:

1. “De ki: Göklerde ve yerde Allah’tan başka kimse gaybı bilemez ve onlar ne zaman diriltileceklerini de bilemezler.” (Neml, 27/65.)
2. “...De ki: Ruh, Rabb’imin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir.” (İsrâ, 17/85.)
3. Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. (Mâide, 5/90.)
4. “(Sihirbazlar)... İnsanların gözlerini büyülediler, onları korkuttular ve büyük bir sihir gösterdiler. Biz de Musa’ya, ‘Asanı at.’ diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların yaptıklarını yakalayıp yutuyor.” (A’râf, 7/115-117.)
5. “İnsan için ancak çalıştığıın karşılığı vardır.” (Necm, 53/39.)
6. “De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden..., düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabb’ine sığınırım.” (Felak, 113/1-5.)

Tablo 14'te yer alan ve üniteye üzerinde durulan diğer konular ise kıyamet, yeniden dirilme ve ahirete imandır. Bilindiği gibi Allah-insan ilişkisi açısından ölüm olayı da yaratılma kadar önemli görülmektedir. Kur'an'ı Kerim'de insanları yaratanın Allah (c.c) olduğu gibi öldürenin de Allah olduğunu görüyoruz. “Sonra siz bunun ardından öleceksiniz.”⁶⁴⁸ ve “Yaşatan ve öldüren O'dur”⁶⁴⁹ “Her nefis ölümü tadacaktır.”⁶⁵⁰ ayetleri buna örnek olarak verilebilir. Üniteye Ahiret inancının bireyin

⁶⁴⁸ Mü'minûn: 23/15.

⁶⁴⁹ Mü'min: 40/68.

⁶⁵⁰ Âl-i İmrân: 3/185; Enbiyâ: 21/5; Ankebût: 29/57.

hayatı anlamlandırmasına nasıl katkı sağladığına dikkat çekilmiştir. Ahirete inanmak, yeniden dirileceğini bilmek insanın ölüm korkusunu yenmesine katkıda bulunur. Ona ümit, huzur ve güven verir. Bu inanca sahip olan kişi kötülüklerden kaçınmaya, güzel davranışlarda bulunmaya her zaman özen gösterir. Bu da kişinin Allah'a yaklaşmasına ve onun rahmetine nail olması anlamına gelir. Peygamber Efendimizin şu hadisi buna işaret etmektedir. “...Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse ya hayır söylesin yahut sussun.”⁶⁵¹ Ayrıca, hesap, mizan, cennet, cehennem gibi kavramların ve ahiretin varlığının Kur'an'dan örneklerle açıklanması da öğrencinin kötü davranışlardan uzaklaşıp iyi davranışlarda bulunması sağlar.

Tablo 18: 7. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünitelerde Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Onlar (müttakiler) sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; ahiret gününe de kesinkes inanırlar.” (Bakara, 2/4.)
2. “Her canlı ölümü tadacaktır...” (Âl-i İmrân, 3/185.)
3. “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabb’inin zatı baki kalacak.” (Rahmân, 55/26 - 27.)
4. “Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır.” (Hac, 22/7.)
5. “Sûra üflenince... göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakışıyorlar.” (Zümer, 39/68.)
6. “Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek taneler bitirdik. Kullara rızık olması için birbirine girmiş küme küme tomurcukları olan uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik. Ve o su ile ölü toprağa can verdik. İşte yeniden çıkış da böyledir.” (Kâf, 50/9-11.)

⁶⁵¹ Müslim, İman, 74.

7. “Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakla yorulmayan Allah’ın, ölüleri diriltmeye de gücünün yeteceğini düşünmezler mi? Evet o her şeye kadirdir.” (Ahkâf, 46/33.)
8. “İnsan kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanır? Evet, bizim onun parmak uçlarını bile eski hâline getirmeye gücümüz yeter.” (Kıyâme, 75/3 - 4.)
9. “Sana kıyametin ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabb’imin katındadır. Onun vaktini ondan başkası açıklayamaz...” (A’râf, 7/187.)
10. “De ki (Şüphe mi var?): İster taş olun ister demir! Yahut aklınızca diriltilmesi daha da imkânsız olan başka bir varlık olun (yine de diriltileceksiniz.). Diyecekler ki: Peki bizi hayata kim döndürecek? De ki: Sizi ilk defa yaratan. Bunun üzerine başlarını sana (alaylı bir tarzda) sallayacaklar ve ‘Ne zamanmış o?’ diyecekler. De ki: Yakın olsa gerek.” (İsrâ, 17/50-51.)
11. “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir.” (Zilzâl, 99/7-8.)
12. “(Lokman öğütlerine şöyle devam etti) Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa, bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.” (Lokmân, 31/16.)
13. “Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez (Kulun yaptığı iş eğer bir kötülük ise onun cezasını adaletle verir.). İyilik olursa onu katlar (Kat kat artırır.), kendinden de büyük mükâfat verir.” (Nisâ, 4/40.)
14. “O gün insanlar amellerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük kabirlerinden çıkacaklardır.” (Zilzâl, 99/6.)

15. “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki o, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” (Zümer, 39/53.)
16. “Rabb’inizden bağışlanma dileyin; sonra ona tövbe edin. Muhakkak ki Rabb’im çok merhametlidir, çok severdir.” (Hûd, 11/90.)
17. “İman edip yararlı işler yapanlara gelince onlar cennetliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.” (Bakara, 2/82.)
18. “Cennet Allah’a karşı gelmekten sakınanlara uzak olmayacak şekilde yaklaştırılacak... Oraya esenlikle girin. İşte bu ebedilik günüdür. Orada kendileri için diledikleri her şey vardır...” (Kâf, 50/31, 34 ve 35.)
19. “Ahirette cennetliklere şöyle denecek: Hep sağlıklı olacaksınız, hiç hastalanmayacaksınız. Hep yaşayacaksınız; hiç ölmeyeceksiniz. Hep genç kalacaksınız; hiç yaşlanmayacaksınız. Nimetler içinde yüzeceksiniz; hiç yokluk çekmeyeceksiniz.” (Müslim, Cennet, 22.)
20. “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse, komşusuna eziyet etmesin. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikramda bulunsun. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse ya hayır söylesin yahut sussun.” (Müslim, İman, 74.)

2.2.2. 7. Sınıf 2. Ünite: "Oruç İbadeti" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 19: 7. Sınıf 2. Ünite: "Oruç İbadeti" Ünitesinde Geçen Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1.Ramazan Ayı ve Önemi	

2. Ramazan Orucu	1. Ramazan ayının önemini ve bu ayı önemli kılan hususları açıklar.
3. Ramazan Ayı ve Oruçla ilgili kavramlar.	2. Orucu tanımlayarak niçin oruç tutulduğunu açıklar.
4. Muharrem Orucu	3. Ramazan ayı ve oruçla ilgili kavramları açıklar.
5. Oruç Tutarken nelere dikkat etmeliyiz?	4. Muharrem orucunu açıklar.
6. Orucu Bozan Durumlar	5. Oruç tutan kimsenin dikkat etmesi gereken hususları örnekleri ile açıklar.
7. Oruç İbadetinin Kişiy ve Topluma Kazandırdıkları	6. Orucu bozan durumların neler olduğunu belirtir.
8. Ramazan Bayramı Sevinci	7. Orucun birey ve toplum üzerindeki yararlarını çevresinden örnekler vererek açıklar.
	8. Ramazan ayına ve bayramına yönelik duygu ve düşüncelerini paylaşır.

İbadet; kişinin ruhen, kalben, cismen yaratana ile ilişki halinde olmasıdır. Oruç ibadeti ise Allah ile kulu arasındaki en samimi bağı ifade eder. Kulun Allah'a yakınlığını şuur halinde yaşaması ve hissetmesidir.

Ünitede oruç konusu ele alınmış ve dolayısıyla Ramazan orucunun öneminden bahsedilmiştir. İslam dininde oruca özellikle Ramazan ayına büyük önem verilir.

Bunun belli başlı iki nedeni vardır. Bunlardan biri; Kur'an-ı Kerim'in bu ayda indirilmesidir. Diğeri ise Yüce Allah tarafından emredilen temel ibadetlerden biri olan orucun Ramazan ayında tutulmasıdır. Ayrıca Ramazan toplumumuzda rahmet, sabır, bereket ayı, Kur'an ayı olarak adlandırılmaktadır. Yüce Allah tarih boyunca insanları doğru yola iletmek için birçok peygamber göndermiştir. Bunlardan bir bölümüne ilahî kitaplar vermiştir. Allah tarafından gönderilen son peygamber Hz. Muhammed, son ilahî kitap da Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an biz Müslümanlar için rehber olan, yol gösteren, hayatımıza ışık tutan ilahî bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim ilahî kitapların sonuncusudur. İnsanlar için bir rahmet ve hidayet kaynağıdır. Cehaleti, karanlığı sona erdirip insanları aydınlığa ulaştıran bir kitaptır. İşte böylesine önemli olan kutsal kitabımız ramazan ayında indirilmiştir. Dolayısıyla Ramazan ayı Müslümanlar açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Kur'an'ı Kerim'in şu ayeti buna işaret ediyor. *“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır...”*⁶⁵² İslam dininde emredilen temel ibadetlerden biri oruçtur. Oruç da Ramazan ayında tutulur. Bu ibadet, tan yerinin ağarmasından başlayarak akşamleyin güneş batıncaya kadar gün boyu Allah rızası için yeme, içme gibi bedenî arzulardan uzak durularak yerine getirilir.

Ünitede Müslümanların Yüce Allah'a olan sevgi, saygı ve bağlılıklarını ifade etmenin, Allah'ın emrini yerine getirmenin, ona ibadet etmenin mutluluk ve huzurunu yaşamaları için ramazan ayında oruç tutmaları gerektiğine vurgu yapılmış, orucun bütün Müslümanlara farz olduğuna dikkat çekilmiştir. *“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.”*⁶⁵³ ayeti bu gerçeği teyit etmektedir. Ayette de ifade edildiği gibi oruç insanı Allah'a karşı gelmekten sakındırır ve kişinin Allah'ın çizmiş olduğu sınırlar çerçevesinde hareket etmesini, mutlu ve huzurlu bir yaşama kavuşmasını sağlar. Bu da Allah-kul ilişkisinin sağlam olması açısından önemlidir.

Ünitede Ramazan ayı ve oruçla ilgili kavramlara da değinilmiştir. Bunlar; Sahur, imsak, iftar, mukabele, teravih namazı ve fitredir. Sahur; Oruç tutacak kişilerin

⁶⁵² Bakara, 2/185.

⁶⁵³ Bakara, 2/183.

imsak vaktinden önce gece yedikleri yemeğe denir. Farz değildir Fakat vücudun dinç olabilmesi için sahura kalkmak sünnettir. Ünite de ele alınan ikinci kavram imsaktır. İmsak; Ramazan ayında oruç tutacak Müslümanların sahur sonrasında sabah ezanı ile birlikte başlayan yeme ve içmeyi bırakma anlarıdır. Yani yeme içmenin sona erip oruca niyet edilen vakittir. Orucun sağlam olabilmesi için kişinin sabah ezanıyla yeme, içme ve cinsel münasebetten uzak durması gerekir. Üçüncü kavram ise iftardır. İftar; oruç müddeti sona erdikten sonra yenen yemektir. Başka bir kavram mukabeledir. Mukabele; her gün bir cüz okuyarak bütün Kur'an'ı baştan sona okuma geleneğidir. Bu gelenek Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile başlamış, günümüze kadar devam eden gelenek bir uygulamadır. Ramazan ayında önem verilen uygulamalardan biri de teravih namazıdır. Bu namaz ramazan ayı boyunca yatsı namazının iki rekâtlık son sünnetinin ardından kılınır. Müslümanların birlik ve beraberliğini simgelemesi açısından cemaatle kılınması daha faziletlidir. Ramazan ayında gerçekleştirilen uygulamalardan birisi de fitredir. İslam dini paylaşmaya, yardımlaşmaya ve dayanışmaya büyük bir önem verir. Fakirlerin, kimsesizlerin muhtaç durumda olanların korunup gözetilmesini, onlara yardım edilmesini ister. Ramazan ayı da bunun için bir fırsattır. Çünkü ramazan, hayır ve rahmet ayıdır. Yardımlaşmanın daha da arttığı bir dönemdir. İşte ramazan ayında bu amaçla gerçekleştirilen uygulamalardan biri de fitredir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan birçok ayette Müslümanlar sadaka vermeye, fakirlere yardım etmeye yönlendirilir.⁶⁵⁴ Allah rızası için yapılan, karşılıksız her türlü yardım dinimizde sadaka olarak adlandırılır. Fitre de sadaka türlerinden biridir. Her Müslüman fitre vermekle yükümlüdür. Fitre Allah'ın verdiği sağlığa, varlığa, nimetlere bir şükür ifadesidir. Dolayısıyla Allah'ın lütfüne mazhar olmuş kulun Allah'a yönelmesidir denebilir. Kısacası bütün bu kavramlar Allah ile insan arasında bir iletişim aracı olan orucun sıhhatini sağlayan kavramlardır.

Ünite de Muharrem orucu üzerinde de durulmuştur. Müslüman toplumlarda muharrem ayına ve muharrem orucuna büyük bir önem verilir. Hz. Peygamber muharrem ayını "Allah'ın ayı" olarak nitelendirmiştir. Ramazandan sonraki en faziletli orucun, muharrem ayında tutulan oruç olduğunu bildirmiştir.⁶⁵⁵ Dolayısıyla

⁶⁵⁴ Bkz. Bakara, 2/254., Bakara, 2/267., Bakara, 2/271. Ali İmrân, 3/92.

⁶⁵⁵ Müslim, Sıyam, 202 - 203; Nesâi, Kıyâmül - Leyl, 6.

Müslümanların bu oruca da gereken ehemmiyeti göstermeleri gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Ünitede Müslümanların oruç tutarken dikkat etmeleri gereken hususlara da vurgu yapılmıştır. İslam dininde emredilen bütün ibadetler gibi oruç da Allah ile kul arasında bir iletişimdir. Oruç tutan kimse bunun bilincinde olmalıdır. Orucu sadece aç ve susuz kalmak olarak görmemelidir. Gün boyu Allah ile iletişim hâlinde olmanın gereklerine ve ciddiyetine uygun davranmalıdır. Yeme içme gibi orucunu bozacak davranışlardan kaçınmalıdır. Bunun yanında kötü söz söylememeli, kalp kırmamalı, haksızlık yapmamalıdır. Kin, nefret ve öfkeden uzak durmalıdır. Ayrıca konuyla ilgili Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.)'in de “*Oruç bir kalkandır. Sizden biriniz oruçlu olduğu bir günde kötü söz söylemesin, kavga etmesin. Ona birisi kötü söz söyler ise ‘Ben oruçluyum’, desin.*”⁶⁵⁶ hadisi de örnek getirilerek konunun önemine dikkat çekilmiştir.

Ünitede orucu bozan durumlara da değinilmiştir. Bütün ibadetler gibi orucun da Yüce Allah'ın emrini yerine getirmek, onun rızasını kazanmak amacıyla eda edildiğine vurgu yapılmış, dolayısıyla her Müslüman'ın bunun bilincinde olması, orucunu bozacak davranışlardan kaçınması gerektiğine işaret edilmiştir.

Son olarak oruç ibadetinin birey ve toplum üzerindeki önemli etkilerine değinilmiştir. Her şeyden önce Müslümanlar, sabahtan akşama kadar aç ve susuz kalarak kendi iradelerine hâkim olmayı, sabırlı ve kararlı olmayı öğrenir. Ayrıca oruç tutan insanın Allah'a sevgisi ve inancı da güçlenir. Çünkü bir Müslüman Ramazan ayı boyunca her gün, her an ibadet hâlinindedir. Allah'a duyduğu inancı, bağlılığı onun emrine uyarak ifade eder. Oruç ibadetinin bireysel açıdan olduğu gibi toplumsal açıdan da faydaları vardır. Nitekim oruç tutan kişi gün boyu aç ve susuz kalır. Açlığın, susuzluğun, nimetlerden mahrum kalmanın ne kadar zor olduğunu yaşayarak görür. Böylece fakirlerin, muhtaç durumda olanların ne tür sıkıntılar çektiğini daha iyi bilir. Bu bilinç içerisinde fakirlere, muhtaçlara daha çok yardım eder. Bu konuda Hz. Peygamberin, “*Komşusu açken tok yatan kimse olgun bir Müslüman değildir.*”⁶⁵⁷ hadisini kendine ilke edinir. İmkânları ölçüsünde onlara maddi ve manevi yardımda

⁶⁵⁶ Buhâri, Savm, 9.

⁶⁵⁷ Kenzül Ummâl, c. 8, s. 39.

bulunur. Onların sıkıntılarını gidermeye çalışır. Böylece oruç paylaşma ve yardımlaşma duygularını güçlendirir. Toplumsal dayanışmaya katkı sağlar.

Tablo 20: 7. Sınıf 2. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “ <i>Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’an’ın indirildiği aydır...</i> ” (Bakara, 2/185.)
2. “O öyle bir aydır ki başlangıcı rahmet, ortası bağışlanma, sonu da cehennemden kurtuluştur.” (Terğîb ve Terhîb, C 2, s. 94 - 95.)
3. “...Öyle ise ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o ayda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin...” (Bakara, 2/185.)
4. “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.” (Bakara, 2/183.)
5. “Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidiye verir. Bununla birlikte gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.” (Bakara,2/184.)
6. “Oruç bir kalkandır. Sizden biriniz oruçlu olduğu bir günde kötü söz söylemesin, kavga etmesin. Ona birisi kötü söz söyler ise ‘Ben oruçluyum’, desin.” (Buhâri, Savm, 9.)
7. “Oruç sabrın yarısıdır.” (İbni Mâce, Sıyam, 44.)
8. “Kim ramazan ayında oruçlu olduğu hâlde unutarak yer veya içerse orucunu bozmadan tamamlasın.” (Buhâri, Savm, 26.)
9. “Oruç bir kalkandır. İnsanı çeşitli kötülüklerden ve günahlardan korur.” (İbrahim Canan, Hadis Ansiklopedisi , c.9, s.58.)

10. “Kim kötü söz ve davranışları bırakmazsa onun yemeyi, içmeyi terk etmesine Allah’ın ihtiyacı yoktur.” (Buhârî, Savm, 8.)

2.2.3. 7. Sınıf 3. Ünite: "Bir İnsan Ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 21: 7. Sınıf 3. Ünite: "Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed" Ünitesinde Geçen Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Hz. Muhammed'in İnsani Yönü	1. Hz Muhammed'in bizler gibi bir insan olduğuna ayetlerden örnekler getirerek açıklar.
2. Hz. Muhammed'in Peygamberlik Yönü	2. Hz. Muhammed'i diğer insanlardan ayıran en önemli özelliğini açıklar.
2.1. Hz. Muhammed Son peygamberdir.	3. Hz. Muhammed'in peygamberlik yönüyle ilgili özelliklerine ayetlerden örnekler verir.
2.2. Hz. Muhammed İnsanlık İçin Bir Uyarıcıdır.	4. Hz Muhammed'in görevlerinden birisinin Kur'an'ı açıklamak olduğunu söyler.
2.3. Hz. Muhammed İnsanlığa Bir Rahmettir.	5. Hz. Muhammed'in insanları baskı ve zor kullanmadan uyarma ve aydınlatma görevinin olduğunu fark eder.
2.4. Hz. Muhammed Güzel Ahlakın Tamamlayıcısıdır.	

	6. Hz. Muhammed'in İnsanlık için niçin bir rahmet olarak gönderildiğini fark eder. 7. Hz. Muhammed'in tutumlarından hareketle kendi davranışlarını değerlendirir.
--	---

"Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed" ünitesi Allah-insan ilişkisinin hidayet boyutuyla alakalıdır. Çünkü Cenab-i Allah, peygamberleri insanlara doğru yolu göstermek, onları kötülüklerden uzaklaştırıp iyiliklere yöneltmek, onlara emir, yasak ve öğütlerini bildirmek amacıyla göndermiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de Yüce Allah'ın göndermiş olduğu son peygamberdir. Onun da gönderiliş amacı insanlara doğru yolu göstermek, onları karanlıktan aydınlığa çıkarmak, onları hidayete erdirmektir. *"Muhammed... Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."*⁶⁵⁸ ayetinde bu durum açıkça belirtilmiştir.

Ünitede ilk olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'in insani yönü ele alınmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.) bizler gibi bir beşerdir. Diğer insanlar gibi bir anne ve babadan dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve gençlik dönemlerini yaşamış, evlenip çocuk sahibi olmuştur. Her insan gibi ölümlü bir varlık olan Hz. Peygamber, eceli geldiğinde vefat etmiş, âhiret âlemine irtihal etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.), hayatta bir insanın başına gelebilecek olumlu ve olumsuz birçok olayla karşılaşmıştır. O, yaşadığı olaylara insani tepkiler vermiştir. Güzel bir durumla karşılaştığında sevinmiş, mutlu olmuştur. Olumsuz bir durumla karşılaştığında ise üzölmüştür. Bazen heyecanlanmış, bazen tedirgin olmuş ve kaygılanmıştır. O (s.a.v.) acıktığında yemek yemiş, susadığında su içmiştir. Bütün insanlar gibi geçimini sağlamak için çalışmış, yorulunca dinlenmiştir. Soğuktan ve sıcaktan etkilenmiştir. Zaman zaman hastalanmış, iyileşmek için tedavi olmuştur. Çevresindeki insanlarla dostluk, arkadaşlık, akrabalık ilişkileri kurmuş, bazen onlara şakalar yapmıştır. Kısacası Hz. Muhammed (s.a.v.)

⁶⁵⁸ Ahzâb, 33/40.

herkes gibi insani özellikler taşıyan birisiydi. *"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım..."*⁶⁵⁹ ayeti buna örnek verilebilir.

Yüce Allah'ın insanlara peygamber olarak insanüstü özellikler taşıyan melekleri değil de insani özellikler taşıyan varlıkları (insanlar) göndermesinin hikmeti ise, insanların peygamber olarak gönderilen bu kişileri örnek almalarını sağlamaktır. Eğer peygamber olarak gönderilen kişiler insani özellikler taşımayan melek ya da başka varlıklar olsaydı insanların onları örnek almaları mümkün olmayacaktı. Dolayısıyla Allah-insan arasındaki iletişim gerçek anlamda sağlanamazdı diyebiliriz.

Tablo 22: 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. Bir gün bir kişi Hz. Peygamberi görmeye gelmişti. Adam Peygamberimizi görünce heyecandan titremeye başladı. Bunun üzerine Allah'ın Resulü ona şöyle dedi: – Arkadaş, sakın ol. Ben kral değilim. Kureyş kabilesinden kuru ekmek yiyen bir kadının oğluyum. (İbni Mâce, Et'ime, 30.)
2. <i>"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım..." (Kehf, 18/110.)</i>
3. <i>"(Ey Muhammed!) Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da öleceklerdir."</i> (Zümer, 39/30.)
4. "Kalp hüzünlenir, gözler ağlar fakat biz Allah'ın dilediğinin, onun razı olduğunun dışında bir şey söylemeyiz. Vallahi ey İbrahim, senin aramızdan ayrılışın nedeniyle üzüntülüyüz." (Müslim, Cenâiz, 12.)
5. <i>"Onlar (bir de) şöyle dediler. Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı. Yahut kendisine bir hazine verilmeli veya içinden yiyip (meşakkatsizce geçimini sağlayacağı) bir bahçesi olmalıydı. Ayrıca o zalimler müminlere, 'Siz ancak büyüye tutulmuş bir adama uymaktasınız' dediler."</i> (Furkân, 25/7-8)

⁶⁵⁹ Kehf, 18/110.

6. “De ki: Ben size, ‘Allah’ın hazineleri benim yanımdadır.’ demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size ‘Ben bir meleğim.’ de demiyorum. Ben sadece bana gönderilen vahye uyarım...” (En’âm, 6/50.)

7. “De ki: “Ben Allah’ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapmak isterdim ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeciyim.” (A’râf. 7/188.)

8. “Hıristiyanların Meryem oğlu İsa’yı aşırı şekilde övdükleri gibi sakın sizler de beni övmekte aşırı gitmeyin. Şüphesiz ki ben bir kulum. Onun için bana Allah’ın kulu ve elçisi deyin.” (Buhârî, Enbiyâ, 50.)

Ünitede Hz. Muhammed’in peygamberlik yönü de ele alınmıştır. Çünkü peygamber efendimizin insani yönünün yanında bir de peygamberlik yönü vardır. Yüce Allah Onu insanlara İslam’ı anlatmakla görevlendirmiştir. Dolayısıyla onu diğer insanlardan ayıran en önemli özellik Cenab-i Allah’tan vahiy almasıdır. “De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım, (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilahınız ancak bir tek ilahtır.’ diye vahyolunuyor...”⁶⁶⁰ ayeti buna açık bir örnektir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Yüce Allah, insanları hidayete erdirmek amacıyla zaman zaman peygamberler göndermiştir. Bu peygamberlerden birisi de Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir. O, Allah’ın emir ve yasaklarını, İslam’ın ilkelerini insanlara iletip açıklamıştır. Yani Allah’tan aldığı vahiyleri insanlara olduğu gibi iletmiştir. İnsanları Allah’a inanıp ibadet etmeye çağırmıştır. Onları daima iyi ve güzel davranışlarda bulunmaya, her türlü kötülükten kaçınmaya yönlendirmiştir. İnsanlara İslam’ı anlatmak için her fırsatı değerlendirmiştir. Bütün bunlar Hz. Muhammed’in tebliğ görevini yerine getirmede, Allah ile kulu arasında iletişimi sağlamada ne kadar sabırlı ve kararlı olduğunu gösterir.

⁶⁶⁰ Kehf, 18/110.

Tablo 23: 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. <i>“De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım, (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilahınız ancak bir tek ilahdır.’ diye vahyolunuyor...” (Buhârî, Enbiyâ, 50.)</i>
2. <i>“Muhammed Allah’ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” (Ahzâb, 33/40.)</i>
3. <i>“Ey Peygamber! Rabb’inden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.”(Mâide, 5/67.)</i>
4. <i>“O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir. Çünkü onu güçlü kuvvetli ve üstün yaratılışlı biri (Cebrail) öğretti.” (Necm, 53/4-5.)</i>

Üniteye üzerinde durulan konulardan birisi de peygamber efendimizin Kur'an'ın açıklayıcısı olduğudur. Yüce Allah, insanları doğru yola iletmek, onlara emir, yasak ve öğütlerini bildirmek amacıyla bazı kutsal kitaplar göndermiştir. Bu kitaplardan bir tanesi de Hz. Muhammed (s.a.v.)'e gönderilen Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an, Cenab-ı Allah'ın insanları hidayete erdirmek için göndermiş olduğu ilahi bir kitaptır. Dolayısıyla Onun emir ve yasakları, ilkeleri insana yöneliktir. İnsanın, hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaşması Kur'an'ı okuyup anlaması ve ilkelerini hayata geçirmesine bağlıdır. Bundan dolayıdır ki insanın Kur'an-ı Kerim'i okuması ve anlaması için bir yol göstericiye bir rehber ihtiyacı vardır. Bu rehber de Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Onun en önemli görevlerinden birisi de, Kur'an'ı insanlara açıklamaktır. Çünkü Kur'an-ı Kerim, vahiy yoluyla gönderilmiştir, Dolayısıyla ilahî vahyi en iyi anlayan, ayetlerin anlamını en doğru şekilde bilen kişi Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir. Kur'an'da bulunan bazı ayetler herkesin kolayca anlayabileceği kadar açıktır. Bazı ayetler ise kapalılık içermektedir. Bu tür kapalılık içeren ayetleri Hz. Muhammed (s.a.v.) açıklamıştır. Böylece insanlar, ayette kastedilenin ne olduğunu anlayabilmişlerdir. Yine namaz, oruç, hac, zekât, gibi ibadetlerin farz olduğunu

bildiren birçok ayet vardır. Ancak Kur'an, ibadetlerle ilgili genel bilgiler vermiş, bunların ne zaman ve nasıl yapılacağı ile ilgili ayrıntılara girmemiştir. Bu ayrıntıları insanlara Hz. Muhammed açıklamıştır. Müslümanlar namazların ne zaman ve nasıl kılınacağı, orucun nasıl tutulacağı, bu ibadetleri bozan durumların neler olduğu, haccın nasıl yapılacağı, zekâtın hangi mallardan ne oranda verileceği, kurbanın hangi nitelikleri taşıyan hayvanlardan kesileceği gibi hususları Hz. Peygamberin açıklamalarından öğrenmişlerdir. “...İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve insanlar düşünüp anlasın diye sana da bu Kur'an'ı indirdik.”⁶⁶¹ ayeti bu duruma en güzel örnektir.

Kısacası Hz. Muhammed (s.a.v.), peygamberlik görevinin gereği olarak insanlara ilahî vahyi tebliğ etmiştir. İnsanlara kendisine indirilen ayetleri okuyup açıklamıştır. Kapalılık içeren, tam olarak anlaşılmayan ayetlerle ilgili açıklamalar yapmıştır. Sahabelerin gerek Kur'an ayetleri gerekse diğer dinî konularla ilgili sorularına cevaplar vermiş, zihinlerde oluşan tereddütleri ortadan kaldırmıştır. Netice itibarıyla Hz. Muhammed, Allah'ı Teala'nın kullarını dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak için göndermiş olduğu bir hidayet kaynağı ve aynı zamanda kullarına olan ilgisidir diyebiliriz. İnsanların, Onun kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i ve peygamberi Hz. Muhammed'i anlamaya çalışması ise kulun Allah'a olan ilgisidir.

Tablo 24: 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “...İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve insanlar düşünüp anlasın diye sana da bu Kur'an'ı indirdik.” (Nahl, 16/44.)
2. “Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.” (Bakara, 2/238.)
3. “Orta namaz, ikinci namazıdır.” (Tirmizî, Tefsir, 2.)
4. “Ben namazı nasıl kılıyorsam siz de öyle kılın.” (Buhârî, Ezan, 18.)

⁶⁶¹ Nahl, 16/44.

5. “Haccın nasıl yapılacağı ile ilgili kuralları benden öğreniniz.” (Nesâî, Menâsik, 27.)

Ünitede Hz. Muhammed'in insanlık için bir uyarıcı olduğuna da dikkat çekilmiştir. Bilindiği gibi Yüce Allah, insanlara doğru yolu göstermek amacıyla tarih boyunca birçok peygamber göndermiştir.⁶⁶² Bu peygamberler insanları Allah'ın yoluna davet etmiş ve gelecek olan Allah'ın azabına karşı uyarılmışlardır. Bunlardan birisi Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Hz. Muhammed, insanları Allah'a ibadet etmeleri, ona ortak koşmamaları, putlara tapmamaları konusunda uyarılmış, insanlara ölümden sonra yeni bir hayat olduğunu hatırlatmıştır. Herkesin ahirette hesaba çekileceğini, inanıp ibadet edenlerin ve güzel işler yapanların cennetle mükâfatlandırılacağını belirtmiştir. Geçmiş toplumların yaptıkları hataları ve başına gelen felaketleri hatırlatarak aynı hataları tekrarlamamaları konusunda insanları ikaz etmiştir. “*Ey bürünüp sarınan (Resulüm)! Kalk ve (insanları) uyar. Sadece Rabb'ini büyük tanı. Elbiseni tertemiz tut, kötü şeyleri terk et.*”⁶⁶³ ayeti peygamber efendimizin uyarma görevini yerine getirdiğine işaret etmektedir.

Cenab-ı Allah birçok âyette indirilen kitapları ve gönderilen Peygamberleri hidâyet vasıtaları olarak takdim etmiş,⁶⁶⁴ irşad amacıyla elçi göndermeden hiç kimseye azab etmeyeceğini açıklamış⁶⁶⁵ ve her millete mutlaka bir elçi gönderdiğini belirtmiştir.⁶⁶⁶

Allah'ın ayetlerini okuyan insanları uyaran elçiler geldikten sonra onlara îmân edip tâbi olmayanlara da artık şiddetli azab edileceğini haber vermiştir. “İnkârcılar bölük bölük cehenneme sürülürler. Oraya geldikleri zaman cehennemin kapıları açılır. Cehennemin bekçileri onlara içinizden Rabb'inizin âyetlerini size okuyan ve sizi bu

⁶⁶² Fâtır, 35/24.

⁶⁶³ Müddessir, 74/1-5.

⁶⁶⁴ Meselâ: Bakara: 2/2, 159,185; Âl-i İmrân: 3/4, 138; Mâide: 5/44, 46; İsrâ: 17/9.

⁶⁶⁵ İsrâ: 17/15: "Biz elçi göndermedikçe azab edecek değiliz."

⁶⁶⁶ Fâtır: 35/24: "Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber gelip) geçmiştir."

gününüzle karşılaşacağınızdan uyarın elçiler gelmedi mi? derler. Onlar da evet geldi derler. Artık azab kâfirlere hak olmuştur.”⁶⁶⁷ ayeti bu durumu ifade etmektedir.

Tablo 25: 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “...Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.” (Fâtır, 35/24.)
2. “Doğrusu biz seni hak (Kur’an) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik...” (Bakara, 2/119.)
3. “Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah’ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.” (Ahzâb, 33/45-46.)
4. “Şüphesiz ben, Allah’ın tüm insanlığa gönderdiği peygamberiyim. Ben ancak insanları uyarmak için gönderildim.” (İbni Kayyım el-Cevzî, Zâdü’l- Meâd, C4, s. 236.)
5. “Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.” (Sebe, 34/28.)
6. “Ey bürünüp sarınan (Resulüm)! Kalk ve (insanları) uyar. Sadece Rabb’ini büyük tanı. Elbiseni tertemiz tut, kötü şeyleri terk et.” (Müddessir, 74/1-5.)
7. “...Senin görevin sadece tebliğ etmektir. Hesap görmek ise bize aittir.” (Ra’d, 40.)

Ünite ele alınan konulardan bir tanesi de peygamber efendimiz (s.a.v)’in âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olmasıdır. Bu da Allah-insan ilişkisinin hidayet boyutuyla ilgilidir. Yüce Allah, Hz. Âdem (a.s)’dan Hz. Muhammed (s.a.v)’in

⁶⁶⁷ Zümer, 39/71.

gönderildiği döneme kadar dünyada yaşanan olumsuzlukların son bulması, iyilik ve güzelliklerin hâkim olması için peygamberler göndermiştir. Cenab-ı Allah'ın âlemlere rahmet olarak gönderdiği peygamberlerden birisi de Hz. Muhammed'dir. Onun gönderildiği dönemde Arap Yarımadası'nda dinî, ahlaki ve toplumsal alanda birçok olumsuzluk yaşanıyordu. İnsanların çoğu Allah'ın birliği anlamına gelen tevhit inancından uzaklaşmış, kendi elleriyle yaptığı putlara tapıyordu. Kendilerini bile korumaktan âciz olan cansız varlıkları ilah kabul ediyorlar, onlardan yardım istiyorlardı. Toplumsal alanda da tam bir adaletsizlik hâkimdi. Kadınlara ve kız çocuklarına değer verilmiyordu. Toplumsal sınıf ayrımı mevcuttu. Ahlaki açıdan büyük bir çöküntü yaşanıyordu. Toplumda hırsızlık, içki, kumar, faizcilik, tefecilik vb. birçok kötü davranış yaygındı. Sadece Arabistan'da değil, dünyanın hemen her bölgesinde benzer olumsuzluklar yaşanıyordu. İşte Yüce Allah, Arap Yarımadası'nda ve dünyanın her yerinde yaşanan bu olumsuzlukların son bulması, iyilik ve güzelliklerin hâkim olması, insanlara yol göstermek onları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için Hz. Muhammed (s.a.v.)'ı rahmet peygamberi olarak göndermiştir. Böylece O insanlara sıkıntılardan kurtulma ve saadete ulaşma yollarını öğretmiş, onları dünya ve ahirette Allah'ın azabından kurtarmaya çalışmıştır. O, peygamberlik görevinin gereği olarak insanlara putlara tapmanın yanlış bir davranış olduğunu anlatmış, İnsanları tevhit inancı etrafında birleştirmiştir. Toplumda yaygın olan kan davalarına, kabile savaşlarına son vermiş, herkesin eşit olduğunu, kadınların haklarına riayet edilmesini, kız ve erkek çocuğu ayırımının yapılmamasını emretmiştir. Haksızlıkların, adaletsizliklerin, kötülüklerin son bulması için çaba harcamıştır. *“Ant olsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.”*⁶⁶⁸ ayeti bu durumu ifade etmektedir.

Kısacası bütün peygamberlerin ve özellikle peygamber efendimizin gönderilişi Allah'tan kullarına bir rahmet olmuştur. Bütün peygamberler kendilerine iman edip itaat edenleri hem dünyada huzur ve saadete, hem de âhirette ebedi hayata ulaştırıcı

⁶⁶⁸ Âl-İ İmrân, 3/164.

olmuşlardır. Şayet peygamberler ve özellikle Hz. Muhammed (s.a.v.) gönderilmese idi insanlar felaketten felakete sürükleneciklerdi. Allah insanlara acıyıp merhamet ettiği için merhameten onlara peygamberleri göndermiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v.)'ın gönderilişi Allâh-insan ilişkisi açısından bütün insanlar için bir hidâyet ve bir rahmettir. Allah'ın kullarına merhametinin bir tecellisidir. “(Resulüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁶⁶⁹ ayeti bu duruma işaret etmektedir.

Tablo 26 : 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Ant olsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın ayetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.” (Âl-İmrân. 3/164.)
2. “(Resulüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ, 21/107.)
3. “...Ben yalnızca rahmet olarak gönderildim.” (Müslim, Birr, 87.)
4. “Allah’ım! Taif halkını İslam’ın zenginliği ile nimetlendir ve Mekke’ye dostluk ruhu ile gönder.” (Said Alpsoy, Bir İnsan Olarak Hz. Muhammed , s. 86.)
5. "Ben ve insanların misali şuna benzer. Bir adam vardır, bir ateş yakar. Ateş iyice parlayınca kelekler ve diğer canlılar gelip ateşe düşerler. Adam da hiç durmaksızın onları ateşten kurtarmaya çalışır..." (Buhârî, Rikâk 26, Enbiya 40; Müslim, Fezâil 17, (2284); Tirmizî, Emsâl 7, (2877).)

Ünite üzerinde durulan konulardan birisi de Hz. Muhammed'in güzel ahlakıdır. Onun güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğidir. Bu da Allah-insan

⁶⁶⁹ Enbiyâ, 21/107.

ilişkisinin hem vahiy boyutunu hem de ahlaki boyutunu teşkil eder. Allah'ın kullarından talep ettiği en önemli görevlerden birisi onların güzel bir ahlaka sahip olmalarıdır. Güzel ahlak; doğru sözlü olmak, dürüst ve güvenilir olmak, yalan söylememek, sözünde durmaktır. Bütün peygamberler gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) de, Yüce Allah'ın insanlar arasından seçip görevlendirdiği bir elçidir. Peygamberlerin en önemli görevlerinden birisi de gönderildikleri topluma örneklik teşkil etmeleridir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) mükemmel ahlaka sahip olan, örnek ve seçkin bir insandı. *“Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.”*⁶⁷⁰ ayeti açık bir göstergesidir. O her yönüyle ümmeti için örnek olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v), doğru sözlü, dürüst ve güvenilir bir insandı. Şaka amacıyla bile olsa yalan söylemez, söz verdiği zaman sözünü mutlaka yerine getirmeye çalışırdı. Kendisine emanet edilen şeyleri özenle korurdu. Dolayısıyla Mekkeliler tarafından kendisine Muhammedü'l-Emin lakabı verilmişti.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) gereksiz yere konuşmaz, dedikodu yapmazdı. Tane tane ve güzel konuşurdu. Konuşurken muhatabının yüzüne bakardı. Hiç kimsenin sözünü kesmezdi. Konuşmalarında son derece kibardı. Asla kaba ve kırıcı ifadeler kullanmazdı, hiç kimseyi incitmezdi. İnsanların hatalarını eleştirirken olumsuz davranışta bulunan kişiyi değil, onun yaptığı davranışı kötülerdi. Hz. Muhammed (s.a.v) sabırlıydı, Mekke müşriklerin baskı ve eziyetlerine maruz kalmış, ekonomik sıkıntılar çekmiştir. O, çektiği tüm sıkıntılara, karşılaştığı zorluklara sabretmiştir. Hiçbir zaman Allah'a isyan etmemiş, ümitsizliğe, karamsarlığa kapılmamıştır. Her zaman Allah'a güvenmiş, ona sığınmış ve ondan yardım dilemiştir. Onun en önemli özelliklerinden birisi de adalet sahibi olması kimseye haksızlık etmemesiydi. *“Suç işleyen kızım Fatma bile olsa onu da cezalandırmaktan çekinmem.”*⁶⁷¹ sözü buna en güzel örnektir.

Kısacası Hz. Muhammed (s.a.v) Allah Teâla tarafından güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilmiştir. O her yönüyle insanlara örneklik teşkil etmiştir. Onları Allah'a yaklaştıracak güzel davranışlar sergilemelerini istemiştir. Dolayısıyla

⁶⁷⁰ Kalem, 68/4.

⁶⁷¹ Buhârî, Hudûd, 12.

Onun gönderilmesi güzel davranışların sergilenmesi için Allah tarafından rahmettir. Kul güzel davranışlarda bulunarak, güzel bir ahlaka sahip olarak Allah'a yaklaşabilir, Allah'la olan irtibatını, iletişimini sağlamlaştırabilir, Ona olan bağlılığını kuvvetlendirebilir.

Tablo 27: 7. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. <i>“Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.” (Kalem, 68/4.)</i>
2. <i>“Ant olsun, Allah’ın Resulünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikre- den kimseler için güzel bir örnek vardır.” (Ahzâb, 33/21.)</i>
3. <i>“Ben ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.” (Muvatta, Hüsnü’l-Hulk, 8.)</i>
4. Bir gün sahabeler Hz. Ayşe’ye, Hz. Peygamberin ahlakının nasıl olduğunu sordular. Hz. Ayşe onlara şu cevabı verdi. <i>“Siz hiç Kur’an okumaz mısınız? Resulullah’ın ahlakı Kur’an’dan ibaretti.” (Müslim, Salâtül Müsâfirîn, 139.)</i>
5. <i>“Suç işleyen kızım Fatma bile olsa onu da cezalandırmaktan çekinmem.” (Buhârî, Hudûd, 12.)</i>

2.2.4. 7. Sınıf 5. Ünite: "Din Ve Güzel Ahlak" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Din ve Güzel Ahlak ünitesi Allah-insan ilişkisinin Rububiyet boyutu çerçevesinde ele alınabilir. İslam dininde inanç ve ibadete olduğu kadar güzel ahlaka da büyük bir önem verilmiştir. Dinimizin temel amacı, inançlı ve güzel ahlaklı insanlar yetiştirmektir. Dolayısıyla peygamberimiz Hz. Muhammed’in gönderilişinin temel amaçlarından biri de, güzel ahlakı yaygınlaştırmaktır. *“Ben ancak ahlaki değerleri*

tamamlamak için gönderildim."⁶⁷² hadisi ve "*Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.*"⁶⁷³ ayeti kerimesi bunun en güzel delilidir.

Allah tarafından bir hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'an-ı Kerim güzel söz söylemeyi, hoşgörülü olmayı, affetmeyi; yalan, iftira, dedikodu ve gıybetten kaçınmayı emreder. Ayrıca anne babaya iyi davranmak, misafirlere ikramda bulunmak, komşularla iyi geçinmek, zorda kalan kimselere yardım etmek de Kur'an'ın önemle üzerinde durduğu konulardır. Bu gibi öğütler ahlaki açıdan büyük önem taşır. Çünkü dürüstlük, adalet, iyi huylu olma vb. hasletler aynı zamanda birer ahlaki değerdir. Dinimizin öğütlerine uyan kimse ahlaki ilkelere de özen göstermiş olur. Böylece din insanın güzel ahlak sahibi olmasına katkı sağlayarak Allah-insan ilişkisini olumlu yönde etkiler.

Tablo 28: 7. Sınıf 5. Ünite: "Din ve Güzel Ahlak" Ünitesinde Geçen Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Din Güzel Ahlaklı Olmaya Nasıl Katkı Sağlar?	1. Bireyin güzel ahlaklı olmasında dinin rolünü açıklar.
2. İslam'da Övülen Bazı Tutum ve Davranışlar	2. İslam'da övülen ahlaki tutum ve davranışlara Kur'an'dan ve Hz. Muhammed'in hayatından örnekler verir.
2.1. Doğruluk ve Dürüstlük	
2.2. Başkalarına Maddi Yardımda Bulunmak	3. Ahlaki olmanın birey ve toplum hayatındaki önemini yorumlar.
2.3. Emaneti Korumak	4. Ahlaki tutum ve davranışlarda bulunmaya istekli olur.
2.4. Adaletli Olmak	

⁶⁷² İmam Mâlik, **Muvatta**, Hüs-nül-Hulk, 8.

⁶⁷³ Kalem, 68/4.

2.5. Hoşgörü ve Bağışlama	5. Ahlaki olmayan tutum ve davranışlara karşı çözüm önerilerinde bulunur.
2.6. Alçakgönüllülük	
2.7. Görgülü Olmak	
2.8. Savurganlıktan Kaçınmak	

Tablo 28'deki Din ve Güzel Ahlak ünitesi incelendiğinde İslam'da övülen bazı ahlaki tutum ve davranışlar üzerinde durulduğu görülecektir. bu ahlaki durumları şöyle sıralamak mümkündür: Doğruluk ve dürüstlük, başkalarına maddi yardımda bulunmak, emaneti korumak, adaletli olmak, hoşgörü ve bağışlama, alçakgönüllülük, görgülü olmak, savurganlıktan kaçınmaktır. Bu ahlaki prensiplere uyulması konusunda hem Kur'an'ı Kerim'de hem de Hz. Muhammed'in hadislerinde tavsiyeler bulunmaktadır.

Bu ahlaki prensiplerden ilki doğruluk ve dürüstlüktür. İslam dininde doğruluk ve dürüstlüğe büyük bir önem verilir. Çünkü toplumsal ilişkilerin sağlam olması toplumda doğruluk ve dürüstlük ilkesinin hâkim olmasına bağlıdır. Yani Toplumsal ilişkiler doğruluk, dürüstlük, sevgi, saygı ve güven üzerine kurulur. Bundan dolayı İslam dini doğruluğu ilke edinmemizi, dürüst ve güvenilir insanlar olmamızı istemiştir. Yalan söylemeyi, hile yapmayı yasaklamıştır. Çünkü bu gibi olumsuz davranışlar toplumsal ilişkilerin zedelenmesine ve kulun rabbine karşı olan samimiyetinin azalmasına sebep olur. Bu da Allah-kul ilişkisini olumsuz yönde etkiler. Aksine kul doğru sözlü ve dürüst olursa Allah'a karşı samimiyeti artar ve Allah'tan bir rahmet olarak işlerinin düzelmesine vesile olur. *“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğru söz söyleyin (Böyle davranırsanız) Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar...”*⁶⁷⁴ ayeti bu durumu ifade etmektedir.

⁶⁷⁴ Ahzâb, 33/70 - 71.

Bizim için her konuda örnek olan Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed hayatı boyunca doğruluktan ayrılmamıştır. O, şaka amacıyla bile olsa yalan söylemekten, hile yapmaktan kaçınmıştır. Yaşadığı toplumda herkes ona güven duymuştur. İnsanlar onu Muhammed'ül Emin (Güvenilir Muhammed) olarak nitelendirmiştir. Hz. Peygamber, çevresindeki kişileri de hiç kimseyi aldatmamaları konusunda uyarmıştır.

Tablo 29: 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Ben ancak ahlaki değerleri tamamlamak için gönderildim.” (İmam Mâlik, Muvatta , Hüsnül-Hulk, 8.)
2. “ <i>Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.</i> ” (Kalem, 68/4.)
3. “ <i>Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın)... Adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın...</i> ” (Nisâ, 4/135.)
4. “Sizin en hayırlı olanınız, ahlakça en güzel olanınızdır.” (Seçme Hadisler, s.11.)
5. “Kim Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsa misafirine ikramda bulunsun. Kim Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsa komşusuna eziyet vermesin. Kim Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsa ya hayır söylesin ya da sussun.” (Buhâri, Edep, 31.)
6. “ <i>İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder...</i> ” (Bakara, 2/177.)
7. “Bizi aldatan bizden değildir.” (Müslim, İman, 164.)

8. “Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarından huşu içindedirler. Onlar ki boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler, onlar ki zekâtı verirler ve onlar ki iffetlerini korurlar... yine onlar (o müminler) emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler.” (Mü’minûn, 23/1-8.)
9. “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğru söz söyleyin (Böyle davranırsanız) Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar...” (Ahzâb, 33/70 - 71.)
10. “...Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü verilen söz sorumluluğu gerektirir.” (İsrâ, 17/34.)
11. “Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz.” (Sâff, 61/2.)
12. “Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Yalan söz söylemekten kaçının. Çünkü yalan kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür.” (Buhâri, Edep, 69.)

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik İslam dinin son derece önem verdiği ilkelere aittir. Her Müslüman’ın bu ilkelere sahip olması gerekir. Ünitede üzerinde durulan ahlaki davranışlardan birisi de başkalarına karşı yapılan maddi yardımdır. İslam’da buna infak da denir. Kur’an-ı Kerim’de fakirlere, yoksullara, muhtaç durumda olanlara yardım etmeyi emreden birçok ayet bulunur. Bu ayetlerin birinde Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: “Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya; onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler.”⁶⁷⁵ Her konuda olduğu gibi bu konuda da bize öncülük eden Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) her zaman fakirleri, muhtaç durumda olanları koruyup gözetmiş, çevresinde bulunan insanların dertlerine ortak olmuş, ihtiyacı olan kişilere maddi yardımda bulunmuştur. “Hz. Peygamberin,

⁶⁷⁵ Bakara, 2/274.

kendisinden bir şey istenip de ona hayır, dediği hiç görülmemiştir.” hadisi Onun infak konusunda ne kadar duyarlı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Tablo 30 : 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya; onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler.” (Bakara, 2/274.)
2. “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkmayın...” (Bakara, 2/267.)
3. “Cömert (kişi), Allah’a yakındır.” (Tirmizi, Birr, 40.)
4. “Komşusu açken tok yatan bizden değildir.” (Buhâri, Edep, 13.)
5. “Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.” (Bakara, 2/215.)

Üniteye üzerinde durulan ve İslam dininde önem verilen başlıca ahlaki değerlerden biri de emanetleri korumaktır. İslam dininde emanetleri korumaya büyük bir önem verilir. Dürüst, güvenilir, saygın ve Allah'a karşı samimi bir insan olmanın başlıca göstergelerinden biri emaneti korumaktır. Kur'an-ı Kerim'de emanetlerin korunmasını emreden birçok ayet bulunur. Bunlardan birinde, “...Birbirinize emanet bırakırsanız, emanet bırakılan kimse emaneti sahibine versin...”⁶⁷⁶ buyrulur. Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.) de, emanetleri koruma konusunda mükemmel bir örnektir. O hem peygamberlikten önce hem de peygamber olduktan sonra inanan, inanmayan herkesin güven duyduğu bir kişiydi. Ticaret için şehir dışına çıkacak, birkaç ay geri dönmeyecek kişiler paralarını, değerli eşyalarını getirip ona emanet ederlerdi. O da

⁶⁷⁶ Bakara, 2/283.

bunları kendi malı gibi korur, istedikleri zaman sahiplerine geri verirdi. Bu âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'in ne kadar güvenilir bir insan olduğunu göstermektedir. Peygamber Efendimiz aynı zamanda emanetlerin korunması konusunda zaman zaman insanlara uyarıda bulunmuştur. “*Emanet ehline verilmedi mi kıyamet yakındır.*”⁶⁷⁷ hadisi buna örnek verilebilir.

Tablo 31: 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “...Birbirinize emanet bırakırsanız, emanet bırakılan kimse emaneti sahibine versin...” (Bakara, 2/283.)
2. “...Onlar (müminler) ... emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler.” (Mü’minûn, 23/8.)
3. “Emanet ehline verilmedi mi kıyamet yakındır.” (Tirmizi, Edep, 76.)
4. “Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder.” (Nisâ, 4/58.)
5. “Münafığın alameti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler. Söz verdiğinde sözünde durmaz. Kendisine bir şey emanet edildiğinde korumaz, ihanet eder.” (Buhâri, Şehadet, 28.; Müslim, İman, 107.)

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşılacağı üzere emin vasfı her Müslüman'ın sahip olması gereken bir vasıftır. Üniteye üzerinde durulan konulardan biri de adalettir. İslam dininde adalet ve adaletli olmaya önem verilir. Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de adaletli olmayı emreden birçok ayet bulunur. Bu ayetlerin birinde Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: “*Ey iman edenler!... Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun... Adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*”⁶⁷⁸ Peygamber efendimiz

⁶⁷⁷ Tirmizi, Edep, 76.

⁶⁷⁸ Nisâ, 4/135.

(s.a.v) de adalete çok büyük bir önem vermiştir. O gerek aile ilişkilerinde gerekse toplumsal ve hukuki konularda her zaman adaletli olmayı ilke edinmiştir. Özellikle hukuki alanda adalete önem verilmesi gerektiği konusunda bizlere uyarıda bulunmuştur. Kısacası Bir toplumda güven, huzur, mutluluk ve barışın tesis edilmesi adalet kavramının ayakta tutulmasına bağlıdır diyebiliriz.

Tablo 32 : 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Ey iman edenler!. Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun... Adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (Nisâ, 4/135.)
2. “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun...” (Mâide, 5/8.)
3. “...Eğer hükmedecek olursan aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah adil davrananları sever.” (Mâide,5/ 42.)
4. “Sizden önce gelip geçmiş milletler işte bunun için helak olmuşlardır. İçlerinden ileri gelenler suç işlerse göz yumulur, ceza verilmezdi. Kimsesiz, zayıf insanlar suç işlerse cezalandırılırdı. Allah’a yemin ederim ki kızım Fatma dahi bu suçu işlese cezasını vermekte tereddüt etmezdim.” (Buhâri, Hudud, 12.)

Tablo 32'teki 2. ayette bütün Müslümanların her alanda olduğu gibi yasal konularda da adaletli davranmaları gerektiği vurgulanmıştır. 4. hadis de Peygamber Efendimizin, şartlar ne olursa olsun her zaman adalete ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Üniteye üzerinde durulan ahlaki ilkelerden biri de hoşgörü ve bağışlamadır. İslam dininde hoşgörü ve bağışlamaya büyük bir önem verilir. İnsanlara değer vermek, saygı göstermek, hoşgörülü olmak, gerektiğinde hataları bağışlamak dinî ve ahlaki bir

sorumluluktur. Çünkü İslam dininde esas olan sevgi, saygı, hoşgörü ve bağışlamadır. İslam inancına göre insanlara dinî konularda baskı yapılamaz. “*Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır.*”⁶⁷⁹ mealindeki ayet bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed hayatı boyunca Kur’an’ın ilkelerine bağlı kalmıştır. O, şartlar ne olursa olsun hoşgörülü olmaya önem vermiş, hataları affetmiştir. İşlediği bir hatadan dolayı hiç kimseyi mahcup etmemiş, hatasını yüzüne vurmamıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) aynı zamanda, bütün Müslümanları hoşgörülü olmaya, başkalarıyla iyi geçinmeye teşvik etmiştir. Bu konuyla ilgili bir hadisinde, “*Müslüman, başkaları ile hoş geçinen ve kendisi ile hoş geçinilen kimsedir. Geçimsiz kimsede hayır yoktur.*” buyurmuştur. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed’in hayatında çok sayıda hoşgörü ve bağışlama örneği vardır. O kendisine ve Müslümanlara her türlü işkenceyi ve hakareti reva gören Mekkeli müşrikleri, hatta amcası Hz. Hamza’yı şehit eden Vahşi’yi bile affetmiştir. Yine Mekke’nin fethinden sonra genel af ilan etmesi onun affetmeye ve hoşgörülü olmaya ne kadar önem verdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla her Müslüman’ın rahmet olan bu peygamberi örnek alması gerekir ki Allah-insan arasındaki irtibatı sağlayan O peygamberin sünnetine uygun hareket etmiş olsun.

Tablo 33 : 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “ <i>Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.</i> ” (A’râf, 7/199.)
2. “ <i>O takva sahipleri ki bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışlarda bulunanları sever.</i> ” (Al-i İmrân, 3/134.)
3. “ <i>Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır.</i> ” (Bakara, 2/256.)
4. “ <i>Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin.</i> ” (Gâşiye, 88/21-22.)

⁶⁷⁹ Bakara, 2/256.

5. “Müslüman, başkaları ile hoş geçinen ve kendisi ile hoş geçinilen kimsedir. Geçimsiz kimsede hayır yoktur.” (Ahmet bin Hanbel, **Müsned**, c.2, s.400)

Ünitede üzerinde durulan ve İslam dininde önem verilen konulardan biri de alçak gönüllülük yani tevazu sahibi olmaktır. Ünitede Yüce Allah'ın insanları akıllı, irade sahibi ve eşit varlıklar olarak yarattığından dolayı hiçbir insanın, insan olmak bakımından başkalarına karşı herhangi bir üstünlüğünün olmadığına vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla ahlaklı bir insanın her şeyden önce alçak gönüllü olması, gururdan, kibirden kaçınması gerekir. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde bu duruma değinilmiştir. Bunlardan birisinde Cenab-ı Allah “*Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez.*”⁶⁸⁰ buyurmaktadır. Peygamberimiz Efendimiz Hz. Muhammed hayatı boyunca alçak gönüllülüğü ve sade yaşamayı ilke edinmiş, Müslümanları da bu konuda açıkça uyarmıştır.

Tablo 34: 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünitede Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “ <i>Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez.</i> ” (Lokman, 31/18.)
2. “ <i>Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.</i> ” (İsrâ, 17/37.)
3. “Kimse kimseye karşı böbürlenmesin.” (Müslim, Cennet, 64.)
4. “Bir kimse Allah için yani samimi olarak tevazu gösterirse Allah onu yüceltir.” (Tirmizi, Birr, 82.)

⁶⁸⁰ Lokman, 31/18.

Ünitede üzerinde durulan ahlaki ilkelerden birisi de görgülü olmak ve görgü kurallarına uymaktır. Toplumsal hayatta uyulması gereken davranışlar Allah-insan ilişkileri ve insani ilişkiler açısından önemlidir. Bu nedenle İslam dini görgü kurallarına önem verilmesini ister. Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili birçok öğüt ve uyarı yer alır. Örneğin Nur suresinde şöyle buyrulur: *“Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, ‘Geri dönün.’ denirse hemen dönün. Çünkü bu sizin için daha nezih bir davranıştır...”*⁶⁸¹ Her konuda Müslümanlara örnek olan Sevgili Peygamberimiz her zaman, görgü kurallarına riayet etmiştir. O, toplumsal ilişkilerinde sevgi, saygı, nezaket ve hoşgörüyü ön planda tutmuştur. Kaba ve kırıcı sözler söylememiş, tatlı dilli olmayı ilke edinmiştir. O, her konuda görgü kurallarına uymuş, görgü kurallarına uymayı dinî ve ahlaki bir gereklilik kabul etmiştir. Herkesin, bulunduğu ortamda görgü kurallarına uymasını istemiştir. *“Bir kimsenin, müsaadelerini almaksızın iki kişinin arasına girip oturması doğru değildir.”*⁶⁸² hadisi buna örnektir.

Tablo 35: 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünitede Geçen Ayet ve Hadisler:

1. <i>“Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, ‘Geri dönün.’ denirse hemen dönün. Çünkü bu sizin için daha nezih bir davranıştır...”</i> (Nur, 24/27 - 28.)
2. <i>“Size bir selam verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin...”</i> (Nisâ, 4/86.)

⁶⁸¹ Nur, 24/27 - 28.

⁶⁸² Tirmizi, Edep, 11.

3. “Bir kimsenin, müsaadelerini almaksızın iki kişinin arasına girip oturması doğru değildir.” (Tirmizi, Edep, 11.)
4. “Selam kelimeden (sözden) öncedir.” (Tirmizi, İsti’zan, 11.)

Son olarak ünite de ahlaki ilkelerden biri olan savurganlıktan kaçınma üzerinde durulmaktadır. Savurganlık sadece dinî değil aynı zamanda insani ve ahlaki bir sorundur. Dolayısıyla İslam dini kişinin sahip olduğu nimetlerin değerini bilmesi ve savurganlıktan kaçınması gerektiğine dikkat çekmiştir. “*Ey âdemoğulları! Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez...*”⁶⁸³ ayeti buna örnek verilebilir. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) de tutumlu olmayı ilke edinmiş, savurganlıktan her zaman kaçınmıştır. O ne cimrilik etmiş ne de sahip olduğu nimetleri saçıp savurmuştur. Hem cömert davranmış, hayır yapmış, insanlara maddi yardımda bulunmuş hem de elindeki imkânları ölçülü bir şekilde kullanmıştır. “*İrmak kenarında olsanız dahi abdest alırken israftan kaçınınız.*”⁶⁸⁴ hadisi bu durumu izah etmektedir.

Tablo 36: 7. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “ <i>Ey âdemoğulları!... Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez...</i> ” (A’râf, 7/31.)
2. “ <i>Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları bu ikisi arasında dengeli bir harcamadır.</i> ” (Furkân, 25/67.)
3. “İrmak kenarında olsanız dahi abdest alırken israftan kaçınınız.” (Kenzül Ummal, c.8, s. 86.)
4. “Beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetini bilin: İhtiyarlık gelmeden gençliğin, hastalık gelmeden sağlığın, fakirlik gelmeden zenginliğin, meşguliyet gelmeden boş vaktin, ölüm gelmeden hayatın.” (Câmius-Sağîr, s.48.)

⁶⁸³ A’râf, 7/31.

⁶⁸⁴ Kenzül Ummal, s.86.

“Din ve Güzel Ahlâk” ünitesinde yer verilen ayet ve hadislerde, genel olarak öğrencilerin seviyelerine uygun olmayan bir konu veya kelimenin olmadığı ve öğrencinin dinî gelişim özelliklerine uygun ayet ve hadislerin kullanıldığı görülmüştür. Ayet ve hadislerde genel olarak öğrencilerin seviyelerine uygun, sade, açık ve akıcı bir dil kullanılmıştır. Ünite bazı kavramlar din dilinin kendi üslubundan dolayı Arapça şekliyle yer almıştır. Bazı kelime ve kavramlar parantez içinde verilen ek bilgilerle desteklenmiş olup bazılarında ise ek bilgilere yer verilmemiş ve kelime anlamını ya öğrencinin araştırma kabiliyetini geliştirecek yöntem ve tekniklerini kazandırmaya dönük bırakılmış ya da kitabın son kısmındaki sözlük bölümüyle kelimenin manası verilmeye çalışılmıştır. Bunun da bir anlamda çocuğun araştırma tekniğini geliştirmeye yönelik bir teknik olduğu düşünülebilir.

Ünite başlığı altında yer verilen ayet ve hadislerde kullanılan “infak, vahiy, böbürlenmek” gibi kelimelerin 7. sınıf öğrencilerinin seviyeleri açısından anlaşılması kolay olamayan kavramlar oldukları düşünülebilir. Ancak burada kullanılan ayet ve hadislerde anlaşılmayacak bazı kavramlar yer alsa da bunların tamamına nispetle az olduğu görülmektedir.

Burada kullanılan ayet hadisler genel olarak 7. sınıf öğrencilerinin düzeylerine uygundur, Fakat; bazı dini kavramların sadeleştirilerek verilmesi ya da parantez içinde verilecek olan ek bilgilerle desteklenerek öğrencilere sunulması ayet ve hadis öğretimi açısından daha uygun olurdu. Kullanılan ayet ve hadislere etkinliklerde değil de genelde konu anlatımında yer verildiği, ayrıca öğrencilerin merakını ve dikkatini daha çok celbetmek amacıyla ayet ve hadislere etkinlikler içinde daha sık yer verilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Ancak bu şekilde etkinliklere ünite içinde daha çok yer verilmesi ayet ve hadis öğretimini kolaylaştırabilir, öğrencilerin daha çok dikkatini, merakını çekebilirdi ve konuyu kavraması açısından öğrencilere daha fazla yarar sağlayabilirdi. Dolayısıyla bu da sağlıklı bir Allah-insan ilişkisinin ve Allah tasavvurunun gerçekleşmesini sağlayabilirdi. Ahlâk alanında çok önemli değerler olan “adalet, alçakgönüllülük, bağışlama, doğruluk, dürüstlük, emaneti korumak, görgülü olmak, güvenilirlik, hoşgörü, kardeşlik, yardımseverlik, şefkat, paylaşımcı olmak ve

sözünde durmak” gibi değerlere yer verilmesi din ve ahlâk öğretimi açısından önemlidir. Kısacası ünite de kullanılan ayet ve hadisler, programda belirtilen kazanım, beceri, kavram ve değerleri genel olarak gerçekleştirebilecek düzeydedir. Ayet ve hadisler konu başlıklarını destekleyecek biçimde içeriğe uygun ve sade bir dille ifade edilmiştir. Ünite de genelde öğreticilik yönü ağır basan ayet ve hadisler kullanılmıştır.

2.3. 8. SINIF DERS KİTABININ ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.3.1. 8. Sınıf 1. Ünite: "Kaza Ve Kader" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Kaza ve Kader ünitesini Allah-insan ilişkisinin ahlak boyutu çerçevesinde ele almak mümkündür. Her şeyden önce "kader" kelimesi sözlükte; takdir, hüküm, icab, ilzam, yaratmak, bildirmek, bir şeyin miktarını ve değerini açıklamak, hikmete göre yapmak⁶⁸⁵ gibi anlamlara gelir. İstılahta ise, "olacak olan şeylerin zaman ve mekânını, nitelik, özellik ve ayrıntılarını Cenab-ı Hakk'ın bilip ezelde takdir ve tahdid etmesi"⁶⁸⁶ şeklinde tanımlanır. Kader, evrendeki ölçü ve düzenin genel adıdır. Bu kavramın üretildiği "Kadere" fiili Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın kainatı bir düzene (ölçüye) göre yarattığını ifade etmek için ontolojik bir bağlamda kullanıldığı halde⁶⁸⁷ daha sonraki dönemlerde özellikle Emevi iktidarı döneminde kendi siyasal tasarruflarını meşrulaştırmak için insan özgürlüğü ile ilgili olumsuz bir içerik yüklendi.⁶⁸⁸ Daha sonra da insanın işlediği bütün fiillerin Allah tarafından önceden tayin edildiği, insanın fiilinde hiçbir payı olmadığı görüşü şeklinde bir mezhep haline geldi. (Cebriye)⁶⁸⁹

Eş'ari ekolünün kurucusu Ebu'l-Hasan el-Eş'ari sorunu adeta-tamamen olmasa da (Cebr-i mutavassıt) Emevilerin ve cebriyenin anladığı anlamda Allah'ın ilmini ve kudretini ispat etmek için hadisleri de desteğine alarak ispat etmeye çalışırken⁶⁹⁰ Mu'tezile önceden beri var olan bu tutuma karşı çıkmış ve insanın fiillerinin Allah'ın

⁶⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c.XV, s.186-189.

⁶⁸⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Muvazzah İlm-i Kelam**, İst., 1339-1342, 315-316.

⁶⁸⁷ bkz. Kamer, 54/49, Zuhurf, 43/11, Furkan, 25/2.

⁶⁸⁸ Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, s.99.

⁶⁸⁹ Eş'ari, **el-ibane**, 225 vd. **el-Lum'a**, s.37.

⁶⁹⁰ Eş'ari, **el-ibane**, 225 vd. **el-Lum'a**, s.37.

takdiri ile değil kendi özgür iradesiyle oluştuğunu ispat etmeye çalışmıştır.⁶⁹¹ Maturidilik ise kavrama daha dengeli bir anlam yüklemeye çalışmıştır. Kader, Allah'ın insanın kendi iradesi ile işleyeceği fiilleri ezeli ilmiyle tavsifi olarak (takdiri olarak değil) bilmesidir.⁶⁹²

İnsan fiillerinin yaratılması konusunda Eş'arilik ve Maturidilik birbirine yakın görüşler taşımaktadır. Eş'arilere göre fiilin yaratıcısı Allah'tır. Çünkü Allah'tan başka Halık, kasıp ve fail yoktur.⁶⁹³ İnsanın kendi fiilindeki rolü sadece kesbedici olmasıdır. Eş'ari'ye göre kesbin tanımı şöyledir: "Bir şeyin onu kesbeden tarafından hadis bir kudretle meydana getirilmesidir."⁶⁹⁴ Bu tanımdaki 'hadis kudret'e hem kişinin irade gücü hem de fiil için lüzumlu olan güç de girmektedir. Dolayısıyla insanın fiilinde benim diyebileceği hiçbir şey kalmıyor. Onlara göre 'benim' demek Allah'a şirk koşmakla aynı anlama gelir. Eş'ari Ekolu bu izahı Allah'ı tenzih etmek amacıyla yapmaktadır.⁶⁹⁵

Maturidi'ye göre de fiilin yaratıcısı Allah'tır. Fakat Maturidiler Eş'arilerden farklı olarak fiilde 'yönler' teorisiyle meseleyi çözümlemeye çalışırlar. Fiilde iki yön vardır. Fiil kesb yönünden kişiye aittir. Yaratma yönünden ise Allah'a aittir. Kesb için zorunlu olan cüzi irade Allah tarafından yaratılmamıştır. Yalnız fiil için zorunlu olan güç (istitaat) fiil ile aynı anda Allah tarafından yaratılır. Böylece fiil Allah ile insanın ortak ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁹⁶

Mu'tizeleye göre, kişinin fiilinde Allah'ın rolü, sadece fiil için zorunlu olan gücün (istitaat) fiilden önce insanda yaratmasıdır. Bunun dışında fiilin ortaya çıkarılması için gerekli olan tüm unsurlar (halk, kesb) insana aittir. Dolayısıyla kişi

⁶⁹¹ Kadı Abdulcebbar, **Usul'u'l-Hamse**, 770 vd; Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, s.291 vd.

⁶⁹² Maturidi, **Tevhid**, s.305

⁶⁹³ Eş'ari, **el-Lum'a**, s.39.

⁶⁹⁴ Eş'ari, **el-Lum'a**, s. 42; Yazıcıoğlu, **Maturidi ve Nesefi'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, 52 vd.

⁶⁹⁵ Gölcük, **Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri**, s.197.

⁶⁹⁶ Maturidi, **Tevhid**, 221; Yazıcıoğlu, **Maturidi ve Nesefi'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, 52 vd; Gölcük **Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri**, s. 170.

fiiline rahatça 'benim' diyebilir ve bununla da Allah'a herhangi bir saygısızlıkta veya şirk koşmada bulunmaz. Zira fiil için gerekli gücü Allah yaratmaktadır.⁶⁹⁷

Görüldüğü gibi Mutezile ve Maturidiliğin yaklaşımları, insanı Allah ile ilişkiye girebilecek 'güçte' ve 'bağımsızlık'ta' bir varlık olarak görmeye yönelik olduğu halde Eş'arilik, Allah'ın gücünü ispat etme gayreti ile insana hiçbir şey bırakmamaktadır. Bu görüşe göre, insan kendinden Tanrı'ya ne kadar çok şey verirse Tanrı'nın gözüne o kadar fazla girmektedir.

Kelam disiplininde Allah ile insan arasındaki (ahlaki) ilişkinin tartışıldığı sorunlardan biri de ecel ve ömür konusudur. Ecel lügatte müddet anlamına gelir. Ömür bir müddeti temsil eder.⁶⁹⁸ Bundan dolayı her şeyin bitişi olarak ölüm ecelin geldiğini gösterir.⁶⁹⁹ İnsanın ölümlü olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Ama kelamcılar insanın ölümündeki "süre" konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Sorun bilindiği gibi insanın yaşam süresinin (ömrünün) veya ölüm anının tespiti meselesidir. Eş'ari ve Maturidi ekollerinin ortak görüşüne göre her bireyin yaşam süresini, ömrünü, ecelini Allah tayin eder.⁷⁰⁰

Mu'tezile'de ise sorun ihtilaftır. Kimi Mutezili bilginler (örneğin Ebu Huzeyl Allef) Eş'ari ve Maturidilerle aynı kanaattedir. Fakat Mu'tezile'nin Bağdat Ekolüne göre ölüm süresini Allah tayin etmez. Bunlara göre katil maktulu öldürmeseydi maktul kesinlikle yaşardı. Yani maktulun tabii ecelini katil kısaltmıştır. Diğer bir deyimle ahlaki ve hukuki bir fiil işlemiştir, sorumludur, suçludur. Kadı Abdulcebbar'ın görüşü ise bu kişi öldürülmeseydi yaşayabilirdi de öldürülebilirdi de.⁷⁰¹ Sonuç itibarıyla bu görüş de Bağdat ekolünün görüşüyle aynı neticeyi doğurur.

Tabii ölümün dışındaki ihmal sonucu veya kasten öldürme olayları ahlaki ve hukuki neticeler doğurduğu için hesabının sorulması gerekir. Tabii olanın dışında her ecel tayin etme zorunlu olarak ölüm nedenini yani şeklini de tayin etmektir. Tabii

⁶⁹⁷ Kadı Abdulcebbar, *Usul'u'l-Hamse*, s.321 vd; Yazıcıoğlu, *Maturidi ve Nesefi'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s.54, 78, 79.

⁶⁹⁸ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, s.345.

⁶⁹⁹ Cürçâni, *Şerhu'l- Mevâkıf*, c.1, s.11.

⁷⁰⁰ Taftazâni, *Şerhu'l-Akâid*, s.222; Kastelli, *Haşiye ala Şerhu'l-Akâid*, s.125.

⁷⁰¹ Kadı Abdulcebbar, *Usul'u'l-Hamse*, s.780.

olmayan bireysel ecelleri Allah tayin ediyorsa o zaman şekillerini de o tayin ediyor demektir. Bu durumda da insanın özgürlüğü ortadan kalktığı için ahlaki açıdan sorumlu, ölüme görünüşte neden olan değil (kendi veya diğer insanlar) Allah olacaktır. Hâlbuki bu görüş Kur'an'ın tasvir ettiği adil Allah anlayışına taban tabana zıttır. Kur'an, Allah'ın tarihte kimi insanların veya toplumların ölümüne karar verdiğini bildirmektedir.⁷⁰² Fakat her defasında bu infazların ahlaki gerekçelerini açıklamaktadır. Yine Müslümanlara öldürme emri verilirken kesinlikle ahlaki ve hukuki gerekçeleri göstermektedir.⁷⁰³

Allah ile insan arasındaki ilişkinin tartışıldığı sorunlardan biri de rızık konusudur. Allah'ın insana hayatını idame ettirebilmesi için verdiği şeyler vardır. Bunların en önemlilerinden biri rızık meselesidir. Belki rızıklar vasıtasıyla insan yaratıcısını hatırlayıp ona şükran borcunu ödemeye yönelir. Bu durum Allah-insan arasındaki ilişkiyi sürekli taze tutar.

Kelime anlamı bakımından rızık faydalanılan şey⁷⁰⁴ verilen şey, ata, takdir edilmiş azık gibi anlamlara gelir. İstilah anlamı itibariyle rızık Allah'ın sıfatlarından. Allah mahlûkatın rızkını verir⁷⁰⁵ veya mahlûkata rızkını ulaştırır. Allah'ın rızıklandığı şeyler bedene ait gıdalanma veya kalbe ait bilgi ve marifet cinsindendir.

Canlıların yaşamları için faydalandıkları her şey anlamına gelen rızkın yeryüzünde Allah tarafından yaratıldığı, hazırlandığı, bu rızkın asıl mülkiyetinin Allah' ait olduğunda kelam ekolleri arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Yalnız haram olan şeylerin rızık olup olmadığı konusunda Ehlisünnet ile Mu'tezile arasında bir ihtilaf vardır ki⁷⁰⁶ bu bizi ilgilendirmemektedir. Bizi asıl ilgilendiren, yeryüzünde mülkiyet olarak insanların sahip oldukları rızkın reel dağılımını kimin gerçekleştirdiğidir.

⁷⁰² Hud, 11/40-44; Şuarâ, 26/64, 67, 138-139.

⁷⁰³ Bakara, 2/191; Nisâ, 4/92; Mâide, 5/32-33,95.

⁷⁰⁴ İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, c.10. s.115.

⁷⁰⁵ Harputi, **Tenkihu'l-Kelam Fi Akaid-i Ehli'l-İslam**, s.318.

⁷⁰⁶ Taftazâni, **Şerhu'l-Akaid**, s. 226; Kastelli, **Haşiye ala Şerhu'l-Akaid**, s.128.

Kur'an-ı Kerim'e göre rızık dağılımında Allah'ın rolü vardır.⁷⁰⁷ Fakat bu gerçek, güneş, hava, su gibi şeylerin dışındaki bütün reel rızık (mal, mülk) dağılımlarının Allah tarafından gerçekleştirildiği ve Allah'ın müdahalelerinin ahlaki gerekçelere dayanmadığı anlamına gelmez.

Tablo 37: 8. Sınıf 1. Ünite: "Kaza ve Kader" Ünitesinde Geçen Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Allah Her Şeyi Bir Ölçüye Göre Yaratmıştır.	1. Kaza ve kader kavramlarını açıklar
2. Kader ve Evrendeki Yasalar	2. Allah'ın her şeyi bir ölçüye göre yarattığına örnekler verir
3. İnsan İradesi ve Kader	3. Evrendeki fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasaları fark eder.
3.1. İnsanın Özgürlüğü ve Sorumluluğu	4. İnsanın akıl ve irade sahibi olması ile özgür ve sorumlu bir varlık olması arasındaki ilişkiyi açıklar.
3.2. İnsanın Çabası: Emek ve Rızık	5. İnsanın çalışmasının karşılığını alacağı bilinciyle hareket eder.
3.3. Dünya Hayatının Sonu: Ecel ve Ömür	6. Her canlının bir sonu olduğunun farkına varır.
	7. Allah'a güvenmenin (tevekkül) pasif bir bekleyiş olmadığının farkında olur.

⁷⁰⁷ Bakara, 2/212; Talak, 65/3.

4. Allah'a Güvenmek (Tevekkül)	8. Kaza ve kaderle ilgili toplumda yaygın olan yanlış anlayışların sebeplerini irdeler
-----------------------------------	--

Doğayı ve evreni incelediğimizde Allah'ın her şeyi bir ölçü ve düzene göre yarattığını fark ederiz. Örneğin; evrende yer alan canlı, cansız tüm varlıklar eşsiz bir uyum ve düzen içindedir. Her varlığın bir amacı vardır. Evrendeki hiçbir varlık tesadüfen ve amaçsız yaratılmamıştır. *“Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”*⁷⁰⁸ *“Yeri uzatıp yaydık, orada sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik. Orada hem sizin için hem de rızıkları size ait olmayanlar için (gerekli) geçim vasıtaları yarattık. Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.”*⁷⁰⁹ ayetleri buna örnektir. Ayrıca evrendeki her olay, kendisinden önceki başka bir olayın sonucu, kendisinden sonraki bir olayın ise nedenidir. Gerek varlıkların gerekse olayların oluşumu ve gelişimi, belirli bir düzen içinde gerçekleşir. Kader de, evrendeki ölçü ve düzenin genel adıdır. Bu ölçü ve düzen, evreni oluşturan varlıkların belli yasalar çerçevesinde hareket etmesini gerektirir. Bu yasalar, kendi içlerinde tutarlı bir sebep-sonuç ilişkisini içerir. Dolayısıyla ünite de evrendeki fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasaların olduğuna vurgu yapılmış ve evrendeki tüm olayların kadere uygun olarak meydana geldiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca ünite de insanın toplumsal bir varlık olduğu, fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasalara bağlı olarak yaşadığı üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda insanın doğruyu yanlıştan ayırabilen akıllı ve irade sahibi bir varlık olduğu, bu özelliklerinden dolayı özgür ve sorumluluk sahibi olması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Özgürlükle sorumluluk arasında sıkı bir ilişki vardır. Sorumlu olmak, kişinin kendi davranışları veya yetki alanına giren olayların sonuçlarını üstlenmesi demektir. İnsanın davranışlarından sorumlu olabilmesi kararlarında özgür olmasını gerektirir. Allah, insana diğer varlıklardan farklı olarak kendi istek ve iradesiyle bir şeyi yapıp yapmama özgürlüğünü vermiştir. İnsan sorumluluğunun temeli bir işi davranış tercih

⁷⁰⁸ Kamer, 54/49.

⁷⁰⁹ Hicr, 15/19-21.

etme ve yapıp yapmama özgürlüğüdür. İnsan ancak akli ve özgür iradesiyle seçerek yaptığı eylem ve davranışlarından sorumludur. İnsanın iradesini ve gücünü aşan konularda ise insan sorumlu değildir. Bu durum, insana verilen özgür irade ile sorumluluk arasındaki ilişkinin varlığını gösterir. Kişinin cinsiyetini, milletini, dilini, rengini, annesini, babasını seçme özgürlüğü yoktur. Bu nedenle hiç kimse bu özelliklerinden dolayı sorumlu değildir. Çünkü bunlar Allah'ın ilmi, iradesi ve yaratmasıyla oluşmuştur. Ancak bunların dışında insan, özgür iradesiyle gerçekleştirdiği işlerden sorumludur.

Kısacası, "İnsan İradesi ve Kader" başlığı altında, insanın düşünce, söz ve davranışlarında özgür bir varlık olduğu, Kur'an'da seçimin insana bırakıldığı, dolayısıyla yaptıklarından sorumlu olduğu belirtilmektedir. Ayrıca ünite de irademiz dışında yaşadıklarımızın Allah'ın yarattığı fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasalar çerçevesinde gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Bu bilgilerden hareketle ünite de ki kader anlayışının insana hiçbir özgürlük alanı tanımayan Cebriye ile insanın fiillerinde Allah'ın hiçbir etkisinin olmadığını iddia eden Mutezile'nin aksine Ehl-i Sünnet ekollerine, özellikle insanın fiillerinde özgür olduğunu söyleyen Matûridi mezhebinin bakış açısına göre ele alındığı görülmektedir. Çünkü insana özgür irade tanımayan bir kader anlayışı yanlış bir Allah tasavvurunun oluşmasına sebep olabilecektir. Dolayısıyla ünite de insan iradesi ve kader ilişkisini ele alan bölümlerde, insanın kendi suçunu kadere yüklemesinin ve sorumluluktan kaçmasının yanlış bir kader anlayışı olduğu ve bu yanlış kader anlayışını düzeltme amaçlı "Ben kader mahkûmuyum.", "Alın yazım buymuş." "Allah böyle yazmış." gibi söylemlerle sorumluluktan kurtulamayacağını bilmelidir. Aklını ve iradesini doğru yönde kullanmalı; yapacağı işlerin iyi mi kötü mü olduğunu, tercihlerinin onu cezaya mı yoksa mükâfata mı götüreceğinin hesabını yapmalıdır. Özgürlükle sorumluluk arasında doğrudan bir ilişki olduğunu unutmamalıdır." şeklinde nasihat içeren cümlelerin bulunduğu görülmektedir. Fakat bu şekildeki ifadeler yerine öğrencilerin anlama düzeyine uygun cümlelerle söz konusu iletiyi (mesajı) kendilerinin bulmasına imkân sağlayan bir dilin kullanılması konunun kavranması açısından daha uygun olabilirdi.

Tablo 38: 8. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayetler:

1. “Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.” (Kamer, 54/49.)
2. “Yeri uzatıp yaydık, orada sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik. Orada hem sizin için hem de rızıkları size ait olmayanlar için (gerekli) geçim vasıtaları yarattık. Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.” (Hicr,15/19-21.)
3. “Gece de onlar için bir ibret alametidir. Biz ondan gündüzü sıyrıp çekeriz de onlar karanlıklara gömülürler. Güneş, kendisi için belirlenen yerde akar (döner). İşte bu aziz ve âlim olan Allah’ın takdiridir. Ay için de birtakım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihayet o, eğri hurma dalı gibi (hilal) olur da geri döner. Ne Güneş Ay’a yetişebilir ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzerler.” (Yâsîn, 36/37-40.)
4. “... Her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mukadderatını tayin eden Allah, yüceler yücesidir.” (Furkân, 25/2.)
5. “... Mizanı (dengeyi) o koydu. Sakın dengeyi bozmayın.” (Rahmân, 55/7-8.)
6. “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah’ın gökten indirip de ölü hâldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah’ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır.” (Bakara, 2/164.)
7. “Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfе hâline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et hâline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu

<i>başka bir yaratışla insan hâline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.” (Mü’minûn, 23/12-14.)</i>
<i>8. “O, gökten su indirendir. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de kendisinde üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşillik; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.” (En’âm, 6/99.)</i>
<i>9. “Sizler ancak Rabb’inizin dilemesi (izin vermesi) sayesinde (bir şeyi) dileyebilirsiniz. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.” (İnsân, 76/30.)</i>
<i>10. “Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir...” (Şûrâ, 42/30.)</i>

Ünitede üzerinde durulan konulardan biri de insanın çabasıdır. Toplumun gelişip güçlenmesi onu meydana getiren bireylerin çalışmalarıyla mümkündür. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde insanı çalışmaya sevk eden ayetler bulunmaktadır. Yani İslam dini, çalışıp emek harcamayı, gelir elde etmeyi emreden ve çalışanın da emeğinin karşılığını alacağını ifade eden bir dindir. “*Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan isteyin. Allah’ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.*”⁷¹⁰ “*Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.*”⁷¹¹ ayetleri bu duruma açık bir şekilde işaret etmektedir. Ünitede Aynı zamanda hiçbir başarının rastlantı sonucu oluşmadığına, dolayısıyla her başarının ardında planlı ve programlı bir çalışmanın olduğuna ve bu çalışmanın da ancak toplumsal bir bilinçlenmeyle mümkün olduğuna dikkat çekilmiştir.

⁷¹⁰ Cum’a, 62/10.

⁷¹¹ Necm, 53/39.

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde bütün canlıların rızkını verenin Allah olduğu bildirilmektedir.⁷¹² Fakat bu durum insanı, “Kaderimde ne varsa o olur. Rızkını veren Allah’tır.” düşüncesine götürüp çalışmadan yaşamaya itmemelidir. Bu durum insanı yanlış bir kader anlayışına götürür. İnsana düşen; geçimini sağlamak, rızık elde etmek ve bir işte başarıya ulaşmak için gerekli çalışmaları yapmak sonra da takdiri Allah’tan beklemektir. Yukarıda belirtildiği gibi kişi için ancak çalıştığı vardır. Kişi çalıştığında Allah da onun bu çabasına karşılık rızkını yaratır. Bu durum Allah-insan ilişkisinin güzel bir örneğidir.

Tablo 39: 8. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan isteyin. Allah’ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.” ⁷¹³ “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.” Cum’a, 62/10.
2. “En onurlu kazanç, kişinin kendi eliyle kazandığıdır.” (Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ , c.2, s.156.)
3. “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.” Necm, 53/39.
4. “Allah’ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah’tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.” (Nisâ, 4/32.)
5. “Orada hem sizin için hem de rızıkları size ait olmayanlar için (gerekli) geçim vasıtaları yarattık.” (Hicr, 15/20.)

Üniteye üzerinde durulan konulardan biri de ecel ve ömürdür. Ecel ve ömür kavramları Allah-insan arasındaki (ahlaki) ilişkilerin kader boyutu çerçevesinde ele

⁷¹² Bkz. Hud, 11/6; Ra’d, 13/26.

⁷¹³ Cum’a, 62/10.

alınabilir. Daha önce ifade edildiği gibi, kelam disiplini Allah-insan arasındaki (ahlaki) ilişkilerin tartışıldığı sorunlardan biri de ecel ve ömür konusudur. Sorun bilindiği gibi insanın yaşam süresinin (ömrünün) ve ölüm anının (ecelinin) tespiti meselesidir. Ecel, hayatın son bulmasıdır. Ömür ise, doğumla ölüm arasında yaşanan süredir. Üniteye göre, her insan için belirlenmiş bir ömür vardır. Bu, Allah'ın evrensel kanunudur ve bütün insanları kapsar. Ancak kişinin ömrü, yaşadığı çeşitli etkenlere (eğitim, sağlık, beslenme ve insan hakları vb.) bağlı olarak değişebilir. Bu etkenler biyolojik ve sosyal yasalar içinde değerlendirilmelidir. İnsanlar biyolojik ve sosyal yasalara uygun yaşıyorlarsa ömürleri daha uzun olmaktadır.

Kısacası Allah'ın insana vermiş olduğu doğal ömür ve ecel, onun kaderidir. Kişinin ömrü yaşadığı çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebilir. Ancak kişi ömrünü nasıl geçireceğine kendisi karar verir. İnsan, ömrünü mutlu, huzurlu bir şekilde sürdürmek istiyorsa Allah'ın evrendeki yasalarını dikkate almalıdır. Sağlığını korumalı, kötü alışkanlıklardan uzak durmalıdır. Böylece sağlığına, beslenmesine, içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak insan daha uzun süre yaşayabilir. Sağlıklı yaşamak için gayret etmeyen, kurallara uymayan insanlar ise bu durumdan etkilenir. Hayat nasıl Allah Teâlâ'nın takdir etmesiyle meydana geliyorsa ölüm de Allah'ın takdir etmesiyle meydana gelmektedir. Allah'ın ezeldeki bilgisiyle insanın ömrünü takdir etmesi onun özgür iradesine halel getirmez. Bu konuda insanın yapması gereken yaşadığı süre içerisinde Allah'ın evrene koyduğu yasalara göre hareket etmesidir. Dolayısıyla ünite ecel konusunda sebeplilik ilkesinin öne çıktığını görmekteyiz. Son olarak 7. etkinlikte Hz. Ömer'le ilgili verilmiş olan örnek de öğrencilerin ecel-kader ilişkisini anlamaları açısından önemlidir.

Tablo 40: 8. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayetler:

1. “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak.” (Rahmân, 55/26.)
2. “Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz.” (Ankebût, 29/57.)

Ünitede üzerinde durulan ve kaderle ilgili olan kavramlardan biri de tevekküldür. Tevekkül, bir amaca ulaşmak için gerekli olan her türlü önlemi alarak; elinden gelen tüm gayreti gösterdikten sonra kalben Allah'a bağlanıp ona güvenmek, sonucu Allah'tan beklemektir. Başka bir ifadeyle tevekkül, "kendinden başkasına güvenmek, ona dayanmak, ona teslim olmak"⁷¹⁴ veya onu "kendimize vekil kılmak"⁷¹⁵ anlamına gelir. Üniteye göre tevekkül, "Allah her şeyi ezelde takdir etti, takdir ettiği şeyleri de zamanı gelince bu takdire uygun olarak yaratıyor. Öyleyse çalışmama gerek yok" anlayışı değildir. Yani yan gelip yatmak değildir. Tevekkül, Kişinin, çalışıp elinden geleni yaptıktan sonra işin sonucunu Allah'a bırakmasıdır. Kısacası Allah tarafından insana bir seçme hürriyeti ve iş yapma gücü verilmiştir. Kişinin başarıya ulaşması bütün gücüyle çalışmasına bağlıdır. Kişinin "Allah zaten her şeyi ezelde takdir etti, ben kader mahkûmuyum" diyerek tembellik göstermesi tevekkül değildir, yanlış bir kader anlayışıdır. Ayrıca üniteye talih üzerine verilmiş olan metin de öğrencinin talih diye bir şeyin olmadığını, her şeyin insanın azim ve çabasına bağlı olduğunu anlaması açısından önemlidir.

Tablo 41: 8. Sınıf 1. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. <i>"Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et."</i> (Tirmizî, Kıyâmet, 61.)
2. <i>"...Kararını verdiği zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever."</i> (Âl-i İmrân, 159.)

⁷¹⁴ Mu'cemu'l-Vasit, c.2, s.1054.

⁷¹⁵ Râgıb, el-Müfredat Fi Garibi'l Kur'an, s.834.

2.3.2. 8. Sınıf 2. Ünite: "Zekât, Hac Ve Kurban İbadeti" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 42: 8. Sınıf 2. Ünite: "Zekât, Hac ve Kurban İbadeti" Ünitesinde Geçen Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. İnsanın Paylaşma ve Yardımlaşma İhtiyacı	1. Paylaşma ve yardımlaşmanın birey ve toplum için önemini kavrar.
2. İslam'ın Paylaşma ve Yardımlaşmaya Verdiği Önem	2. İslam'ın paylaşma ve yardımlaşmaya verdiği önemi araştırır.
3. Paylaşma ve Yardımlaşma ibadeti Olarak Zekât	3. Paylaşma ve yardımlaşma ibadeti olarak zekât ve sadakanın kimler tarafından, kimlere, nelerden, nasıl verileceğini açıklar.
4. Toplumsal Dayanışma İbadeti Olarak Sadaka	4. Zekât ve sadakanın birey ve topluma katkılarını araştırır.
5. Hac Nedir ve Niçin Yapılır?	5. İslam'ın ekonomik gelişmeyi ve insanların zekât ve sadaka verebilecek hale gelmesini özendirdiğinin farkında olur.
6. Hac ve Umre ile İlgili Kavramlar	6. Başkalarına yardım ettiğinde yaşadığı duyguları arkadaşları ile paylaşır.
7. Haccın İnsan Davranışları Üzerindeki Etkisi	7. Hac ve umre ile ilgili mekân ve kavramların anlamlarını kavrar.
8. Kurban Nedir ve Niçin Kesilir?	

	8. Hac ibadetinin nasıl ve niçin yapıldığını açıklar. 9. Haccın birey ve toplum üzerindeki etkilerini bilir. 10. Hac ve umrenin Müslümanlar arası iletişim ve etkileşime nasıl katkı sağladığının farkında olur. 11. Kurban ibadetinin anlamını, sosyal dayanışma ve yardımlaşma açısından önemini açıklar.
--	---

Bu ünite de Allah-insan ilişkisinin ibadet boyutundan olan zekât, hac ve kurban ibadeti ele alınmıştır. Kur'ân'da Allâh-insan ilişkisinde ibadeti kuldan Allah'a yönelme çizgisinde imandan sonra gelen aşama olarak görmek mümkündür. İnsanın Allah'a îmandan sonra O'na yönelik atacağı adımın, ancak O'na ibadet etmek olduğu malumdur. İbadet O'nun huzuruna ermenin, O'nu bilmenin, O'nu bulmanın yolunu oluşturmakta ve bu yol, gayelerin gayesi olan nefislerin itminanı, gönüllerin sükûnu ve saadetlerin nihayeti olmaktadır. Hâsılı, istenilen ve aranılan rahmeti bulmanın, o rahmeti bilmenin ve o rahmete ermenin ancak ve ancak ibadet ile olacağı aşîkârdır. İnsanı Allah'a yaklaştıran, bu ibadetlerden biri de zekât ibadetidir. Bilindiği gibi insanoğlu sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla tek başına yaşaması mümkün değildir. Yaşamını idame ettirmesi yeme içme, giyinme, barınma ve korunma gibi birtakım temel gereksinimlerini karşılamasına bağlıdır. Bu gereksinimlerini de ancak diğer insanların yardımıyla karşılayabilir. Örneğin; eğitim alabilmek için öğretmene, sağlık hizmetlerini karşılayabilmek için doktora, giyinmek için terziye, ekmek alabilmek için fırıncıya ihtiyaç vardır. Yani toplumda birbirinden farklı özelliklere sahip insanlar ürettiklerini birbiriyle paylaşarak yaşarlar. Aynı zamanda insanlar ekonomik yönden eşit olanaklara sahip değildirler. Her toplumda varlıklı insanlar olduğu gibi yoksul olanlar da vardır. Dolayısıyla böyle durumlarda, toplumdaki zengin insanların yardıma

gereksinim duyanlara yardım etmeleri, onlarla sahip oldukları olanakları paylaşmaları bir zorunluluktur. Bu aynı zamanda İslam'ın bir emridir.⁷¹⁶

İnsanlar sadece maddi yönden değil, manevi yönden de birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Manevi destek ve yardım, insanların mutluluk ve acılarına ortak olmak, sevinç ve üzüntülerini paylaşmaktır. Paylaşma toplumsal barışa, huzura ve dayanışmaya katkı sağlar. Paylaşma ve yardımlaşmanın olduğu toplumlarda bireyler arasında sevgi, dayanışma ve sorumluluk duyguları gelişir. Aynı zamanda yardımlaşma ve paylaşma toplumdaki ekonomik ve sosyal dengesizlikleri azaltır. Böylece güçlü bir toplum meydana getirir.

Ünitede İslam dininde insanların bir bedeninin organları gibi olduğuna dikkat çekilmiştir. Eğer bu organlardan birinde rahatsızlık varsa tüm beden bundan etkilenir. Bunun gibi toplumdaki insanlardan birinin bir sorunu varsa bunu diğerleri de hisseder. İslam dininde onun sıkıntısını gidermek, toplumdaki diğer insanların kaçınılmaz görevidir. Buna “Müminler birbirlerine merhamet etmekte, birbirlerini sevmekte ve birbirlerini korumakta bir vücudun organları gibidir. Vücudun herhangi bir organı ağrıdığına, nasıl tüm vücut bundan rahatsız olursa bir mümin de sıkıntı içinde bulunduğu, diğer müminler onun sıkıntısını paylaşırlar, derdiyle dertlenirler, üzüntüsüyle üzülmürler.”⁷¹⁷ hadisi örnek gösterilmiştir.

İslam dininde, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanması çeşitli ibadetlerin yerine getirilmesine bağlıdır. Bu ibadetlerin başında zekât ve sadaka gelir. Zekât, mal ile yapılan bir ibadettir. Zekât, zengin olan Müslümanların yılda bir kez mallarının ya da paralarının belli bir miktarını ihtiyaç sahiplerine Allah rızası için vermeleri demektir. Bunun amacı yoksullara yardım ederek Allah'a yaklaşımdır, Onun emrini yerine getirmektir. Böylece toplumda sosyal yardımlaşma ve dayanışma gelişir. Malın, zekât sayesinde zenginlerden yoksullara aktarılması toplumda fakirlerin azalmasını sağlar. Zenginlerle yoksullar arasındaki gelir farkı azalır. Bu farkın azaldığı bir toplumda paylaşımda denge oluşur, barış ve kardeşlik ortamı gelişir. Toplumda birlik ve beraberlik güçlenir. Bu şekilde dünya ve ahirete ait gayelere yönelik amaçlar

⁷¹⁶ Bkz. Zâriyât, 51/19.

⁷¹⁷ Buhârî, Edep, 78.

gerçekleşmiş olur. Fakat İslam'ın diğer ibadetlerinde olduğu gibi zekât da sadece dünya veya sadece ahirete ait gayelere yönelik bir ibadet değildir. O dünyevi ve uhrevi hedefleri bir arada bulunduran bir ibadet oluşu itibariyle kulu Rabbine yaklaştıran, onun rıza ve hoşnutluğuna ulaştıran, karşılığında uhrevi mutluluk ve sevap beklenen, bunlarla birlikte fert ve toplum hayatında ruhi, ahlaki, sosyal, ekonomik konularda pratik faydalara vesile olan bir ibadettir. Zira zekât bir ibadet olarak, kul ile Allah arasında kurulan bir bağ, bir diyalogdur. Kulun Rabbine yönelişi, O'na itaat ve bağlılığını, sevgi, saygı, şükran ve ta'zim duygularını ifade edişidir. Ancak mali bir ibadet oluşu itibariyle da zekât, kul ile Allah arasında kalmayarak, ondan istifade etmek durumunda olanları da ilgilendirmektedir. Bu yönüyle o diğer İslami ibadetlere nispetle sosyal yönü daha ağır basan bir ibadet özelliği taşımaktadır. Bu bakımdan İslam dini kendinden beklenen özellikle sosyal ve ekonomik neticelerin fert ve toplum hayatında gerçekleşebilmesi için zekâta ayrı bir önem vermiştir. Kur'an'da Allah'a ve Resulüne iman ve itaatten sonra dinin direği olan namaz ve hemen peşinden zekât emri zikredilmektedir. Ünitelerde yer alan *“Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür.”*⁷¹⁸ ayeti buna örnek verilebilir. Allah ile insan arasında bir bağ ve diyalog olan bu ibadeti yerine getirirken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Zekât bir yardım amacıyla değil, ibadet bilinciyle verilmelidir. Allah-kul arasında bir bağ olduğundan dolayı mümkünse gizlice verilmeli ve başa kakılmamalıdır. *“Eğer sadakaları (zekât ve benzeri hayırları) açıktan verirsiniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirsiniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir.”*⁷¹⁹ ve *“Mallarını Allah yolunda harcıyıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir. Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir... Ey iman edenler! Başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırları boşa çıkarmayın...”*⁷²⁰ ayetleri buna örnek olarak verilmiştir.

⁷¹⁸ Bakara, 2/110.

⁷¹⁹ Bakara, 2/271.

⁷²⁰ Bakara, 267.

Toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya önem veren İslam dini, bunu gerçekleştirmenin yollarından biri olarak sadakayı öğütlemiştir. Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde sadaka yoluyla yoksullara yardım edilmesi istenmiştir.⁷²¹ Sadaka da, yalnızca para ve mal ile muhtaçlara yapılan yardımdan ibaret değildir. Peygamber Efendimiz, iyi niyetle yapılan her güzel işin sadaka yerine geçtiğini ve sevap olduğunu belirtmiştir. “İnsanlara güler yüz göstermen senin için sadakadır. İyiliği öğütlemen ve kötülüğe engel olmaya çalışman sadakadır. Gözü görmeyen birine yardımcı olman sadakadır.” hadisi de ünite de bu duruma örnek olarak verilmiştir. Bütün bu durumlar öğrencinin paylaşma ve yardımlaşmanın birey ve toplum için önemini kavramasına, İslam'ın paylaşma ve yardımlaşmaya verdiği önemi anlamasına vesile olur.

Tablo 43: 8. Sınıf 2. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır.” (Zâriyât, 51/19.)
2. “Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey; ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.” (Bakara, 2/215.)
3. “Müminler birbirlerine merhamet etmekte, birbirlerini sevmekte ve birbirlerini korumakta bir vücudun organları gibidir. Vücudun herhangi bir organı ağrıdığında, nasıl tüm vücut bundan rahatsız olursa bir mümin de sıkıntı içinde bulunduğunda, diğer müminler onun sıkıntısını paylaşırlar, derdiyle dertlenirler, üzüntüsüyle üzürlürler.” (Buhârî, Edep, 78.)
4. “Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir.” (Buhârî, Edep, 12.)
5. “Fakirleri araştırıp bulunuz, görüp gözetiniz...” (Nevevî, Riyazü's-Salihin, c.1, s.314.)

⁷²¹ Bakara, 2/267.

6. <i>“O takvâ sahipleri ki bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.” (Âl-i İmrân, 3/134.)</i>
7. <i>“Her kim eli dar olan borçluya kolaylık gösterirse, Allah da dünya ve ahirette ona kolaylık gösterir.” (Nevevî, Riyazü’s-Sâlihîn, C.1, s. 284.)</i>
8. <i>“Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür.” (Bakara, 2/110.)</i>
9. <i>“Veren el, alan elden daha hayırlıdır.” (Buhârî, Zekât, 17.)</i>
10. <i>“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan almayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye layıktır.” (Bakara, 2/267.)</i>
11. <i>“Eğer sadakaları (zekât ve benzeri hayırları) açıktan vererseniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice vererseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir.” (Bakara, 2/271.)</i>
12. <i>“...Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın...” (Bakara, 2/267.)</i>
13. <i>“Mallarını Allah yolunda harcıyıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir. Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir... Ey iman edenler! Başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırları boşa çıkarmayın...” (Bakara, 2/262-264.)</i>

14. “Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya hâline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez. .. Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarf edenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir). Allah, yaptıklarınızı görmektedir.” (Bakara, 2/264-265. ayetler.)
15. “İnsanlara güler yüz göstermen senin için sadakadır. İyiliği öğütlemen ve kötülüğe engel olmaya çalışman sadakadır. Gözü görmeyen birine yardımcı olman sadakadır.” (Seçme Hadisler, s.33.)
16. “İnsanlar öldüğü zaman amel defteri kapanır. Ancak kesintisiz iyilik (sadaka-i cariye) yapanların, topluma yararı bir ilim (eser) bırakanların ve kendisine hayır dua eden bir çocuk yetiştirenlerin amel defteri kapanmaz.” (Müslim, Vasiyyet, 14.)
17. “(Mümin) kardeşine tebessüm etmen sadakadır. İyiliği emredip kötülükten sakındırman sadakadır. Yolunu kaybeden kimseye yol göstermen sadakadır. Yoldan taş, diken, kemik gibi şeyleri kaldırıp atman da senin için sadakadır.” (Tirmizî, Birr, 36.)
18. “Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir.” (Bakara, 2/61.)
19. “O takva sahipleri ki bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.” (Âl-i İmrân, 3/134.)

20. “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça “iyi” ye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.” (Âl-i İmrân, 3/92.)

Ünitede üzerinde durulan ibadetlerden biri de hac konusudur. Hac, İslamiyet'in beş temel ilkesinden ve Allah'a giden en kısa yollardan biridir. Bilindiği gibi ibadetler öncelikle Yaradan'a saygı ve teşekkür, yaratılmışlara sevgi ve şefkat duygularını yeşertip geliştirme mahiyetini taşır. İbadetler, hem bireyi hem de toplumu psikolojik ve sosyolojik olarak huzura kavuşturmayı hedeflemektedir. Ayrıca ibadetler Allah-kul ilişkisini güçlendirirken hikmet boyutuyla da ruh sağlığı ve sosyal dayanışmayı beslemektedir. Bedenle yapılan namaz ve oruç ibadetinde nefis terbiyesi ağır basarken; mal varlığıyla yapılan zekât, sadaka ve kurban ibadetlerinde dayanışma ruhu öne geçmektedir. Hem bedenle, hem de mal ile yapılan hac ibadetine gelince, o bu özelliklerin hepsini bünyesinde toplamaktadır. Bu nedenle hac ibadeti İslam dininde önemli bir yere sahiptir. Üniteye göre hac ibadeti, kula, en belirgin bir şekilde Yüce Allah karşısında kulluğunu ifade etme ve onun verdiği nimetlere şükretme imkânı veren bir ibadettir. Sonsuz güç ve kudret sahibinin karşısında teslimiyeti ve bağlılığı ifade eder. Hac ibadeti, beyaz ihramla kulluk bilinci içerisinde topluca Allah'a ibadet etme imkânı veren, insanlar arasında ayırım olmadığını, tüm insanların eşit olduğunu gösteren ve insanlar arasında sevgi, saygı, kardeşlik, birlik ve beraberliğin oluşmasına katkı sağlayan bir ibadettir. Bu anlamda hac ibadetinin insan davranışı üzerindeki etkisi belirgindir. Aynı zamanda hac ibadeti, Allah-insan ilişkisini duruğa çıkaran ve bu ilişkisinin taze tutulmasını sağlayan namaz ve duayı barındırması itibariyle de önemlidir. Kişi namaz kılarak ve dua ederek arındığına kanaat getirir ve günahlardan uzak durmaya çalışır. Böylece Allah-insan arasında daha sağlam bir bağ ve ilişki kurulmuş olur.

Ünitede üzerinde durulan ibadetlerden biri de kurban ibadetidir. kurban, Yüce Allah'ın varlıklı Müslümanlardan bir isteğidir. Allah'ın buyruğunu yerine getirmek, onun rızasını kazanmak, Ona yaklaşmak amacıyla gerçekleştirilen ve mal ile yapılan bir ibadettir. Tüm ibadetler gibi kulu önce kendi öz benliğine, sonra Allah'a yaklaştırır. Kurban, Allah'ın vermiş olduğu nimetlere şükretmenin yollarından biridir. Kurban

keseñ kişi bu şekilde Allah’a olan bağlılığını gösterir. Kurbanın mesajı Allah’ın insana bahşettiği dnyalıkların insan ile Rabb’i arasına girmesine mani olmaktır. Ayrıca Kurban, sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın örneklerinden biridir. “...onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyaını gizleyen-gizlemeyen fakirlere yedirin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”⁷²² ayeti buna örnek verilmiştir.

Tablo 44: 8. Sınıf 2. Ünite: Konuyla İlgili Ünitede Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Hani biz İbrahim’e, Kâbe’nin yerini, “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaş edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle.” diye belirlemiştik. İnsanlar arasında hacı ilan et ki gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler ki kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onlar› kurban ederken) Allah’ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula, fakire de yedirin... Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik’i (Kâbe’yi) tavaş etsinler.” (Hac, 22/26-29.)
2. “şimdi sen Rabb’ine kulluk et ve kurban kes.” (Kevser, 108/2.)
3. “...Ey İbrahim! Rüayayı gerekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu gerçekten çok açık bir imtihandır... Biz oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik.” (Sâffât,104-107.)
4. “...onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyaını gizleyen-gizlemeyen fakirlere yedirin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.” (Hac, 22/36.)

⁷²² Hac, 22/36.)

2.3.3. 8. Sınıf 3. Ünite: "Hz. Muhammed'in Hayatından Örnek Davranışlar" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 45 : 8. Sınıf 3. Ünite: "Hz. Muhammed'in Hayatından Örnek Davranışlar" Ünitesinde Geçen Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Hz. Muhammed İnsanlara Değer Verirdi.	1. Güzel davranışlara Hz. Muhammed'in hayatından örnekler verir.
2. Hz. Muhammed Güvenilir Bir İnsandı.	2. Hz. Muhammed'in örnek davranışlarının toplumsal hayattaki önemini kavrar.
3. Hz. Muhammed Bilgiye Önem Verirdi.	3. Hz. Muhammed'in olaylar karşısındaki tutumlarından hareketle örnek davranışlarına yönelik çıkarımlarda bulunur.
4. Hz. Muhammed Danışarak İş Yaptı.	4. Hz. Muhammed'in hikmetli sözleriyle insanları iyiye ve güzele yönlendirdiğine örnekler verir.
5. Hz. Muhammed Merhametli, Hoşgörülü ve Affediciydi.	5. Hz. Muhammed'in doğa ve hayvan sevgisiyle ilgili davranışlarına örnekler vererek doğayı ve hayvanları koruma konusunda duyarlı olur.
6. Hz. Muhammed Çalışmayı Sever ve Zamanı İyi Değerlendirirdi.	
7. Hz. Muhammed Sabırlı ve Cesaretliydi.	
8. Hz. Muhammed Hakkı Gözetirdi.	
9. Hz. Muhammed Doğayı ve Hayvanları Severdi.	

"Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed" ünitesi Allah-insan ilişkisinin hidayet boyutuyla hem de ahlaki boyutuyla alakalıdır. Çünkü Allah'u Teâla, peygamberleri insanlara doğru yolu göstermek, onlara emir, yasak ve öğütlerini bildirmek, örnek olmak amacıyla göndermiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de Yüce Allah'ın göndermiş olduğu son peygamberdir. Onun da gönderiliş amacı insanlara doğru yolu göstermek, onları karanlıktan aydınlığa çıkarmak, onları hidayete erdirmek, dini ve diğer yönden onlara örneklik teşkil etmektir. Ünite de geçen *"Andolsun ki Resulullah, sizin için ... güzel bir örnektir."*⁷²³ ayeti bu duruma işaret etmektedir. Peygamber Efendimizin ahlaki davranışlarından biri Allah tarafından en güzel biçimde yaratılmış varlık olan⁷²⁴ insanlara değer vermesidir. Kur'an-ı Kerim'deki; *"Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel rızıklar verdik; yine onları yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."*⁷²⁵ ayet de, Allah'ın insanlara değer verdiğini ortaya koymaktadır. Hz. Muhammed de bu bilinçle hareket eder ve insanlara değer verirdi. Onun yaşadığı toplumda insanların çoğu horlanıyor ve dışlanıyordu. Güçlü insanlar zayıfları eziyor; zengin, fakiri dışlıyordu. İnsanlar köle olarak alınıp satılıyor, kız çocuklarına değer verilmiyordu. İnsan ilişkilerinde saygı, sevgi, hoşgörü gibi bazı ahlaki değerler önemini yitirmişti. Böyle bir toplumda Hz. Muhammed, daima insanlara karşı kibar, saygılı ve anlayışlı olmayı ilke edinmiştir.

Tablo 46: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite de Geçen Ayet ve Hadisler:

1. <i>"Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel rızıklar verdik; yine onları yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."</i> (İsrâ, 17/70.)
2. "Medine'nin neresine dersen geleyim. Derdini söyle, dinleyip sana yardımcı olayım." (Siret Ansiklopedisi, c.1, s.58.)

⁷²³ Ahzâp, 33/21.

⁷²⁴ Tîn, 95/4.

⁷²⁵ İsrâ, 17/70.

3. “Ben kendim için hoş görmediğim bir şeyi sizin için asla istemem.” (İbn Sa’d, <i>Tabakâtül Kübrâ</i> , c.1, s.371.)
4. “Sizin en hayırlınız insanlara faydalı olanınızdır.” (Suyûti, <i>Camîü’s-Sağir</i> , c.2, s.9.)

Ünitede üzerinde durulan konulardan biri de Hz. Muhammed’in güvenilir olduğudur. Bütün peygamberler gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) de, Yüce Allah’ın insanlar arasından seçip görevlendirdiği bir elçidir. Peygamberlerin en önemli görevlerinden biri de gönderildikleri topluma örneklik teşkil etmeleridir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) mükemmel ahlaka sahip olan, örnek ve seçkin bir insandı. O her yönüyle ümmeti için örnek olmuştur. O, peygamber olmadan önce de peygamber olduktan sonra da yaşadığı toplumda dürüstlüğü ile tanınmıştı. Hz. Muhammed, asla yalan söylemez, verdiği sözlerde durur ve kimseyi aldatmazdı. Bundan dolayıdır ki Mekkeliler ona peygamber olmadan önce de “Muhammedü’l-Emin” (Güvenilir Muhammed) derlerdi. Hz. Muhammed; “*Mümin, insanların canları ve malları hakkında kendisine güvendiği kimsedir.*”⁷²⁶ buyurarak güvenilir olmanın önemini belirtmiştir. İnsani ilişkilerinde güvenilir olan Hz. Muhammed, Müslümanlardan da dürüst ve güvenilir olmasını istemiştir. Dolayısıyla ünite herkeşin Hz. Peygamberi örnek alarak verdiği sözde durması ve insanlarla olan ilişkilerinde her zaman dürüst olması gerektiği vurgulanmıştır.

Tablo 47: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “ <i>Andolsun ki Resulullah, sizin için ... güzel bir örnektir.</i> ” (<i>Ahzâp</i> , 33/21.)
2. “Bizi aldatan bizden değildir.” (Müslim, iman, 43.)
3. “Mümin, insanların canları ve malları hakkında kendisine güvendiği kimsedir.” (Tirmizî, iman, 12.)

⁷²⁶ Tirmizî, İman, 12.

4. “Müslüman elinden ve dilinden başkalarının zarar görmediği kişidir.” (Müslim, iman, 164.)
5. “ <i>Yine onlar (o müminler) ki emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler.</i> ” (Mü’minûn, 23/8.)

Ünitede üzerinde durulan konulardan biri de Hz. Muhammed’in bilgiye önem vermesidir. Hz. Peygamberin yaşadığı toplumda okuma yazma bilenlerin sayısı oldukça azdı. O, cehalet içindeki toplumu yanlış inanışlardan arındırıp doğru bilgiye ulaşmaları ve güzel bir hayat yaşamaları için elinden gelen bütün gayretleri sarf etmiştir. Aynı zamanda pek çok sözünde insanları ilim öğrenmeye teşvik etmiş her fırsatta ilim adamlarına destek vermiştir. Ünitedeki “İlim öğreniniz ve onu insanlara öğretiniz.”⁷²⁷ hadisi bu durumu izah etmektedir.

Tablo 48: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünitede Geçen Hadisler:

1. “İlim öğrenmek için yola çıkan kimse, dönünceye kadar Allah yolundadır.” (Tirmizî, İlim, 2.)
2. “İlim öğreniniz ve onu insanlara öğretiniz.” (Dârimi, Mukaddime, 20.)
3. “İlim müminin yitik malıdır. Nerede bulursa alsın.” (Tirmizî, İlim, 19.)

Ünitede Üzerinde durulan konulardan biri de istişaredir. Hz. Muhammed’in bu konudaki tutumudur. İslam dininde “istişare” denilen danışmaya çok önem verilmektedir. Peygamber Efendimiz de istişareye çok büyük bir önem verirdi. O, bazı sorunlara çözüm bulmak için arkadaşlarına danışırdı. Bir sorunla karşılaştığında arkadaşlarını toplar, bu konuda onların düşüncelerini ve önerilerini sorardı. Hz. Muhammed uzmanlık gerektiren konularda alınacak kararları, daima bilgili ve yetenekli kişilere danışarak alırdı. Hz. Muhammed’in hayatında istişareye verdiği

⁷²⁷ Dârimi, **Mukaddime**, 20.

önemi belirten birçok örnek vardır. Konuyla ilgili Ebu Hureyre'nin, “*Resulullah'tan daha fazla arkadaşları ile istişare eden bir kimse görmedim.*”⁷²⁸ hadisi bu durumu ortaya koymaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v)'in kendisine ilk vahiy geldiğinde, durumu eşi Hz. Hatice'yle paylaşması ve onun önerisiyle Varaka ile görüşmesi, Bedir Savaşı'nda ordunun konumunu arkadaşlarının görüşlerini alarak değiştirmesi⁷²⁹ buna örnek olarak verilebilir. Hulasa Hz. Peygamber istişareyle hem insanlara verdiği değeri ortaya koymuş hem de yanlış yapmaktan kaçınmıştır.

Tablo 49: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “... İş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.” (Âl-i İmrân, 3/159.)
2. “... Onların işleri, aralarında danışma ile dir...” (Şûrâ, 42/38.)
3. “Bir millet işlerini danışma ile yürüttüğü sürece zilletle düşmez.” (Tirmizî, Fiten, 7.)
4. “Danışan asla pişman olmaz.” (Heysemi, Mecmaü’z-Zevâid, C 2, s. 280.)
5. Hz. Muhammed ve Müslümanlar, hicretin 6. yılında umre yapmak için Mekke yakınlarındaki Hudeybiye'ye gelmişlerdi. Müslümanlar ihrama girmişler ve kurbanlık hayvanlarını da yanlarında getirmişlerdi. Fakat yapılan anlaşma gereği Kâbe'ye girmelerine izin verilmemişti. Bu durum Müslümanları çok üzmüştü. Hz. Muhammed anlaşma sonrası insanlardan kurbanlarını kesip ihramdan çıkmalarını istedi. Fakat onun bu isteğini kimse yerine getirmedi. Bu durum onu da üzdü. Eşi Ümmü Seleme'nin yanına gitti ve durumu ona anlattı. O da Hz. Peygambere: — Ey Allah'ın Resulü! Artık bir şey söyleme. Sen kendi kurbanını kes ve ihramdan çıktığını göstermek için saçını tıraş et, dedi. Hz. Muhammed de bu söz

⁷²⁸ Vakıdî, **Kitâbu'l-Meğâzî**, c.2, s.80.

⁷²⁹ İbn Hişam, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, c.1, s.620.

üzerine kurbanını kesip ihramdan çıktı. Hz. Muhammed'i gören Müslümanlar da kurbanlarını kesip ihramdan çıktılar. (Buhârî, Şurût, 15.)

Ünitede Hz. Muhammed'in Merhameti, Hoşgörüsü ve Affediciliği konusu da ele alınmıştır. Bu konuyu Allah-insan ilişkisinin hidayet boyutunda ele almak mümkündür. Çünkü peygamberler Allah-insan ilişkisini sağlayan elçilerdir. Onların İnsanlara merhamet etmesi, hoşgörülü davranması, onları affetmesi Allah'ın insanlara bir lütfudur, rahmetidir. Peygamber Efendimiz de âlemlere rahmet olarak gönderilmiş bir peygamberdir. O yüreği şefkat, merhamet ve insan sevgisiyle dolu bir insandı. O, çevresindeki bütün insanlara sevgi ve şefkatle yaklaşırdı. Kur'an'da Hz. Peygamberin bu özelliği şöyle anlatılır: *“Andolsun size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.”*⁷³⁰ Peygamberimiz, insanlara ve diğer tüm canlılara merhamet etmiş ve merhamet edenlere Allah'ın merhametle karşılık vereceğini ifade etmiştir. Hz. Muhammed hoşgörü sahibi bir insandı. Onun başarısında, insanların zaaflarına karşı gösterdiği bu hoşgörünün önemi büyüktür. Aynı zamanda Peygamberimizin hoşgörülü, kibar ve merhametli olması, çevresindeki insanların Müslümanlığı kolayca kabul etmelerini ve birlik içinde olmalarını sağlamıştır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de; *“O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu hâlde onları affet; bağışlanmaları için dua et...”*⁷³¹ ayetiyle dile getirilmiştir.

Ünitede Hz. Peygamberin hoşgörülü olduğu kadar çok bağışlayıcı biri olduğu da vurgulanmıştır. O kendisine karşı yapılan yanlış davranışlar konusunda her zaman bağışlayıcıydı. Hata yapanları azarlamaz, onları güzel bir dille uyararak yaptıklarının yanlış olduğunu söylerdi. Kimseye karşı kin gütmey, düşmanlık beslemezdi. İnsanların kusurlarını affederdi. Düşmanlarını bile bağışlardı. Kısacası Hz. Muhammed insanlara karşı her zaman merhameti, anlayışlı, hoşgörülü, saygılı ve kibar davranmıştır.

⁷³⁰ Tevbe, 9/128.

⁷³¹ Âl-i İmrân, 3/159.

Çevresindekilere de böyle davranmalarını öğütlemiştir. Onun bu şekilde davranması insanların İslamiyet'i kabul etmelerini ve Allah'la olan irtibatlarının daha sağlam olmasını sağlamıştır.

Tablo 50: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Andolsun size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.” (Tevbe, 9/128.)
2. Üsame bin Zeyd: “Resulullah bir dizine beni, bir dizine de torunu Hasan'ı oturtur; sonra ikimizi birden bağrına basar ve 'Ya Rabbi, bunlara rahmet et. Çünkü ben bunlara karşı merhametliyim'. diye dua ederdi.” (Ahmed, Hanbel, Müsned , c. 5, s. 205.)
3. “Düşmanların çocukları bile olsalar, çocuklar sizden iyidirler. Sakın çocukları öldürmeyin.” (Fazlu'r-Rahman, Siret Ansiklopedisi , c.1, s. 45.)
4. “Merhamet edenlere Allah da merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin.” (Tirmizî, Birr, 16.)
5. “O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu hâlde onları affet; bağışlanmaları için dua et...” (Âl-i İmrân, 3/159.)
6. “Hoşgörölü davran ki sana da hoşgörölü davranılsın.” (Ahmed b. Hanbel, I, 574.)

Peygamber Efendimizin ünite üzerinde durulan ahlaki davranışlarından biri de insanları sevmesi ve zamanını iyi değerlendirmesidir. Hz. Muhammed (s.a.v) bütün konularda olduğu gibi bu konuda da insanlara örnek olmuştur. O kendisinden önce gelen bütün peygamberler gibi kazancını çalışarak sağlamıştır. Çalışmalarını çocukluğundan itibaren hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. Çocukken çobanlık

yapmış, gençliğinde ise geçimini ticaret yaparak sağlamıştır. Hz. Muhammed, kendi çalıştığı gibi insanlara da çalışmayı teşvik etmiş, tembellikten sakınmalarını istemiştir. “Hiç kimse el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir.”⁷³² hadisi bu duruma örnek olarak verilmiştir.

Hz. Muhammed aynı zamanda zamanın iyi değerlendirilmesi konusunda da çok bilinçli bir insandı. O zamanını boş geçirmez, çalışıp geçimini kendi eliyle sağlardı. Zaman konusunda israftan kaçınmış ve insanları israftan kaçınmaları konusunda uyarmıştır.

Tablo 51: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.” (Necm, 53/39.)
2. “Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul ve yalnız Rabb’ine yönel.” (İnşirâh, 94/7-8.)
3. “Hiç kimse el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir.” (Buhârî, Büyü’, 15.)
4. “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur...” (Necm, 53/39.)
5. “İnsanların çoğu iki nimetin değerini takdir etmezler. Bunlardan biri sağlık, diğeri boş zamandır.” (Buhârî, Salât, 31.)

Ünite üzerinde durulan önemli konulardan biri de sabır ve cesarettir. Ahlaki değerlerin en önemlilerinden biri de sabırdır. Hz. Muhammed son derece sabırlı bir insandı. Çocukluğundan itibaren yaşamında pek çok sıkıntı ve zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. O yetim olarak dünyaya gelmiş, daha altı yaşındayken de annesini yitirmişti. Sekiz yaşında çok sevdiği dedesi ölmüş ve amcası Ebu Talip’in yanında büyümüşü.

⁷³² Buhârî, Büyü’, 15.

Peygamber Efendimiz her zaman Kur'an'daki “*O hâlde (Resulüm), peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret...*”⁷³³ ayetten hareketle sabırlı davranmaya çalışmıştır. Bu sabrı sayesinde güçlükleri yenmiş, İslam'ı yaymış ve insanlara yol göstererek onlara örnek olmuştur. Bu açıdan bakıldığında O Allah-insan ilişkisini en güzel biçimde sağlamaya çalışmıştır. Hz. Muhammed, sabırlı olduğu kadar son derece cesurdu. O, insanları İslam'a davet etmeye başladığı zaman tek başınaydı. Korkmadan, yılmadan, ümitsizliğe kapılmadan görevini devam ettirmiştir. Kısacası O, sabırlı ve cesaretiyle de insanlara örnek olmuştur.

Tablo 52: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayetler:

1. “... Sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir.” (Zümer, 39/10.)
2. “O hâlde (Resulüm), peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret...” (Ahkâf, 46/ 35.)
3. “O; arkadaşına, üzülme çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu.” (Tevbe, 9/40.)

Hz. Muhammed'in hakkı gözetmesi konusu da ünite ele alınan konulardan biridir. Onun erdemli davranışlarından biri de adil olması, hakkı gözetmesidir. O, “*Ben adaletli olmazsam başka kim adil olabilir?*”⁷³⁴ sözüyle, peygamber olarak öncelikle kendisinin adil olması gerektiğini dile getirmişti. Bu onun peygamberlik görevlerinden biriydi. Peygamber olmadan önce bile kendisine Muhammed'u-l Emin diyen düşmanları bile Onun dürüst, adaletli ve güvenilir biri olduğunu kabul etmişlerdir. Ünite Peygamber Efendimizin, bir toplumun ancak hak ve adaleti gözeterek yükselebileceği düşüncesine de yer verilmiştir. Onun “*İşte hak sahiplerinden yana çıkıp hakkın yerini bulmasına yardımcı olanlar, insanların en hayırlılarıdır. İçinde, zayıf kimsenin incitilmeden hakkını alamadığı bir toplum yükselmez.*”⁷³⁵ sözü de buna

⁷³³ Ahkâf, 46/ 35.

⁷³⁴ Müslim, Zekât, 142.

⁷³⁵ İbn Mâce, Sadakat, 17.

örnek olarak verilmiştir. Ayrıca Peygamber Efendimizin Kâbe hakemliği de onun hak ve adaleti gözetmesi açısından örnek olarak verilmiştir. Bu durum öğrencinin, Allah'ın kelamını insanlara aktarmış olan dolayısıyla Allah-insan ilişkisini sağlayan Hz. Muhammed'i, Onun adaletini, güvenilirliğini öğrenmesi ve bunu kendi hayatına tatbik etmesi açısından önemlidir.

Tablo 53: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Ey iman edenler!... Hislerinize uyup adaletten sapmayın...” (Nisâ, 4/135.)
2. “Ben adaletli olmazsam başka kim adil olabilir?” (Müslim, Zekât, 142.)
3. “Hayır, böyle bir şey olamaz. Onun ödemek zorunda olduğu fidyenin bir dirhemi bile bağışlanamaz.” (Buhârî, Megâzi, 173.)
4. “İşte hak sahiplerinden yana çıkıp hakkın yerini bulmasına yardımcı olanlar, insanların en hayırlılarıdır. İçinde, zayıf kimsenin incitilmeden hakkını alamadığı bir toplum yükselmez.” (İbn Mâce, Sadakât, 17.)
5. “Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğip büker (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (Nisâ, 4/135.)

Üniteye ele alınan konulardan biri de Hz. Muhammed'in doğa ve hayvan sevgisidir. İnsan gerek maddi gerek manevi yönleriyle Allah'ın ikramına mazhar olmuş, kendisine çok büyük değer verilmiş olan şerefli bir varlıktır.⁷³⁶ Cenab-ı Allah insanı en güzel biçimde yaratmış⁷³⁷ göklerde ve yerde bulunan her şeyi onun emrine

⁷³⁶ Dihlevî, **Hüccetullahi'l- Bâliğa**, s.90.

⁷³⁷ Tin, 95/4.

sunmuş⁷³⁸ ve onun için yaratmıştır.⁷³⁹ Hz. Muhammed (s.a.v.) de, doğadaki canlı ve cansız tüm varlıkların, Allah'ın insana bir armağanı olduğunu bilen ve bunların korunması gerektiğinin farkında olan biriydi. Bundan dolayıdır ki o, gerek doğal güzelliklerin gerekse hayvanların korunmasına önem verirdi. Peygamber Efendimiz Allah tarafından insanın hizmetine sunulan hayvanların da haklarının olduğunu, bu haklara saygı gösterilmesi gerektiğini savunurdu. Kendisini görünce inleyen bir devenin yanına varıp başını okşadıktan sonra devenin sahibine dönerek *“Bu hayvan hakkında Allah’tan korkmuyor musun? Hayvan bana, senin onu aç bıraktığından ve çok yorduğundan şikâyet etti.”*⁷⁴⁰ diyerek uyardı. Bütün bunlar, onun hayvanları çok sevdiğini göstermektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) aynı zamanda doğanın korunmasına da büyük bir önem veriyordu. Onun, *“Hiçbir Müslüman yoktur ki bir ağaç diker yahut ekin eker de bunların her birinden bir kuş yahut bir insan yahut bir hayvan yesin de kendisi bundan faydalanmasın. Muhakkak buna karşılık olarak o Müslüman için sadaka sevabı olmuştur.”*⁷⁴¹ sözü doğayı ve ağaçları korumaya ne kadar değer verdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 54: 8. Sınıf 3. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Bu hayvan hakkında Allah’tan korkmuyor musun? Hayvan bana, senin onu aç bıraktığından ve çok yorduğundan şikâyet etti.” (Ebu Dâvud, Cihad, 44.)
2. “Hiçbir Müslüman yoktur ki bir ağaç diker yahut ekin eker de bunların her birinden bir kuş yahut bir insan yahut bir hayvan yesin de kendisi bundan faydalanmasın. Muhakkak buna karşılık olarak o Müslüman için sadaka sevabı olmuştur.” (Buhârî, Müzâra’a, 1.)
3. “Sizden birinizin elinde bir fidan varken kıyametin kopacağı haber verilse eğer onu dikecek vakit bulursa hemen o fidanı diksin.” (250 Hadis, s. 27.)

⁷³⁸ Lokman, 31/20.

⁷³⁹ Bakara, 2/29.

⁷⁴⁰ Ebu Dâvud, Cihad, 44.

⁷⁴¹ Buhârî, Müzâra’a, 1.

2.3.4. 8. Sınıf 4. Ünite: "Kur'an'da Akıl Ve Bilgi" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 55: 8. Sınıf 4. Ünite: "Kur'an'da Akıl ve Bilgi" Ünitesinde Geçen Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Aklın Dinî Sorumlulukta Yeri ve Önemi	1. Dini anlamada ve sorumlulukta aklın önemini yorumlar.
2. Kur'an Aklımızı Kullanmamızı İster	2. Kur'an'ın aklı kullanmaya verdiği önemi örneklerle açıklar.
3. Kur'an Doğru Bilgiye Önem Verir	3. Kur'an'ın doğru bilgiyi teşvik ettiğine ayetlerden örnekler verir.
4. Kur'an'da Bilgi Edinme Yolları	4. Vahiy, akıl ve duyguların Kur'an'a göre bilgi edinme yolları olduğunu açıklar.
5. Bilgi Taassubu Önler	5. Taassubun zararlarını ve doğru bilginin kişiyi taassuba düşmekten korumadaki önemini açıklar.
6. Sevgi ve Merhamet Örneği: Hz. Yusuf.	6. Hz. Yusuf'un yaşadığı zorluklara rağmen ahlaki davranmayı seçmesinin nedenlerinin gerçekleri ile açıklar.

"Kur'an'da Akıl ve Bilgi" ünitesi Allah-insan ilişkisinin hidayet boyutuyla ilgilidir. Çünkü akıl, insanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesidir.⁷⁴²

Kur'an'da Allah'ın insanı yaratmış olduğunu, onu başta akıl olmak üzere çeşitli hisler (duygular) ve duyular gibi umumî manada hidayete erdirici türlü kabiliyet ve meziyetlerle donatmış olduğunu görüyoruz. Bunlar akıl, duygu ve duyulardır. *"Bizim Rabb'imiz her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da (ona) hidâyet edendir."*⁷⁴³ ayetinde bu durum ifade edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'e göre insanı insan yapan, onun her türlü eylemlerine anlam kazandıran ve ilahi emirler karşısında onun yükümlü ve sorumlu tutulmasını gerektiren akıldır.⁷⁴⁴

Kur'an'a baktığımızda, insanın bir takım imkanlarla donatılmış olduğunu ve bu imkânların çoğunun insanın akli gücünü rahatça işletme ve geliştirmeye yönelik olduğunu görmekteyiz. İnsan böyle bir zengin imkânla yani akılla mücehhez kılındığı için Allah tarafından "vahye muhatap bir varlık" olarak kabul edilmiştir. İnsan akıllı bir varlık olduğu için "emaneti yüklenmiş"; ilahi emirlere muhatap olmuş ve haliyle sorumlu tutulmuştur. Akıl, dinin ve mükellefiyetin esasıdır. O, insanın din ve dünyası için oldukça önemli rol oynamaktadır.⁷⁴⁵

Ünitede Allah'ın insanı en güzel şekilde akıllı bir varlık olarak yarattığı ve ona bazı sorumluluklar yüklediği ifade edilmiştir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en temel özellik akıldır. İnsan akıllı bir varlık olması nedeniyle ilahî emirlerden sorumlu tutulmuştur. Bu sorumlulukların başında Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, ona ibadet etmek, onun emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak gelir.

İslam dinine göre akıl, dinî sorumluluğun ön şartıdır. Akıllı olmayanın dinî sorumluluğu da yoktur. Çünkü bir şeyden sorumlu olmak için onu anlamak ve

⁷⁴² Mustafa Namık Çankı, **Büyük Felsefe Lügatı**, İstanbul, 1954, c.III, s.23.

⁷⁴³ Tâhâ, 20/50.

⁷⁴⁴ İbrahim Emiroğlu, **Kur'an'da Akıl ve İnsan**, D.E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı XI, İzmir 1998, s.75.

⁷⁴⁵ Emiroğlu, **Kur'an'da Akıl ve İnsan**, s.97.

kavramak gerekir. Bir şeyi anlamak ve kavramak da ancak akılla olur. İnsan akılla düşünür; iyiyi, güzeli, doğruyu bilir. Yanlış ve kötü olan davranışları değerlendirebilir. Bu nedenle yalnızca akıllı ve düşünebilen insanlar, dinin ilkelerine uymakla yükümlüdürler. Akli dengesi yerinde olmayanlar ve ergenlik çağına gelmemiş çocuklar, dinin emir ve yasaklarından sorumlu değildir. Peygamber Efendimizin “*Aklı olmayanın dini de yoktur.*”⁷⁴⁶ hadisi üniteye buna örnek olarak verilmiştir.

Üniteye Kur'an-ı Kerim'in insanı düşünmeye ve aklını kullanmaya sevk ettiği vurgulanmaktadır. İslam dininin amacı, insanları huzur ve mutluluğa ulaştırmaktır. Mutluluğa ulaşmada, dinin emirlerini anlama önemli bir yer tutar. Kur'an'ın birçok ayetinde akıl sahiplerine hitap edilerek mesajlarının okunması ve anlaşılması istenmiştir. Dini de ancak aklını kullanan insanlar. Kur'an'da yer alan; “*(Resulüm!) Sana bu mübarek kitabı, ayetlerini düşünsünler ve akıllı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.*”⁷⁴⁷ ayeti de insanın Kur'an ayetleri üzerinde düşünmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Kur'an, akla büyük önem verir; insanın akılla düşünmesini, araştırmasını ve bu şekilde doğruya ulaşmasını ister. Kur'an'da birçok ayette yer alan “Düşünmez misiniz? Aklınızı kullanmıyor musunuz? Anlamaz mısınız?” gibi ifadeler, insanı düşünmeye ve aklını kullanmaya sevk eder.⁷⁴⁸ Yine “*Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır. (Böyle iken) yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır.*”⁷⁴⁹ ayeti de insanı düşünmeye, araştırmaya ve incelemeye yönlendirmektedir. Aynı zamanda Kur'an'da insanın yeryüzünde gezip dolaşması, olayları yerinde incelemesi ve Allah'ın varlığını akılla temellendirmesi istenmektedir. “*Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzip giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü hâldeki toprağı canlandığı suda, yer-*

⁷⁴⁶ İbn Ebi'd-Dünya, **Mekârimu'l-Ahlâk**, 111. hadis, s.44.

⁷⁴⁷ Sâd, 38/29.

⁷⁴⁸ Bkz. Hûd, 11/52.; Bakara, 2/44.

⁷⁴⁹ Ra'd, 13/4.

yüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde, düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır.”⁷⁵⁰ ayetinde de insanın çevresindeki olaylar üzerinde düşünmesi ve Allah'ın varlığını ve birliğini aklıyla kavraması istenmektedir. Böylece insan sağlam bir inanca sahip olur ve Allah-insan arasındaki bağ daha kuvvetli olur.

Tablo 56: 8. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünitede Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “... Anlayan bir toplum için ayetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık.” (En’âm, 98.)
2. “Akli olmayanın dini de yoktur.” (İbn Ebi’d-Dünya, Mekârimu’l-Ahlâk, 111. hadis, s. 44)
3. “Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır. (Böyle iken) yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. işte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır.” (Ra’d, 13/4.)
4. “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü hâldeki toprağı canlandırdığı suda, yer-yüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde, düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır.” (Bakara, 2/164)
5. “Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar? Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır! Onlar bir türlü anlayıp inanmazlar.” (Tûr, 52/35-36.)

⁷⁵⁰ Bakara, 2/164.

6. “Bilin ki Allah, ölümünden sonra yeryüzünü canlandırıyor. Düşünesiniz diye gerçekten, size ayetleri açıkladık.” (Hadîd, 57/17.)
7. “Andolsun ki biz, aklını kullanacak bir kavim için oradan apaçık bir ibret nişanesi bırakmışızdır.” (Ankebût, 29/35.)
8. “Allah size işte böylece ayetlerini açıklar ki düşünüp hakikati anlayasınız.” (Bakara, 2/242.)

Kur'an'ı Kerim bilgiye önem verdiği kadar bilgiyi edinme yollarına da önem vermektedir. Ünite de bu konu üzerinde de durulmuş, Kur'an'da bilgi edinme yollarına değinilmiştir.

Kur'an'da bilgi edinme yolları vahiy, akıl ve duyulardır. Allah tarafından peygamberlere gönderilen emir, yasak, öğüt ve bilgilerin tümü olan vahiy Allâh-insan ilişkisi açısından, gerek vasıtalı gerekse vasıtasız olarak Allâh'ı Teâlâ'nın, peygamberleri aracılığıyla kulları ile ilişki kurması ve onlara mesaj vermesidir. Aynı zamanda pek çok konuda insanları bilgilendirmesidir. Kur'an-ı Kerim vahiylerden oluşur. Vahiy, ilahî kaynaklı olduğu için kesin ve doğru bilgiler içerir. Vahiy, akıl ve duyularımızla edinebildiğimiz bilgilerin yanı sıra bunlarla ulaşamadığımız konularda da bilgiler verir. Örneğin ahiret hayatı, melekler, cinler ve dinî sorumlulukların neler olduğu hakkındaki bilgileri vahiy yoluyla öğreniriz. Dolayısıyla insanın rabbini tanıması bilgi edinme yollarından olan vahyi anlamasına bağlıdır denilebilir.

Kur'an'da bilgi edinme yollarından biri de akıldır. Allah'ın bütün mahlûkatına lütfettiği umumî hidayet cümlesinden insana verilen kabiliyet ve özelliklerin başında akıl gelmektedir. Akıl, bilgi edinmeye yarayan bir güç ve bu güç ile elde edilen bilgidir⁷⁵¹ diye de tarif edilmiştir. Kur'an'ı Kerîm'e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır. Kur'an-ı Kerim, insanın aklını

⁷⁵¹ Râğıb, el-Müfredat Fi Garibi'l Kur'an, s. 577.

kullanarak düşünmesini, araştırmasını ve doğru bilgiye ulaşmasını ister. İnsan akli sayesinde düşünür, sorgular, araştırır ve olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarak doğru bilgiye ulaşır. Aynı zamanda Kur'an'a göre insan, akıyla Allah'ın varlığının bilgisini bulabilir. Buna Hz. İbrahim'in Allah'ın varlığı bilgisine akıyla ulaşması örneği verilmiştir.

Kur'an'da bilgi edinme yollarından biri de duyulardır. Duyu, insan ve hayvanların, dış dünyanın etkilerini duyma, yeteneğidir.⁷⁵² Bilindiği gibi görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma bizim duyularımızı oluşturur. Çevremizdeki birçok varlığı duyularımız sayesinde tanır, onların bilgisine ulaşırız. Kısacası bu üç bilgi edinme yolu birbirinden bağımsız değildir. Akıl olmadan vahiy anlaşılamaz. Aklın bilgilere ulaşmasını sağlayan vahiy ve duyulardır. Bu üçü birlikte olduğunda doğru bilgiye ulaşmak daha da kolaylaşır.

Tablo 57: 8. Sınıf 4. Ünite: Konuyla İlgili Ünite Geçen Ayet ve Hadisler:

1. <i>"İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere verimiz. (En güzel) akıbet, takva sahiplerininindir."</i> (Kasas, 28/83.)
2. <i>"Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki yaratmak da emretmek de ona mahsustur. Âlemlerin Rabb'i Allah ne yücedir!"</i> (A'râf, 7/54.)
3. <i>"O ki birbiri ile ahenktar yedi göğü yaratmıştır. Rahmân olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü, tekrar tekrar çevir bak; göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir."</i> (Mülk, 67/3-4.)
4. <i>"Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir..."</i> (Bakara, 2/18.)

⁷⁵² Türkçe Sözlük, Ankara, 1969, s.223.

2.3.5. 8. Sınıf 5. Ünite: "İslam Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar" Ünitesinin Allah-İnsan İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 58: 8. Sınıf 5. Ünite: "İslam Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar" Ünitesinde Geçen Bazı Konular ve Kazanımları:

Konular	Kazanımlar
1. Alkollü İçki İçmek ve Uyuşturucu Kullanmak.	1. İslam dininin yasakladığı kötü alışkanlıkları ayet ve hadislerden örnekler vererek açıklar.
2. Kumar Oynamak.	2. Zararlı alışkanlıkların birey ve toplum zararlarını örneklerle açıklar.
3. Başkalarına Zarar Vermek: Kul Hakkı.	3. Kötü davranış ve alışkanlıklardan kaçınmaya yönelik çözüm önerilerinde bulunur. 4. Başkalarına zarar vermenin kul hakkını ihlal anlamına geleceği bilinciyle kul hakkı konusunda duyarlı olur.

"İslam Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar" ünitesinde İslam Dininin tasvip etmediği bazı ahlaki olmayan davranışlar üzerinde durulduğu görülmektedir. Allah-insan ilişkisini olumsuz yönde etkileyen bu davranışlar; içki içmek, kumar oynamak ve kul hakkına girmektir. Bunlar Allah-insan ilişkisi ve insan-insan ilişkisi açısından dikkat edilmesi gereken davranışlardır. Üniteye içki içmenin ve kumar oynamanın hem kişide hem de toplumda meydana getirdiği tahribatlar üzerinde durulmuştur. İçki içmek ve kumar oynamak insanın davranışlarında, düşüncelerinde, duygularında anormal değişiklikler meydana getirmekte ve zararlı sonuçlar doğurmaktadır. Üniteye bu zararlı davranışların İslam dinince yasaklandığına vurgu yapılmış, kişinin hem

kendisine hem de topluma zarar verecek davranışlardan uzak durması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Kur'an'ı Kerim'de yer alan “... *Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın...*”⁷⁵³ ayeti de insanların kendilerine zarar verecek şeylerden uzak durması gerektiğine örnek olarak verilmiştir. Ayrıca kumar oynamanın hem birey hem de toplum açısından doğurduğu olumsuz sonuçlara da dikkat çekilmiştir. Çünkü İslam dini tembelliği, hileyi ve haksız kazancı yasaklamıştır. İnsanların çalışarak emeğiyle kazanç sağlamalarını istemiş ve bu şekilde elde edilen kazancı kutsal saymıştır. Cenab-ı Allah, Kur'an-ı Kerim'de; “*Ey iman edenler! Şarap, kumar, ... birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?*”⁷⁵⁴ buyurarak kumar oynamanın kötü bir davranış olduğunu bildirmekte ve bundan kaçınılmasını istemektedir.

Konuda kumarın, insan ve toplum açısından pek çok zararının olduğuna da vurgu yapılmıştır. Kumar, insanı çalışmadan, emek harcamadan kazanmaya alıştırır ve tembelliğe yöneltir. İnsanın zamanını boşa harcamasına neden olur. Kumar oynayarak zaman harcayan insanlar, üretime ve ülke ekonomisine katkıda bulunamazlar. Kumar, toplum düzeni açısından da zararlı bir alışkanlıktır. Kumar oynayan insanlar, hep kazanma arzusu içinde olurlar. Kaybettikçe daha çok oynamak ve kaybettiklerini kazanmak isterler. Bu şekilde kazançlarını, çocuklarının rızkını kumarda kaybederler. Bu durum, ailelerde huzursuzluğa ve kavgalara yol açar. Dolayısıyla aile düzeni bozulmasına ve yuvaların yıkılmasına sebep olur. Bu da insani ilişkilerin ve aynı zaman Allah-kul ilişkisinin zedelenmesine sebep olur.

Tablo 59: 8. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Ünitelerde Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “İçkiden sakının, çünkü o bütün kötülüklerin anasıdır.” (Müslim, Eşribe, 12.)
--

⁷⁵³ Bakara, 2/195.

⁷⁵⁴ Mâide, 5/ 90-91.

2. “Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır.” (Tirmizî, Eşribe, 3.)
3. “... Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın...” (Bakara, 2/195.)
4. “Ey iman edenler! Şarap, kumar, ... birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?” (Mâide, 5/90-91.)

Ünitede insani ilişkileri olumsuz yönde etkileyen ve zararlı davranışlardan biri olan kul hakkı üzerinde de durulmuştur. Her insanın evrenle, Allah’la ve diğer insanlarla karşılıklı ilişkilerinin olduğu belirtilmiş ve insanların birbirleriyle ilişkilerinde dikkat etmeleri gereken pek çok hususa vurgu yapılmıştır. Allah ile olan ilişkilerde kişinin yaptığı hataları, Allah dilerse affeder. Ancak bir insana yapılan kötülük ve haksızlık ona verilen maddi veya manevi zarar kul hakkıdır, bunu ancak o kişi bağışlayabilir. Kul hakkı, bir toplumda yaşayan insanların sahip oldukları haklardır. Yaşama, sağlık, eğitim, özel yaşamın gizliliği gibi haklara her insan sahiptir. İnsanlar birbirlerinin bu haklarına saygılı olmak, söz ve davranışlarıyla onlara zarar vermemek zorundadır. “Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur. Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlaradır.”⁷⁵⁵ ayeti ile “Birisinin hakkını alan kimse, ölmeden önce onunla helalleşsin. Paranın, malın geçmeyeceği kıyamet gününe, üzerinde kul hakkı bulunarak gitmesin!”⁷⁵⁶ hadisi kişinin Müslüman kardeşine haksızlık etmemesi ve onun hakkına girmemesi gerektiğine dikkatleri çekmektedir.

⁷⁵⁵ Şûrâ; 42/40-42.

⁷⁵⁶ Buhârî, Rikâk, 48.

Tablo 60: 8. Sınıf 5. Ünite: Konuyla İlgili Üniteye Geçen Ayet ve Hadisler:

1. “Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur. Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlardır.” (Şûrâ, 42/40-42.)
2. “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin...” (Bakara, 2/188.)
3. “Müslüman, elinden ve dilinden insanların zarar görmediği kimsedir.” (Tirmizî, iman, 12.)
4. “Birisinin hakkını alan kimse, ölmeden önce onunla helalleşsin. Paranın, malın geçmeyeceği kıyamet gününe, üzerinde kul hakkı bulunarak gitmesin!” (Buhârî, Rikâk, 48.)
5. “Benim ümmetim içinden müflis (yani iflas edip her şeyini kaybetmiş) kişi şudur: Ahirette Allah’ın huzuruna namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerini yerine getirmiş olarak gelmekle birlikte, bu kişi, öyle (günahlarla da) gelir ki kimine sövüp saymış, kiminin kanını dökmüş, kiminin malını yemiş, kimine iftira etmiştir. İşte bu durumda onun ibadetlerinden elde ettiği sevaplardan alınıp haklarını ihlal ettiği kimselere dağıtılır. Eğer sevapları bu hakları ödemeye yetmezse hak sahiplerinin günahlarından alınıp hak yiyenin günahlarına eklenir. Böylece (sevapları elinden gitmiş, günahları daha da artmış bir kişi olarak) cehenneme atılır.” (Müslim, Birr, 59.)

Üniteye kullanılan ayet ve hadislerde genel olarak sade, açık ve akıcı bir dil kullanıldığı tespit edilmiştir. Üniteye dini literatürden dolayı Arapça kelimelere de yer verilmiştir. Kelime ve kavramların anlaşılabilir olması hasebiyle ek bilgilerle desteklenmemiş ve kelimelerin bazılarının anlamını ya öğrencinin araştırıp bulması istenmiş ya da kitabın son kısmında yer alan sözlük bölümüyle bu eksikğin giderilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir.

Ünite başlığı altında kullanılan ayet ve hadislerin genel olarak öğrencilerin dil ve dini gelişimlerine uygun olduğu tespit edilmiş ancak; bazı dini kavramların sadeleştirilmiş bir şekilde kullanılmasının veya anlaşılması güç olan kavramların parantez içinde verilecek olan ek bilgilerle desteklenerek öğrencilere verilmesinin konunun anlaşılması açısından daha uygun olacağı tespit edilmiştir. Ayet ve hadislerin çoğunun konu anlatımında sadece metin içinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayet ve hadislerin etkinliklerle zenginleştirilmesi gerektiği ve kullanılan resimlemelerin de konuyu destekleyecek şekilde çeşitlenmesi ya da değerlendirme bölümünde de ayet ve hadislere yer verilmiş olmasının öğrencilerin merakını ve dikkatini çekmesi bakımından daha uygun olacağı ve öğrenciler üzerinde daha etkili olacağı tespiti yapılmıştır.

Ünite içinde kullanılan etkinliklere, şemalara ve hadis kullanımlarına daha çok yer verilmesi ayet ve hadis öğretimini kolaylaştırabilir ve etkililiğini artırabilirdi. Aynı zamanda öğrencilerin daha çok dikkatini ve merakını çekebilirdi. Böyle olması halinde öğrencilerin dil ve dini gelişim seviyelerine daha çok katkıda bulunulabilirdi. Örneğin; “Başkalarına Zarar Vermek: Kul Hakkı” konu başlığı altında yer verilen şema Allah-insan ilişkisini ifade etmesi ve konunun önemini öğrenciye kavratması açısından faydalı olmuştur.

8. sınıf öğrencisinin en çok önemseydiği hak ve adalet kavramları, bu ayet ve hadislerle öğrencilerin ahlaki gelişim seviyelerine katkı sağlamaktadır. Buradaki ayet ve hadisler, tam olarak öğrencilerin hak ve adalet duygusuna hitap etmekte ve hadislerde haksızlık yapanların, adil davranmayanların cezalandırılacağına vurgu yapılarak bu gelişim dönemindeki çocuğun ahlâkî gelişimini destekler nitelikteki ayet ve hadislerdir.

Ünitede kullanılan ayet ve hadisler, aynı ünite için belirtilen kazanım, beceri, kavram ve değerleri genel anlamda gerçekleştirebilecek düzeydedir. Ünite başlığı altında kullanılan ayet ve hadisler konu başlıklarını destekleyecek şekilde içeriğe uygun ve anlaşılır bir dil ile kullanılmışlardır. Genelde konunun kolayca kavranmasını sağlayan, öğreticilik yönü ağır basan ayet ve hadislerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak 8. sınıf "İslam Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar" ünitesinde kullanılan

ayet ve hadislerin içeriği incelendiğinde genel olarak; öğrencilerin gelişim dönemleri itibariyle kavrayamayacakları, anlamlandıramayacakları, düzeylerine uygun olmayan bir konu, kavram, ayet ve hadisin kullanılmadığı tespit edilmiştir. Dini ve ahlâkî gelişim nitelikleri açısından da öğrencilerin seviyelerine hitabeden ayet ve hadislerin yer aldığı gözlemlenmektedir.

SONUÇ

"Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (6-8) ders kitaplarında Allâh-insan ilişki" adını vermiş olduğumuz bu çalışmada Allâh'tan insana ilişki türü, insan'dan Allah'a ilişki türü, Allâh-insan ilişkisinin ontolojik, hidâyet, ibâdet ve ahlaki boyutu, din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarında Allah-insan ilişkisi ve bu ilişkinin nasıl olduğu ele alınmaya çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşıldığını söylemek mümkündür.

Allâh-insan ilişkisi ilk olarak Allâh 'u Teâla'nın insanoğlunu takdir etmesi ve yaratmasıyla başlamıştır. Ruhen ve bedenen Eşref-i mahlûkat olarak yaratılan insanoğlunun da yaratılış gâyesi, kendisine en büyük nimetlerden biri olan akıl ve idrak etme yeteneğini bahşeden o yüce yaratıcıyı bilip tanımak, yeryüzünde ifâ edeceği ilahi emâneti yüklenmek ve onun gereğini hakkıyla yerine getirmektir.

Allâh Teâla'nın yaratmasıyla ve kullarının kendini bulup bilmesi için onlara akıl vermesiyle başlayan Allâh-insan ilişkisi, sadece bununla sınırlı kalmamış, bilakis kullarını hidâyete erdirmek, onlara doğru yolu göstermek, kalplerini ve gönüllerini İslam'a açmak için peygamberler ve kitaplar göndermekle devam etmiştir. Peygamberlerin ve ilahi kitapların gönderilişi Allâh'tan kullarına bir rahmet olmuştur. Gerek peygamberler ve gerekse ilâhî kitaplar kendilerine iman edip boyun eğenleri hem dünya hayatında hem de ahirette ebedi mutluluğa ulaştırıcı olmuşlardır. Dolayısıyla peygamberlerin ve kitapların gönderilişi, Allâh-insan ilişkisi açısından, Allah'ın kullarına merhametinin bir tecellisidir demek mümkündür.

Cenâb-ı Allâh İnsanoğluna, onu yaratmakla, ona akıl vermekle, hidayeti ve doğru yolu bulması için peygamberler ve kitaplar göndermekle büyük bir lütuf ve ikramda bulunmuştur. Allâh'ın davetine icabet eden insanın da, kulluğunu ispat etmek için, Onun nimetlerine karşılık olarak atacağı ilk adım hiç şüphesiz ki ibadettir. Yani

insan, Allâh'ın bütün bu ikramlarına bir kul olarak ibadet etmek ve boyun eğmek suretiyle cevap vermektedir. Dolayısıyla İbadet, kişinin Allâh'a yönelmesini ve Allâh'la irtibat kurmasını sağlamaktadır. Buradan da Allâh-kul ilişkisinin karşılıklı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

İncelenmiş olan DKAB ders kitabında, konuların genel itibariyle Allâh-insan ilişkisinin hidâyet, ibadet ve ahlaki boyutuyla ilgili olduğu saptanmıştır. Kitaplarda peygamberlerden, vahyin gönderiliş gâyesinden, bütün peygamberlerin getirmiş olduğu mesajın ortak yönünden ve özellikle peygamberimiz (s.a.v.)'dan bahsedilmektedir. Allâh (c.c.)'nin insanlarla irtibatı sağlamak, onlara doğruyu, güzeli, hakkı, hakikati göstermek, onları kötülüklerden uzaklaştırmak için içlerinden örnek alabilecekleri kişileri kendilerine peygamber olarak gönderdiği görülmektedir. Ünitelerdeki ayetlerden de anlaşılacağı üzere her peygamber kendi kavminin diliyle gönderilmiştir. Bunun amacı insanların gönderilmiş olan bu peygamberleri gerçek anlamda örnek alabilmelerini ve nasıl ibadet etmeleri gerektiğini sağlamaktır. Ayetlerin deyiimiyle şayet elçi olarak gönderilen kişiler insan değil de başka varlıklar olsaydı, insanların o varlıkları örnek alabilmeleri mümkün olamazdı. Dolayısıyla Allâh-İnsan ilişkisi gerçek anlamda sağlanamazdı. Aynı şekilde Allâh'ın peygamberlere göndermiş olduğu kitapların da insanlar için birer öğüt, hidâyet ve rahmet olduğu sonucu ortaya çıkıyor. İnsanlar bu kitaplar ve sahifeler sayesinde Rablerine nasıl kulluk edeceklerini bilmekte ve bu bilinçle hareket etmektedirler. Dolayısıyla ayetlerden Allâh'ın insanlara çok değer verdiği, onların dünya ve âhirette mutlu ve huzurlu olmaları için tarafından rahmet ve hidayet olarak peygamberler ve kitaplar gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu da Allâh-İnsan ilişkisinin temelini oluşturmaktadır denebilir.

Yine kitaplarda Allâh-insan ilişkisi ile ilgili tespit edilen hususlardan biri de namaz ibadeti ile ilgilidir. Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini bilip tasdik ettikten sonra farzların en büyüğü ve en önemlisi namazdır. Namaz yüce yaratıcının huzuruna çıkmak, onun bize verdiği sayısız nimetlere teşekkür etmek, onunla her an iletişim halinde olmaktır. Namaz, Allâh-insan ilişkisinin zirveye çıktığı bir ibadet çeşididir.

Kul günde beş vakit bu ibadetle Allâh'ın huzuruna çıkmaktadır. Dolayısıyla namaz, Allâh-insan ilişkisini sürekli taze tutması açısından son derece önemli bir yere sahiptir.

İslam dininde emredilen bütün ibadetler gibi oruç da Allâh ile kul arasında bir iletişimdir. Oruç Allâh'a yakınlığı şuurlu halde yaşamayı hissettirir. İnsanı Allâh'a karşı gelmekten sakındırır ve kişinin Allâh'ın çizmiş olduğu sınırlar çerçevesinde hareket etmesini, mutlu ve huzurlu bir yaşama kavuşmasını, kendi iradesine hakim olmasını, sabırlı ve kararlı olmasını sağlar. Aynı zamanda oruç tutan insanın Allâh'a sevgisi ve inancı da güçlenir. Bu da Allâh-kul ilişkisinin sağlam olması açısından önemlidir.

Dua ise Allâh ile insan arasındaki ilişkinin farklı bir boyutudur. Dua, Allâh ile irtibata geçme, O'na yönelme olayıdır. Kulun Yüce Allah'a seslenmesi, sevincini, üzüntüsünü onunla paylaşmasıdır. Aynı zamanda kulun Ona olan sevgisini, şükrünü ifade etme yoludur. Dolayısıyla bütün ibadetlerde olduğu gibi duada da, içtenlik ve samimiyet çok önemlidir. Kulun bütün benliğiyle Allâh'a yönelip kalbini O'na bağlaması gerekir. *"Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin..."*⁷⁵⁷ ayetinde de buna dikkat çekilmiştir. Kulun bu şekilde dua etmesi halinde icabet bağlamında Allâh'ın bu dualara kayıtsız kalması düşünülemez.

Netice itibari ile sonsuz güç ve kudret sahibi Yüce Allâh, kâinatı ve insanı yaratmış, insanı varlıkların en şerefli kılması, her şeyi insan için, insanı da kendini bilmesi ve sevmesi için yaratmış, onunla daima ilgilenmiş; sırası ile ontolojik, hidâyet, ibâdet ve ahlaki ilişki içinde olmuştur. Bütün bunların yanında kulunun kendisi ile iyi bir ilişki içerisinde olması halinde mükâfat olarak cenneti bahşedeceğini va'detmiştir.

⁷⁵⁷ A'râf, 7/55.

ÖNERİLER

1. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitaplarında kullanılan dil, ayet ve hadislerdeki kavramlar genel itibariyle öğrencilerin seviyelerine uygundur, fakat bazı dini kavramların sadeleştirilerek kullanılması ya da parantez içinde verilecek olan ek bilgilerle desteklenerek öğrencilere sunulması konunun kavratılması açısından daha uygun olurdu. Kullanılan ayet ve hadislere etkinliklerde değil de genelde konu anlatımında yer verildiği, ayrıca öğrencilerin merakını ve dikkatini daha çok çekmek amacıyla ayet ve hadislere etkinlikler içinde daha sık yer verilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Ancak bu şekilde etkinliklere ünite içinde daha çok yer verilmesi ayet ve hadis öğretimini kolaylaştırabilir, öğrencilerin daha çok dikkatini, merakını çekebilirdi. Her şeyden önemlisi konuyu kavraması açısından öğrencilere daha fazla yarar sağlayabilirdi. Dolayısıyla bu da sağlıklı bir Allah-insan ilişkisinin ve Allah tasavvurunun gerçekleşmesini sağlayabilirdi.

2. Kitaplarda konuyla ilgili ayet ve hadislere yeteri yoğunlukta yer verildiğini söylemek mümkün olabilir. Ancak konunun daha iyi kavranması için buradaki ayet ve hadisler niceliksel olarak artırılabilir ve geliştirilebilir niteliktedir. Ünitelerde kullanılan ayet ve hadisler, sadece teorik olarak metin içinde değil, daha çok pratiğe, yani davranışa dönük olmalı ve çocuğa öğrendiklerinin uygulanabilir bir yapıya sahip olduğu keşfettirilerek Allah-insan ilişkisi ile ilgili bilgilerin onun hayatında yer etmesi ve kalıcı olması sağlanmalıdır. Hayatta karşılığı olmayan ve hayata yansımaya sahip hiçbir bilginin kalıcı olamayacağı bilinmelidir.

3. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitapları, kullanılan ayet ve hadislerde geçen dinî kavramların öğretilmesini sağlayacak bir içeriğe sahip olmalı ve öğrencileri dini kavramlar yönünden zengin bir kavram dağarcığına kavuşturmalıdır. Kitaplarının son kısmında yer alan sözlük bölümleri geliştirilmelidir. Konunun iyice anlaşılmasını sağlamak, dolayısıyla öğrencide sağlam bir Allah tasavvuru oluşturmak için ayet ve hadislerde sıkça geçen Arapça kelime ve kavramlara sözlük bölümlerinde yer verilmelidir. Ayrıca, ayet ve hadislerde kullanılan kavramların niteliği, öğrencilerin bilişsel ve dini gelişim düzeyine uygun olmalıdır. Burada kullanılan kelime ve kavramların anlamlarının doğru öğrenilmesi, ayet ve hadislerin de doğru

anlaşılması için sık kullanılan kelime ve kavramlara ilişkin etkinlikler oluşturularak öğrencilerin dini anlamda kelime hazineleri geliştirilmelidir. Kavram bilgisini destekleyen bulmacalar, kelime avı şeklinde etkinlikler hazırlanmalı ve kelimelerin öğrencilerin zihninde kalıcı hale gelmesi için bu etkinlikler eşitlenmeli ve çoğaltılmalıdır. Ya da en azından ünitelerde geçen kavramların daha iyi anlaşılması için parantez içinde verilecek ek bilgilerle desteklenmesi gerekmektedir.

4. Din Kùltürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitaplarında konuyla ilgili verilen ayet ve hadisler tespit edilirken, öğrencinin yaşı ve bilgi seviyesinin dikkate alınması gerekir. Konuyla ilgili içerik oluşturulurken öğrencinin gelişim özellikleri dikkate alınmalıdır. Yaşın getirdiğı ihtiyaçlar verilecek bilgi ile giderilmeli, yersiz ve gereksiz bilgi yùklemesinden kaçınılmalıdır. Allah-insan ilişkisini sağlamak için çocuğa aktarılan bilgi çocuğun dinî ve ahlâkî gelişim seviyesine uygun olmalıdır.

KAYNAKÇA

- ACAR, Mustafa, **Allah’a İmanın Ahlâki Boyutu**, Doktora Tezi, Konya, 2012.
- ACLÛNÎ, **Keşfü’l-Hafâ**, 1721.
- AKARSU, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1979.
- AKÖZ, Hidayet, **Kur’anda Allah-Kul İlişkisi**, Seriyeye Yayınları, İstanbul, 2000.
- AKPINAR, Ali, **Kur’ân Niçin ve Nasıl Okunmalı**, Konya, 1998.
- AKSEKİ, Ahmed Hamdi, **Ahlâk Dersleri**, İstanbul, 1968.
- AKSEKİ, Ahmed Hamdi, **İslâm Dini**, Ankara, 1972.
- AKSEKİ, Ahmed Hamdi, **Dini Dersler**, II. Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1341.
- AKŞİT, M. Cevat, **İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esaslar**, İstanbul, 1976.
- ALBAYRAK, Halis, **Kur’an’da İnsan-Gayb İlişkisi**, Şule Yay., İstanbul, 1993.
- AYDIN, Ali Arslan **İslam İnançları ve Felsefesi**, ist, 1979.
- ALİ HASENÎ, Ebu’l-Hasen, **Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun**, çev. İsmet Ersöz, İslamî Neşr., Konya, 1991.
- ALPSOY, Said, **Bir İnsan Olarak Hz, Muhammed**, Gelenek Yayıncılık, 2006.
- ASIM, Efendi, **Kâmûs Tercemesi**, İstanbul, 1305.
- ASLAN, Abdülgaffar, **Kur’an’da Vahiy**, Ankara Okulu, Ankara, 2000.
- ATAY, Hüseyin, **Kur’ân’a Göre Araştırmalar IV**, Ankara, 1995.
- ATAY, Hüseyin, **İslam İnanç Esasları**, AÜİF Yay., Ankara, 1992.
- ATEŞ, Süleyman, **İnsan ve İnsanüstü, ruh, melek, cin, insan**, ist, 1995.
- ATEŞ, Süleyman, **Kuran Ansiklopedisi**, Kuram Yayınları, İstanbul, 18.
- AXİS, **2000 Büyük Ansiklopedi**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.

- AVCI, Casım, “Hilâfet”, **DİA**, XVI, 1998.
- AYDIN, Hüseyin, **İlim, Felsefe ve Din açısından Yaratılış ve Gayelilik**, DİB Yay., Ankara, 1991.
- AYDIN, Mehmet, **Din Felsefesi**, İzmir, 2001.
- BALTAŞ, Zuhâl, BALTAŞ Acar, **Bedenin Dili**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1998.
- BARDAKOĞLU, Ali, Ceza, **DİA**, İstanbul, 1994.
- BAŞCI, Vahdetin, **Gazali’de İbadet Kavramının Felsefi Bir Tahlili**, AÜİF Yayınları, Erzurum, 1994.
- BAYRAKDAR, Mehmet, **İslâm İbadet Fenomenolojisi**, Akçağ Yay., Ankara, 1987.
- BEBEK, Adil, “Ceza”, **DİA**, İstanbul, 1993.
- BEŞER, Faruk, **İslâm’da Sosyal Güvenlik**, Ankara, 1987.
- BEYDÂVÎ, Abdullah b. Ömer, **Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te’vil**, Beyrut, ts.
- BİLGİN, Beyza, “**Dua**”, Ankara Üniv. İlahiyat fak., İslami İlimleri Enstitüsü Dergisi 2, Ankara, 1975.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Büyük İslam İlmihali**, İstanbul, ts.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Muvazzah İlm-i Kelam**, İst., 1339.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Akıl”, **DİA**, II, TDV. Yayınları, İstanbul, 1989.
- Büyük Larousse, Milliyet, ts. (I-XXIV).
- CARREL, Alexis, **Dua**, çev: M.Alper Yüçetürk, İstanbul, 1967.
- CEBECİ, Lütfullah, **Kur'an'a Göre Takva**, Seha Neşriyat, İst, 1991.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Usûlü**, Ankara, 1991.
- CERTEL, Hüseyin, **Psiko-Sosyal Açıdan Zekât**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı:13, Erzurum, 1997.
- CEVİZCİ, Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- CİLACI, Osman, **Dua**, **DİA**, IX, 1994.
- CÜLEOĞLU, Doğan, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif, **et-Ta’rifât**, Beyrut, 2000.

CÜRCANİ, Şerhu'l- Mevakıf, I.

ÇALIŞ, Ahmet, YAMAN, Halit, **İslâm Hukukuna Giriş**, İFAV, İstanbul, 2012.

ÇANKI, Mustafa Namık, **Büyük Felsefe Lügatı**, İstanbul, 1954.

ÇİÇEK Yakup, **Tefsir Usûlü**, Sofya, 1995.

DEMİR, Ömer, **Dini Kavramlar Ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği**, Doktora Tezi, Ankara, 2013.

DEMİRCİ, Muhsin, **Vahiy Gerçeği**, İstanbul, 1996.

DEMİRTAŞ, Kenan-Özdemir Murat, **İlk Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders kitabı**, Özgün Matbacılık, Ankara, 2013.

DERVEZE, M. İzzet, **et-Tefsîru'l-Hadîs (Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)**, I-VII c, (trc. Şaban Karataş, vd.), Ekin Yay., İstanbul, 1988.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1970.

DİHLEVİ, Ebû Abdülaziz Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim, **Hüccetullahi'l-Bâliğa**, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul, 1994.

DİHLEVİ, Şah Veliyyullah, **İnsanın Yaratılışındaki Hikmetler**, (terc. Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1995.

EBÛ TALİB, Muhammed b. Ali el-Mekki, **Kûtu'l-Kulûb**, Matbaatu Mustafa, Mısır, 1961.

EBU'L-FİDÂ, İsmail İmadüddin b.Ömer İbn Kesîr, **Tefsîr'ul-Kur'ânı'l-Azim**, Beyrut, 1405/1985.

ECE, Hüseyin Kerim, **İslâm'ın Temel Kavramları**, Beyan Yay., İstanbul, 2000.

EMİROĞLU, İbrahim, **Kur'an'da Akıl Ve İnsan**, D.E. Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XI, İzmir, 1998.

ERDEM, Mustafa, **Kur'an'da İlk İnsan**, IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu, Fecr Yayınları, Ankara, 1998.

ERDEM, Hüsameddin, **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak**, İstanbul, 2006.

ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

ERENŞAH, Yalçınkaya, **Hac Psikolojisi**, (Yüksek Lisans Tezi), 2011.

EŞ'ARİ, Ebu'l-Hasan, **el-İbane an-Usuli'd-Diyane**, Kahire, 1986.

- EŞ'ARİ, Ebu'l-Hasan, **Kitabu'l-Lum 'a**, Beyrut, 1952.
- el-FERÂHÎDÎ, Halil b. Ahmed, (ö. 150/767), **Kitâbü'l-Ayn**, Beyrut, 1408/1988.
- GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed, **İhyau Ulumi'd-Din**, Kahire, 1967.
- GÖLCÜK, Şerafettin, **Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri**, Ankara, 1990.
- GÖLCÜK, Şerafettin, **Kur'an ve İnsan**, Konya, 1996.
- GÜLER, İlhami, **Allah-İnsan İlişkisinin Ahlaki Boyutu (Biz Allah'ın Kulları Mıyız)?**, AÜİF İslami Araştırmalar, Ankara, 1991.
- GÜLLÜCE, Veysel, “**İnsan Allah'ın Halifesi midir?**”, Ata. İFD, Erzurum 2001. Sayı, 15.
- GÜLLÜCE, Veysel, **Kur'an-ı Kerim'de Ahiret İnancının Temelleri**, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001.
- GÜMRÜKÇÜOĞLU, Süleyman, **Kur'an'da Allah Ve İnsan Arasındaki İletişim Kodları**, 2013.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **İnitiation â l'Islam**, Ankara, 1974.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, (çev. M. Said Mutlu), Salih Tuğ, İst. 1969.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **İslama Giriş**, (çev. Kemal Kuşçu) İst. 1976
- HARMAN, Ö. Faruk, “Hac”, **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt 14, İstanbul, 1996.
- HARPUTİ, Abdullatif, **Tenkihi'l-Kelam Fi Akaid-i Ehli'l-İslam**, Diyanet Vakfı Yay., 2000.
- HAYTA, Akif, U. Ü. **İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet Ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Cilt: 9, Sayı: 9, Bursa, 2000.
- HEYET, (haz. Hayrettin Karaman, vd.), **Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, DİB Yay., Ankara, 2003.
- HÖKELEKLİ, Hayati, **Din Psikolojisi**, Ankara, 1996.
- HÖKELEKLİ, Hayati, DUYU, **DİA**, X, 1994.
- ISFAHANI, Rağıb, **el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an**, Şam, 1992.
- ISFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Hüsyn Ahmed b. Râğıb, **el-Müfredâtu fi elfâzi'l-Kur'an**, Dâru'l- Kalem, Dimeşk, 2002.

İBN DÜREYD, Ebu Bekr Muhammed b. El-Hüseyin, **Kitabu Cemberatu'l-Luga**, Beyrut, 1926.

İBN EBİ'd-Dünya, **Mekârimu'l-Ahlâk**,

İBN FÂRİS, **Mu'cem'ul-Makâyisi'l-Lüğa**, Beyrut, 1415/1994.

İBN HİŞAM, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, ts.

İBNU'L-ARABÎ, Abdullah, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Mısır, 1376.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, (Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri)**, (trc. Bekir Karlığa, Bedreddin Çetiner), Çağrı Yay., İstanbul, 1986.

İBN MANZUR, **Lisanu'l-Arab**, Beyrut, 1968.

İBN SA'D, **Tabakâtül Kübrâ**, Beyrut, 1968.

İBN SİNA, **eş-Şifa**, İlahiyat, Nşr. G.C. Anawati ve s. Zayed, Kahire, 1960.

İBRAHİM, M. Zakyi, **Kur'an'da İletişim Modelleri: Allah-İnsan Etkileşimi'**, çev: BURHAN, Sümertaş, DEÜİFD, sy: XXXI/2010.

İKBAL, Muhammed, **İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, (terc. Sofi Huri), Kırkambar Yay., İstanbul, 2002.

İSLAMOĞLU, Mustafa, **Hac Risalesi**, (10. Baskı), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008.

İZUTSU, Toshihiko, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, (çev.) Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011.

Kadı Abdulcebbar, **Usul'u'l-Hamse**, Kahire, ts.

KARADAVİ, Yusuf, **İbadet, Anlamı – Psikolojisi – Hikmetleri**, Çev: Hüsameddin Cemal, İstanbul, 1974.

KARAGÖZ, İsmail, **Kur'ân'da İbadet Kavramı**, Şule Yayınları, İstanbul, 1997.

KARAGÖZ, Nail, **Kelam Ekollerinin Allah tasavvurunda İnsan Unsuru**, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2004.

KARAMAN, Hayrettin, **Yeni Şafak**, 04-07-1999.

KARAMAN, Hayrettin ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, DİB Yay., I-V c, Ankara, 2003.

KASAPOĞLU, Abdurrahman, **Kuran'da İbadet Psikolojisi**, İzci Yayınları, Darende 1997.

- KASTELLÎ, Muslihi'd-din Mustafa, **Haşiye ala Şerhu'l-Akaid**, İstanbul, 1320.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, **İslâm İnancında Cin**, 1994.
- KILIÇ, Sadık, **Benliğin İnşası**, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- KILIÇ, Sadık, **Fıtrat'ın Dirilişi**, İstanbul, 2000.
- el-KİRMÂNÎ, **Sahihi'l-Buhârî bi-Şerhi'l-Kirmânî**, Beyrut, 1401/1981.
- KOMİSYON, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB. Yay. Ankara, 2007.
- KÖKSAL, M. Asım, **H. Muhammed ve İslâmiyet**, İst. 1978.
- KURTUBÎ, **el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an**, Buruç Yayınları. 2005.
- KUTUB, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, Beyrut, 1405/1985.
- KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım Abdu'l-Kerim, **er-Risaletü'l-Kuşeyriyye**, çev. Ali Arslan, İstanbul, 1980.
- MATURİDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Maturidi, **Kitabu't-Tevhid**, İstanbul, 1979.
- MÂTURÛDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, (tahk. Muhammed Masum Vanlıoğlu), Mizan Yayınları, İstanbul, 2009.
- el-MERÂĞÎ, Ahmet Mustafa (ö. 1364/1945), **Tefsîru'l-Merâğî**, Beyrut, 1394/1974.
- MEVDUDÎ, **Tefhimü'l -Kur'an** (Çev: Muhammed Han Kayanı, Yusuf Karaca, Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İst. 1996.
- MEVLEVÎ, Faysal, **Fıkhu'l-İbadât**, Beyrut, ts.
- en-NEDVÎ, Ebu'l-Hasen Ali Hasenî, **Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun**, (çev. İsmet Ersöz), İslamî Neşr., Konya, 1991.
- en-NEDVÎ, Seyyid Süleyman, **Asr-ı Saadet** (çev. Ali Genceli) İst, 1967
- en-NEVFEL, Abdurrezzak, **Allah ve Modern ilim**, çev. Akif Nuri Karcıoğlu, İstanbul, 1974.
- Okyanus Ansiklopedik Sözlük, İstanbul, 1972, III/1197.
- ÖZDEMİR, Aydın, **Yapılan Salih Amellerin Ölü İçin Sevap Değeri**, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008
- ÖZKAN, Büşra, **Allah-İnsan İlişkisi Açısından İbadet Fenomenolojisi**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006.

- ÖZTÜRK, Ayşe, **Allah-Âlem İlişkisinin Somut Tezâhürleri**, Yüksek Lisans Tezi Sivas, 2007.
- PAK, Zekeriya, **Kur'ân'da Kulluk**, Doktora Tezi, İstanbul, 1998.
- PARLADIR, Selahattin, “Dua” **DİA**, TDV Yay., İstanbul, 1999.
- PAZARLI, Osman, **Din Psikolojisi**, 3. Baskı, İstanbul, 1982.
- RÂZÎ, Fahreddin, **Tefsîr-i Kebîr**, (Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru), Akçağ Yayınları ts.
- RÂZÎ, Fahreddin, **Mefatihü'l-Gayb**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985.
- SÂBÛNÎ, Nûreddin, **el-Bidaye fi Usûli'd-Din**. Thk. Bekir Topaloğlu, Ankara, DİB.Yay., 1979.
- SÂLÎH, Subhi, **Mebâhis, Fî Ulûmi'l-Kur'ân**, İst. ts.
- SARAÇ, Tahsin, **Grand Dictionnaire Français-Turc**, İstanbul, 1990.
- SARI, Mehmet, **Kur'an Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011.
- Siret Ansiklopedisi, İstanbul, 1996.
- SOYSALDI, H. Mehmet “**Asr Suresi Tefsiri Üzerine**”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997.
- SOYSALDI, H. Mehmet, **Kur'an Semantiği Açısından Takva**, İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 1, Elazığ, 1996.
- SUYÛTÎ, *Camiü's-Sağır*, 2013.
- SUYUTÎ, Celalüddin, **el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an**, Kahire, 1957.
- ŞERİATÎ, Ali, **Hacc**, Şura Yayınları, İstanbul, 1991.
- ŞİMŞEK, M.Sait, **Yaratılış Olayı**, İst. 1998.
- ŞİŞMAN, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İst. 1996.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Câmi'u'l-Beyân, an Te'vili Ayeti'l Kur'an**, Beyrut, 1412/1992.
- TAFTAZANÎ, Sa'deddi'n, **Şerhu'l-Makasid**, Beyrut, Aleml-Kütüb Yay., 1409/1989.
- TAFTAZANÎ, Sa'dettin Mesud b. Ömer, **Şerhu'l-Akaid**, (Çev. Süleyman Uludag, İst. 1991.)

- TEZEKİCİ, Mürüvvet, **İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlâki Boyutu**, yüksek lisans tezi, Adana, 2007.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Maturidiyye Akaidi*, Ankara, 1991.
- TOPALOĞLU, Çelebi, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010.
- TOPÇU, Nurettin, **İslam ve İnsan**, İstanbul, 1969.
- TÖZLUYURT, Mehmet, **Allah İnsan İlişkisinin Aşamaları**, Doktora Tezi, Ankara, 2014.
- Türkçe Sözlük, Ankara, 1969.
- Türkçe Sözlük, Gendaş A,Ş, İstanbul, 2005.
- UDEH, Abdülkadir, **et-Teşriu'l-Cinaıyyi'l-İslâmî Mukarinen bi'l-Kanûnu'l-Vad'î, el-Mektebetü't-Tevfikiyye**, Kahire, 2013.
- ULUTÜRK, Veli, **Kur'an-i Kerimde Yaratma Kavramı**, İstanbul, 1995.
- ULUTÜRK, Veli, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, Işık Akademi Yayınları, 2012.
- UYSAL, Veysel, **Psiko-Sosyal Açıdan Oruç**, TDV. Yay., Ankara, 1994.
- VAKIDİ, **Kitâbu'l-Meğâzî**, ts.
- WATT, W. Montgomery, **Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık**, (Çev: Turan Koç), İstanbul, 1991.
- WATT, W. Montgomery, **İslam Düşüncesi'nin Teşekkül Devri**, Ankara, 1987.
- YALÇINKAYA, Erenşah, **Hac Psikolojisi**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Hidâyet", **DİA**, İstanbul, 1998.
- YAVUZ, Yunus Vehbi, **Çalışma Hayatı ve İslâm**, İstanbul, 1992.
- YAVUZ, Yunus Vehbi, **İslâm'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü**, İst. 1994.
- YAZICIOĞLU, M. Said, **Maturidi ve Nesefî'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, Ankara, 1988.
- YAZIR, Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Yayınevi, İstanbul, 1960.
- YILDIRIM, Suat, **Kur'an'da Uluhiyyet**, İstanbul, 1997.
- YUNUS, Vehbi Yavuz, **Çalışma Hayatı ve İslâm**, İstanbul, 1992.

YUNUS, Vehbi Yavuz, **İslâm'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü**, İstanbul, 1994.

YÜCEER, İsa, **Kelam Fırkalarında Yöntem**, Tablet Yayınları, Konya, 2007.

ZEBİDÎ, Mürteda Muhammed b. Abdirrezzak, **Taçu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus**, Beyrut, 1994.

ZECCÂC, İbn İshâk İbrahim b. es-Serî, **Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû**, Beyrut, 1408/1988.

ZEMAŞERÎ, Mahmud b.Ömer, **Esasu'l-Belağa**, Daru Sadır, Beyrut, 1992.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdülazim, **Menâhilü'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut, 1409/1998.

